-6 NOV

ԿՅՈՒՐԻՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

ԱՊԱՓ.

ՍԻՄԷՈՆ ՊՂՆՁԱՀԱՆԵՑԻ

ԵՒ ԻՐ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ՎՐԱՑԵՐԷՆԷ

1· ՊՐՈԿՊ ԴԻԱԴՈՒՀՈՍ / 2· ՅՈՎՀ· ԴԱՄԱՍԿԱՑԻ /
3· ՅՈՎՀ· ԿԻՄԱԿՈՍ / (4· ՅՈՎՀ· ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆ) /
5· ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՎՐԱՑ / 6· ՅՈՒՆԱԿԱՆ ՇԱՐԱԿՆՈՑ
(7· ՀԱՅ–ՀՈՌՈՄ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄՆԱՑՈՐԴՆԵՐ)

ԳՐԵՑ
Հ. ՆԵՐՍԷՍ Վ. ԱԿԻՆԵԱՆ
ՄԽԻԹ· ՈՒԽՏԷՆ

ՎԻԵՆՆԱ
ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆ
1951

31.99.09

- 5 FEB 2013

1268 - 99

ՍԻՄԷՈՆ ՊՂՆՁԱՀԱՆԵՑԻ

ՊՂՆՁԱՀԱՆՔ

Սամսէթի Լալուար լեռան վրայ, ընդ մէջ Տաշիրքի եւ Ծորուխորի[1], «մօտ ի Լոռէ[2]», հիմնուած է պղնձահանք վանքը, այսպէս կոչուած հաւանօրէն մերձակայ պղնձահանքի մը պատճառաւ, որ կ'օգտագործուէր: Արդեամբք ալ Լալուար եւ իր շրջակայքը շատ հարուստ են պղնձահանքերով. նաեւ ներկայիս ուշադրութիւն դրաւած են Ախտայի, Շամլուղի եւ Ալահվերտիի պղնձահանքերը[3]: Այս հռչակաւոր վանքը, այժմ վերած «Մարիամ Անապի վանք», «պըտնուում է Ախտալա կայարանից հարկ 1½ վերստ հեռաւորութեան, ղեկի արեւմուտք անտառապատ ժայռերով պատած մի թեթակղիաձեւ բլրակի գագաթում», պղնձի եւ այլ

---

[1] Հմմտ. Հ. Ղ. Ալիշանի ծանօթութիւնը վարդան, 148:

[2] Սիմէոն կրօնաւոր, Ճիշատակարան յամէ 1227. տե՛ս վարը թ. 2:

[3] Ե. Լալայեան, Բորչալուի գաւառ. Ազգագրական Հանդէս, Գիրք Ը—Ը (1901), էջ 290—291: Ց. Օսվալդ, Երկրախօսութիւն Հայաստանի, թարգմ. Հ. Ց. Տաչեան, Վիեննա 1933, էջ 207:

հանքերով հարուստ Լալուար լեռան լանջքին [4]:

Վանքը նախնարար հիմնարկուած էր Հայերէն: ԺԹ. դարու սկիզբը Իւանէ աթաբեկ, որ Վրաց թագաւորներու ծառայութեան մէջ էր եւ գաւանութեամբ մխթանած էր Վրաց Եկեղեցւոյն, կ՚առնէ այս վանքը Հայերէն եւ վերաշինելով «Վրաց վանս հաստատեաց [5]». որ եւ այնուհետեւ կոչուեցաւ նախ «Սպէնճահանի [6] վանք» եւ ապա Ս. Աստուածածնի նուիրուած եկեղեցւոյն անուանով «Մարիամ անապի վանք [7]»: Կը պատմէ Ստեփանոս Օրբելեան [8], թէ վասակ, Պռոշի

---

[4] Լալայեան, անդ, 428:

[5] Կիրակոս Գանձակեցի, էջ 116 եւ 126:

[6] Վրացերէն սպիլինձի (= պղինձ) + հայերէն –հան(ք)· հմմտ. Հ. Աճառեան, Արմատական բառարէրք, պղինձ բառին տակ:

[7] Լալայեան, անդ, 428—431: Թադաժառանգ Վախուշտ իր Վրաստանի Տեղագրութեան մէջ (Description géographique de la Géorgie, trad. par M. Brosset, 143) կը գրէ· «Ապարակի եկեղեցին, զոր Գուրգասլան եպիսկոպոսարան ըրաւ, յետոյ եղաւ Սոմխեթի արքեպիսկոպոսարան, որուն իրաւասութիւնը կը տարածուէր Խունանի, Գարդոբանի եւ Բերդույի վրայ· անոր կաթուղիկէն չատ ճարտարապետական ձեւով չինուած է եւ այժմ կը կոչուի Ախտալա»: Պղնձահանքի եկեղեցին չինուած է Իւանէի յանձնարարութեամբ, ուստի ոչ կանուխ քան 1200: Լալայեանց այսպէս կու տայ անոր նկարագրութիւնը· «Եկեղեցին չինուած է արբատաշ քարով: Չորս ամրոցջական եւ վեց կիսանկիւնների վրայ յենած ռոմանական կամարներն այլ եւս չեն կրում նախկին կաթուղիկէն, որ քանդուել է դարուս սկզբում»:

[8] Ստ. Օրբելեան, պէ· կԴ, էջ 258—260· հրտ· Էմինի:

հայրը, առնելով Սիւնեաց Նորավանքի Ս. Խաչը, կը նուիրէ զայն Իւանէ աթաբեկին, իսկ սա կը դնէ զայն «ի պահեստի ի Պղնձահանքն». բայց ապա, 1216ին կը վերադարձնէ զայն Նորավանքի ուխտին: Այս դէպքէն ոչ շատ վերջը Ս. Խաչին առաջինը կ'ուզէ ըլլալ Լիպարիտ Օրբելեան. Իւանէ ժողով մը կը դումարէ խնդիրը քննելու համար. այս ժողովին ներկայ էր նաեւ «ծինամծղօրն [9] Պղնձահանիցն», այն է վարիչն կամ առաջնորդն: Ժողովը կը հաստատէ թէ Խաչը կը պատկանի Լիպարիտին: 1229ին կը վախճանի Իւանէ. «եւ թաղեցաւ ի Պղնձահանքն, ի դուռն Եկեղեցւոյն, զոր չինեաց ինքն՝ առեալ ի Հայոց» [10]: 1250ին ալ կը փոխուի յաստեացս իր որդին Աւագ Սարգիս «եւ թաղեցաւ ի Պղնձահանքն ի դերեզմանի հօր իւրոյ Իւանէի [11]»:

Պատմագրին վկայութիւնը, թէ Իւանէ

---

[9] «Վանքից փոքր ինչ հեռու... սարալանջի վրայ կայ մի... փոքրիկ եկեղեցու աւերակ. եկեղեցու հարաւային դրան առաջ մի հրաշակերտ, ահագին խաչարձանի վրայ կարդացուում է. «Ի ԹՎԻՍ ՈՂԴ ԿԱՆԳՆԵՑԱՒ ՍՈՒՐԲ ՏԷՐՈՒՆԱԿԱՆՆ ՅԱՐԵՒՇԱՏՈՒԹԻՒՆ ԱՒԱԳԻՆ. ԵՒ ԾԻՆԱՄԾՂԱՒՐՈՒԹԵԱՆ ՊԵՏՐԻՒ ԵՒ ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱԶԱՍՊԱ. ԵՍ ՅԱԿՈԲ ԵՐԷՑ ԿԱՆԳՆԵՑԻ ՋԽԱՉՍ Ի ՀԱՆԳՍՏԱՐԱՆԻ ՄԵՐՈՑ. ՋԻՍ ԵՒ ՋԱՄՈՒՍԻՆՍ ԻՄ ՅԱՂԱԹՍ ՅԻՇԵՑԷՔ». Լալայեան, անդ 431: Այս տեղ ծինամծղաւր պետրէ Պղնձահանքի առաջնորդն է, իսկ Համազասպ Հաղբատի արքեպիսկոպոսը: Ստ. Օրբելեան բառս «ծինամ-ծղաւր» ունի «ծիրամ-ծղաւր». Համմտ. Աճառեան, Արմատ. բառգիրք, ը. բ.:

[10] Կիր. 116 եւ 126:

[11] Կիր. 130 եւ Վարդան 148:

պանձահանքն «առեալ ի Հայոց՝ վրաց վանս Տաճատեաց», իմանալու է անշուշտ այն իմաստով, թէ հոն «քաղկեդոնիկ» Հայերու վանք Տաճատեց. մխիթարները պատանեաբեամբ կ'ենթարկուէին վրաց եկեղեցւոյն, ձեռնադրութիւնը կը կատարուէին յունական ձեռամբ եւ հայերէն լեզուով, ճիշդ այնպէս, ինչպէս առաջնորդութիւն էր Հայ–Հոռոմներու քով: Վրաց եկեղեցւոյն ենթարկուած Հայերը առաջին «Ծաթ» յորջորջումը կ'առնէ:

ՍԻՄԷՈՆ ԿՐՕՆԱԻՈՐ

1. *Սիմէոն կրօնաւոր, որ պանձահանքի վանքին մնակիչներէն էր, առանց ստրուկ Տաչրացի էր, պատմ բնիկ Հայ. Հայերէնը իր մայրենի լեզուն էր, վրացերէնը ուսած կեանքի ասպարէզի վրայ: Տաչերք ի վարուց բնակուած էր Հայ եւ վրացի ժողովուրդներուն եւ գործել ի վեր մանր նիւթած վրդովմանի: Այն պարագան, որ Սիմէոն յու Տմուս է Հայերէն եւ վրացերէն գրականը լեզուներու, ենթադրել կու տայ, որ նա իր ուսումն առած է երկրանակի մը մէջ, ուր Տաճատեցիք կը գտնուէին Հայերէնն եւ վրացերէնը: Կը տեսնենք թէ այդ երկրանակը կը տեսնուէր պանձահանքի Տաճատեցիները: Գրական էր Սիմէոն. մանաւանդ բերում մը կը նկատուի իր մէջ գէպի իմաստասիրութիւն. կ'օրինակէ

եւ կը թարգմանէ իմաստասիրական գրքեր։ Նա ծանօթ է հայ պրակտիկութեան գանձանին. պետէ թէ ինչ թարգմանուած է մեկնողական եւ հայրապետական պրակտիկութենէն. պահպար լրացնել կը նկրտի իւրսմանն. Պրակը Վեստափոսի մէկ գործը կը թարգմանէ հայերէնի, այն պետակցութեամբ, թէ «ոչ էր սա թարգմանել ի մեր լեզու... եւ նա յայն սակս թարգմանեցի, զի մի պակաս եղիցի սա յայլոց մեմէ»։ Այս նախանձախնդրութիւնը պատճառ կը բնէ իր հայրենասիրութեան։ Կը տեսնուի սակայն թէ Սիմէոն իւր ծանօթ էր նաեւ պրակտիկ պրակտիկութեան. Նա հետամուտ եղած է գրքեր պրակտիկ ձեռքերու պրպտումներ, իրեն անծանօթ գործեր մեկնելու, կարգալու եւ ի հայկին նաեւ թարգմանելու նպատակով։ Վերջ պրակտիկներ Ժ.—ԺԲ. դարուն հարստացած էր իմաստասիրական եւ հայրապետական կարեւոր գործերու նոր թարգմանութեամբ։ Այս թարգմանութիւններուն մասին ծանօթ է Սիմէոն. անոնց մեջ էին Պրակը Վեստափոսի, Յովհ. Դամասկացւոյ, Յովհ. Կլիմաքոսի, Նեմեսիոսի եւ այլ հեղինակներու գործերը։ 1227ին օրինակած է Սիմէոն Գրիգոր Նիւսացւոյ պրուածքներու հայերէն թարգմանութիւնը մէկ հատորի մէջ. ատոնք են. 1. Մեկնութիւն Ժողովողին. 2. Մեկնութիւն Երգոց Երգոյն. 3. Յօդս յինն Երանութեանն. 4. Յաղագս կուսութեան եւ 5. Յա-

պաշտ բնութեան մարդոյ: Վերջնոյս խոր-
պրին տակ ծանօթագրած է Սիմէոն հետե-
ւեալ դիտողութիւնը. «Նեմէսոյի եպիսկո-
պոսի ԵՄԵՍԻՈՅ է գիրքս»: Ուստի նա արդէն
1227ին անդրադարձած էր, թէ «Յաղագս
բնութեան մարդոյ» գործը, որ հայերէն
թարգմանութեան մէջ ընծայուած է Գրիգոր
Նիւսացւոյ, կը պատկանի ԵՄԵՍԻՈՅ Նեմեսիոս
եպիսկոպոսի[12]: Այս կէտին ուշադիր եղած
ըլլալու է նա անշուշտ Յովհաննէս Պետրի-
ձեցւոյ վրացերէն թարգմանութիւնէն:

Սիմէոն Կրօնաւորի կենսագրութիւնէն
մանրամասնութիւններ չեն հաղորդուած
մեզի: 1248ին կը յայտնէ ինքը, թէ «յոյժ
ձերացեալ էի եւ տկարացեալ յաչաց եւ ի
մտաց եւ ի զօրութենէ, զի զվախճանա-
մինըք էի»: Այս խոստովանութեան հա-
մաձայն նա ծնած է 1188ին: Պղնձահանք
կը տեսաննք զինքը 1227ին. հոն է նաեւ
1248ին: Յարաբերութեան մէջ ապրած
կ'երեւայ Մխնաս սիւնակեացի հետ, որ
հայ-հռոմ մըն էր ի Տրապիզոն, զբաղած
թարգմանութիւններով: Եթէ Սիմէոն
1284ին «յոյժ ծերացեալ էր եւ տկարացեալ
...ի զօրութենէ», հաւանօրէն նա չհասաւ
70ամեայ հասակին. պէտք է վախճանած
ըլլայ իբր 1255ին:

---

[12] Գրուածքիս մասին համառ. Հ. Ց. Տաշեան, Մատենագրական մանր Ուսումնասիրութիւնք. Ա. (Վիեննա 1895) էջ 1—22 = Հանդ. Ամս. 1892, էջ 65—71:

Սիմէոն դրծեց «Վրաց վանքին» մէջ, եւ իբրեւ «ծաթի» չապրեցաւ հաւանօրէն հայ վարդապետներու հետ սիրտ յարաբերութեան մէջ. այս պատճառաւ ալ նոյն դարու հայ պատմագիրները վարդան եւ Կիրակոս, նաեւ Մխիթար Այրիվանեցի խօսք չեն ըրած իր մասին, թէեւ վերջինս իր «Ճառընտիրի» մէջ տեղ չնորհած է Պրոկղ Դիադոխոսի դործին թարդմանութեան:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

2. Սիմէոն կրօնաւոր Պղնձահանքի վանքին մէջ 1227ին օրինակած էր Գրիգոր Նիւսացւոյ պրուաձքներու հաւաքածոյքը, ինչպէս յիշեցինք վերը: Այս ձեռագիրը պահուած է Էջմիածնի Մատենադարանին մէջ, որ կը կրէ 1013 (կար. 1118[13]) թիւը: Ի կատարածին ունի Յիշատակարան (թղ. 241բ), որ մինչեւ այսօր անծանօթ մնացած է ինծի: կը ներկայացնեմ այս տեղ ամբողջութեամբ:

«Յամին ՉՂԼ Եբորդի յաւետնից թուոյն պրեցաւ եւ աւարտեցաւ գիրքս Գրիգորի Նիւսացւոյ եպիսկոպոսի. յ(ը)նդիր եւ լաւ աւրինակաց հնոց, որ թարդմանչացն գրած էր. ձեռամբ մեղապարտ եւ անարժան կրաւ-

---

[13] Կարենեանցի ցուցակին մէջ (թ. 1118) կը նշանակուի. «Մեկնութիւն Առակաց Սողոմոնի. բոլորգիր. գրեալ ի վանս Ապլինցահան ի Սիմէօն կրօնաւորէ ի թուին Հայոց ՉԼԷ» (1288):

նաւուրէ, Սիմէոնի. յերկիրս Հայոց մերձ ի Լաւոէ, ի վանքն որ կոչի Սալէնձահան, ընդ հովանե(ա)ւ սուրբ Աստուածածնին. յիշխանութիւն Իլանէ աթապագին, չինողի վանից. զոր յերկար ժամանակ արասցէ Տէր որդւովքն իւրովք հանդերձ: Արդ աղաչեմ որք ընթեռնոյք կամ աւրինակէք, յիշման արժանի արարէք: Եւ որք յիշէք, յիշեալ լիցիք ի Տեառնէ»:

«Յաւետեննից թիւն» է Բիւզանդական թուականը, որ մինչեւ ցԲրիստոս 5508 կը հաշուէ[14] եւ տարեմուտն ունի սեպտեմբեր 1ին. ուստի 6735—5508 = 1227: Իւանէ աթաբէգ վախճանեցաւ 1229ին: Այս թուականը կերարկած է Սիմէոն նաեւ Պրակոյ Շաղկապաց թարգմանութեան մէջ. «Յաւետեննից թուականին ՌՀԾԶ, այն է 6756—5508 = 1248: Այսպէս «ի թուականիս յաւետեննից ՌՀԻԲ», այն է Քրիստոսի 1214, կ'օրինակէ հայ–հռոմ Սերգիս սարկաւագ «յերկիրս Սապիկ (Զմշկածագ) ի գիւղն Նոր, Գայլք վանքին մէջ Բարսղի Հարցողաց գիրքն եւ Հարանց վարքը (Երուսաղէմ, թ. 336):

Սիմէոն Պղնձահանեցի թարգմանած է վրացերէնէ հետեւեալ գրութիւնները.

Ա. Պրոկո Դիադոխոսի Շաղկապք աստուածաբանականք:

---

[14] Հմմտ. F. K. Ginzel, Handbuch der mathematischen und technischen Chronologie, Bd. 3 (Leipzig 1914), S. 292—294.

Բ. Յովհաննէս Դամասկացւոյ Աղբիւր Գիտութեան:

Գ. Յովհաննէս Սինայեցւոյ Սանդուղ աստուածային ելից.

Դ. Պատմութիւն վրաց:

Ե. Ժամագիրք Յունաց:

Նկատի պիտի առնեմ ա. Հեղինակները կարճառօտ կենսագրութեամբ. բ. վրացերէն թարգմանութիւնը. գ. հայերէն թարգմանութիւնն եւ անոր ապրելութիւնը հայ պրակտութեան վրայ:

Ա. ՊՐՈԿՂ ԴԻԱԴՈՒՈՍ

3. Պրոկղի Դիադոխոսի Նոր–պղատոնական Իմաստասիրի Շաղկապ աստուածաբանական:

Պրոկղ ծնաւ է կ. Պոլիս 410ին, մանկութիւնն եւ պատանեկութիւնը անցուցած է Լիւկիոյ Փասելիս քաղաքը (ասկէ կոչուած Լիւկիացի): Ուսման ընթացքը ակսաւ կ. Պոլիս, շարունակեց Աղեքսանդրիա եւ աւարտեց Աթէնք. հոս իր ուսուցիչներն եղան Պլուտարքոս եւ Սիւրիանոս: Արդէն համբաւուած փիլիսոփայ էր, երբ Սիւրիանոսի մահէն ետքը ձեռք առաւ Աթէնքի Դպրոցին վարչութիւնը (450), որ նոր պայծառութեան հասցուց: Պրոկղ հեթանոսութեան վերջին մեծագոյն էր· այս պատճառաւ տակաւին աւելի երկար ժամանակ մը հետանալ ամպհոնէն: Վախճանեցաւ 485ին: Թէպէտ իր աշակերտները արտակարգ հիացմունքով կը հիւսեն իր գրուածքը, բայց նա ուրիշ բան չտուաւ, բայց եթէ Սիւրիանոսի քով ուսածները լոկ աւանդեց: Ունէր տրամաբանական տրամադրութիւն, որով յօրինուածութեան ենթարկեց նորպղատոնական վարդապե–

աուքիւնը, ճկուն, ճարտար, յաւակ եւ դիւրահասկանալի արտայայտութեամբ: Այս աուաւելութիւնը ծածկեց իր տկար կողմերը. որով անվաստակ վայելեց մեծ վիլխաւիայի հռչակ, թէ ժամանակակիցներու եւ թէ ետող սերունդին քով[15]: Նա նկատուեցաւ Սթէնլի ամպհոնին վրայ «յաջորդ» Պըղատոնի, եւ կոչուեցաւ դիադոխոս (διάδοχος)[16]:

Պրոկղ թողուց բազմաթիւ մեկնողական նկարագրով գրուածքներ: Իր գրական գործունէութիւնը սկսաւ 432ին, երբ տուաւ երկու կարեւոր գործեր. στοιχείωσις φυσικὴ (Նախակրթութիւնք բնականք), որ ամփոփ, բայց չափով մը ընդհանուր մեկնութիւն մըն էր Արիստոտելի չարժման վարդապետութեան, եւ στοιχείωσις θεολογική (Նախակրթութիւնք աստուածաբանականք), ուր ըստ ամենայնի Պլոտինի եւ Պորփիւրի հետքերով կ'ընթանայ[17]: Յընթացս Միջին դարու Պրոկղի այս գրուածքը իմաստասիրական ուսմանց համար կարեւոր ձեռնարկ մը համարուեցաւ: Թարգմանուեցաւ արաբերէնի.

---

[15] Հմմտ. Wilhelm von Christ, Geschichte der griechischen Literatur. Ե. տպ. München 1913, Հատոր Բ. Մաս Բ. էջ 864—868:

[16] «Սակս որոյ Դիադոխոս, որ է փոխանորդ [ուքիւն] Պղատոնի, անուանեցաւ յորոց գինի նորա իմաստունքն էին». Սիմէոն կրօնաւորի թարգմանութիւն Պրոկղի (Ն. Մառ, Յովհ. Պետրիճեցի, էջ 21):

[17] Յոյն բնագիրը հրատարակեց F. Creuzer, Initia philosophiae et theologiae ex Platonis fontibus ductae. Հատոր Դ. Ֆրանքֆուրտ 1822. նոյնը լոյս տեսած նաեւ Պլոտինի գործերու հրատարակութեան Ներածութեան մէջ, Պարիս 1855, էջ ծԱ—ճԺէ:

ակէ լսանելէնի: ԺԱ. դարուն, երբ Կ. Պոլիս նոր–պղատոնական փիլիսոփայութեան նոր հետեւողներ էրեւցան, ինչպէս Պսելլոս, Յովհ. Իտալոս եւ այլք, Պրոկղի «Աստուածարանական Նախակրթութիւնք» դարձեալ հրատարակ էլան: Այս դարուն ոչ միայն վրացերէնի թարգմանուեցաւ ան, այլ եւ պարզաբանուեցաւ մեկնութիւններով: ԺԲ. դարուն երկրորդ կէսին կարեւոր տեսաւ Նիկոդայոս Մեթոնի եպիսկոպոսը նոյն իսկ Հակաճառութեամբ մը հրատարակ գալ, պատչացնելու համար նոր իմաստասէրներ Պրոկղի նորպղատոնական–հեթանոսական տեսութեանց տղեւ: Եւ սակայն յաջորդ դարուն հայ մը, Սիմէոն կրօնաւոր, կարեւոր կը տեսնէ գոյն վրացերէնի հայերէն թարգմանելու: Եւ ոչ այսչափ միայն: ԺԷ. դարու առաջին կէսին Սիմէոն Ջուղայեցի, Գառնոյ եպիսկոպոսը, ձեռք կ'առնէ Սիմէոնի թարգմանութիւնը, նոր բառարանութիւններով անոր թարմութիւնը տալու: Նոյն դարուն երկրորդ կէսին Սահիանոս Լեհացի նոյն գործին մէկ ամփոփումը: Պատճառաց պիտի կը ձեռնարկէ լսանելէնի մեկնութեան թարգմանելու. իսկ ԺԸ. դարու սկիզբը Սիմէոն Ջուղայեցւոյ հրատարակութիւնը կ'արժանանայ վերստին վրացերէն թարգմանուելու:

Նկատի առնելով այս կարեւորութիւնը, որ առաջած է Պրոկղի այս գործը հայ պրակտութեան մէջ, պատչաճ կը համա-

բիմ այս տեղ ներկայացնել համառօտիւ Պրոկղի տեսութիւնը:

ա. Ըստ Պրոկղի Միակը բացարձակ սկզբնապատճառն է: Անկէ կ'ելուզանի ամենայն. եւ միանգամայն անոր կ'անդրադառնայ ամենայն: Ելուզեալը պատճառին նման եւ աննման է միանգամայն, նմանութեան զօրութեամբ կայ եւ կը մնայ պատճառին մէջ. նմանութեամբն պէտք է ան վերադառնայ անոր. եւ այս վերադարձը նոյն աստիճաններն ունի, ինչպէս յառաջադայումը: Միակը միաժամանակ անճառելի է. բայց դերի վերոյ բոլոր հաստատականէ (այո) եւ ժխտականէ (ոչ). նա՛եւ մխութիւն դաղափարը չ'արտայայտեր զայն համազօր կերպով, որովհետեւ ան նաեւ այս դաղափարէն վեր է: Բայց ամենայնը, որ այս միակէն յառաջ կու գայ, կ'անդամահատուի եռակի զարգացման օրէնքի համաձայն: Որչափ առէպ կը կատարուի այս գործողութիւնը, այնչափ բաժանական է եւ անկատար՝ արդիւնքը, այս ինքն իրերն որչափ կը հեռանան նախակիզբէն, նոյնքան բաղադրական եւ իրենց գործունէութեան մարդին մէջ ահմանափակ կ'ըլլան:

բ. Առաջինը, որ նախամիակէն յառաջ կու գայ, միակներն (Henade) են. մինչ բացարձակ նախէակը աշխարհի հետ առանց յարաբերութեան է. այս միակները, որոնց թիւը Պրոկղ անորոշ կը թողու, կ'ապրեն աշխարհի վրայ, անոնք աստուածներն են

այս բառին բարձրագոյն իմաստով. անոնք են նախախնամութիւնը: Անոնք գերագոյն են քան զոյացութիւնը, կեանքը, միտքն եւ իմանալիութիւնը, բայց ասկայն ունին ա-նոնք իրենք իրենց մէջ աստիճանական ա-ղերս, այնու որ ոմանք նախէակին մերձա-ւոր, եւ ուրիշներ անկէ հեռաւոր են:

գ· Այս մխակներուն կը յարի ապա եռեակը (Trias) մտացածին, մտացածին-իմացական եւ իմացական է՛կին το νοητον, το νοητον άμα και νοερον, το νοερον)· νοητονը կ՛ենթարկուի գոյակի (οὐσια) գաղափարին, իսկ νοητον άμα και νοερον կեանքի (ζωη) գաղափարին եւ νοερον մտքի (νους) գաղա-փարին: Այս էութեան կարգերու առաջին եւ երկրորդն ապա նորէն եռապատիկ կ՛ան-դամահատուին. ընդհակառակը երրորդ էութեան կարգին բաժանումը, որ մտքի կը համապատասխանէ, կը կատարուի ըստ եօթ-նաթուին: Ապա Պրոկղ այս եօթնեակին ա-մէն մէկ անդամ կը բաժնէ նորէն եօթնաթիւ, որով կը ստանայ եօթը իմացական եօթ-նեակ, որոնց անդամներուն կը յատկացնէ այլաբանական մեկնութեամբ կարգ մը աս-տուածութիւններ, որոնք ստեղծած են ժո-ղովրդական հաւատքն եւ պղատոնականք եւ նորպղատոնականք:

դ· Իմացականէն կը յառաջագոյն վեր-ջապէս ոգեկանը: Ամէն ոգի համաձայն իր էութեան յաւիտենական է եւ համապատաս-խան իր գործունէութեան է ժամանակի:

Տիեզերական ոգին կազմուած է բաժանական եւ անբաժանական գոյացութենէ եւ մէջինները է եւ համաճայն ներդաշնակ յարաբերութեանց: Կան աստուածային, դիւական եւ մարդկային ոգիներ: Ոգին կենալով ընդ մէջ դպայականին եւ աստուածականին՝ կը ստանայ տակաւ առ տակաւ կամաց աղաւթիւնը: Իր չարիքին նա ինքն է պատասխանատու: Կարող է նա վերադառնալ աստուածականին: Բայց հայեցուածքը մխայն մինչեւ մխաք կրնայ հասնիլ: Ամէն մարդ ունի իր դեւը. եւ ասով մխայն կրնայ ըլլալ աստուածներու հետ կապակցութեան մէջ: Մարդ պէտք է ինքզինքը կոյր հաւատքով նուիրէ դեւին եւ ծառայէ, եթէ կ'ուզէ հասնիլ դերադոյնին:

4. Պրոկղ Դիադոխոսի «Եղակապ աստուածաբանական» վրացերէն: *Յովհաննէս Պետրիձեցի (Պետրիձէ, Պետրիձոնելի)* [18] *Վ.րաց դրականութեան մէջ «անյաղթ փիլիսոփայի» անունը կը վայելէ, ինչպէս Հայոց քով Դաւիթ Անյաղթ: Աւելի թարգմանիչ քան հեղինակ հանդիսացած է ան: Պետրիձեցի յորջորջուած է հաւանօրէն, վասն զի ծնած է Բուլգարիոյ Պետրիցիոս (այժմ*

---

[18] Н. Марръ, Іоаннъ Петрицскій, грузинскій неоплатоникъ XI—XII вѣка. С. Петербургъ 1909 (Записки Восточ. Отдел. Имп. Русск. Археолог. Общества, XIX, 53—113).

Բոչկուլօ) պիւղին մէջ հաստատուած հայ-վրական վանքին մէջ: Այս Մենաստանը հիմնած է Գրիգոր որդի Բակուրանի, որ ա-կանաւոր դէմք եղած է Բիւզանդական կայսր-ներու դինուորական ծառայութեան մէջ: Կը յիշէ դինքը Մատթէոս Ուրհայեցի[19]: Հայոց ՇԺԹ (1064) *թուին Թաղաւորն Պարսից Ա-փխազեան (տպ. Ապօլան) որդին Տուղրիլի (1063—1072), կը պաշարէ Անին. «Բազում աւուրս պատերազմեալ ոչ կարացին մտանել ի քաղաքն. յայնժամ Թուլացան ի պատե-րազմէն: Իսկ անօրէն իշխանքն Հոռոմոց, զորս կացուցեալ էր Թաղաւորն պահապան տանն Հայոց, Բազարատ հայրն Սմբատայ եւ Գրիգոր Բակուրանին որդին վրացի ազգաւ, ակսան զօրօք (տպ. սոքօք) ամրանալ ի վե-րին բերդն եւ ի ներքին». ի տես այս ռազմա-կան զօրաշարժին խուճապի կը մատնուի քաղաքը. «բեկան (բնակիչք) եւ այր իւրա-քանչիւր ի փախուստ լինէր առանց պատ-ճառի». Թշնամին օգտագործելով քաղաքին այս կացութիւնը՝ կը խուժէ քաղաք եւ կը կոտորէ: Բայց եւ այնպէս Յունական բանա-կին զօրավարը Գրիգոր Բակուրանեան, ան-չուշտ իր զօրքով, ողջանդամ կը պրծի. վասն զի զինքը 1084ին կը գտնենք ի Պետրիցիոս. ուր վանք մը կը հիմնարկէ:*

---

[19] *Մատթէոս Ուռհայեցի*, 148 (հրտ. Վաղարշապատ 1898):

Վրաց պատմութեան մէջ կ'ըսուի ի մասին Գրիգորի.

«Յաւուրսն յայնոսիկ՝ մինչեւ էր Գէորգի (թագաւոր Վրաց 1072—1089) ի Բանա[կա]ն, եկն առ նա Գրիգոր որդին Բակուրանայ, տէրն Ուխտեաց (Օլթի) եւ Կարսուց եւ Կարնոյ քաղաքի. եւ խնդրեաց (Գորգի) ի նմանէ զկարս. եւ եթող նմա լինել զերան» (էջ 114): *Վրացերէն օրինակն ունի* (Histoire de la Géorgie, p. 346).

Թագաւորն Գորգի եկն ի Բանա: Là vint aussi le général (*վր. զօրաւարի*) de l'orient, Grigol, fils de Bacourion, qui commandit à Olthisni, à Carnoukalak et à Cars, et on se livra à la joie et au repos. Ce Grigol ayant donné au roi la forte ville de Cars et les territoires environnants, il prirent congé l'un de lautre.

Գրիգորի հիմնարկած վանքը իր եկեղեցիով յանուն Ս. Աստուածածնի, եւ տակաւին կառուցուած Դամբանարան-մատուռով մնացած է ի Բոչկովօ, 30 քիլոմեթր հեռու Ցխիսպէէն, Ռուսոպ լեռներու գիմաց: Մատուռին վրայ կը կարդացուի յունարէն արձանագրութիւնս, որ յատակ կը բերեմ հայերէն թարգմանութեամբ:

ԳՐԻԳՈՐ ՍԵԲԱՍՏՈՍ ԵՒ ԾԱՌԱՅ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԲԱԿՈՐԵԱՆ ՄԵԾ ԴՈՄԵՍՏԻԿՈՍ ԵՒ ՇԻՆՈՂ:

ԱԲԱՍ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍ, ԵՂԲԱՅՐ ԵՒ ՇԻՆՈՂ

Պահուած է նաեւ վանքին կանոնադրութիւնը գրուած մաղապաթէ վրայ եւ առաջարկուած Գրիգոր Բակուրեանէն հայերէն, որ եւ յունարէն լեզուով հաստատած է, թէ առաջարկութիւնը Գրիգորինն է, գրուած հայերէն գրերով[20]:

Մենաստանս ունեցած է իր հովանաւորութեան տակ նաեւ կուսաստան մը, այսպէս կոչուած պետրիցուհիներ (πετριτζιώτισσα):

Գրիգոր Բակուրեան (Բակուրեանի), ծագումով հայ էր, կրօնով «քաղկեդոնիկ», հայրենօք հաւանօրէն Տաչրացի կամ Գուգարացի: Իր հիմնած Մենաստանը և նուիրեալ կ'ենթարկուէր քառ ամենայն հաւանականութեան յունական եկեղեցւոյ իրաւասութեան. եւ միաբանութիւնը կազմուած էր հայ եւ վրացի միաբաններէ: Կանոնադրութիւնը կը պարտաւորէր, որ միաբանները դասախրակուին նաեւ գրագիտութեան մէջ, անշուշտ ուսանելով հայերէն, վրացերէն եւ յունարէն: Այնու որ վրաց իշխանութեան տակ քաղկեդոնիկ Հայերը կ'ենթարկուէին

---

[20] Louis Petit, *Τυπικὸν* de Gregoire Pacourianos pour le monastère de Pétritzos (Backovo) en Bulgarie. Византіскій временникъ, XI (1901). *Յաւելուած Ա.: Հմմտ. Ներսէս Գաստպեան, Պաչքովոյ վանքը. Հայրենի Տարեցոյց. Ա. Փլովտիվ* 1938, էջ 53—56:

վրաց Եկեղեցւոյ իրաւասութեան, կը համարուէին վրացի քրիստոնեայ, ինչպէս յայսկոյս սահմանին, ուղղակի Բիւզանդական Եկեղեցւոյ իրաւասութեան տակ գտնուողները՝ յոյն, պատառներու մէջ հայ–հռոմ կը նկատուէին:

Այս Մենաստանի մէջ ուսաւ եւ ծաղկեցաւ Յովհաննէս Պետրիճեցի, որ մականուամբ կը կոչուէր Զիմչիմելի: Իր կեանքէն կենսագրական գծեր ծանօթ չեն. չգիտենք մինչեւ իսկ անոր ապրած ժամանակը, որ հաւանօրէն ԺԱ. դարու վերջին եւ ԺԲ. դարու առաջին կէսին կ'իյնայ: Յովհաննէս քաջ տեղեակ էր յունարէնի. կարդացած է յոյն հմտասուսէրներու գործերը: Զբաղած է առաւելապէս թարգմանութեամբ. ծանօթ են իր թարգմանութիւններէն, կատարուած յոյն բնագրէ վրացերէնի, հետեւեալները.

ա. Յովհաննէս Ոսկեբերանի Մեկնութիւն Մարկոսի:

բ. Մեկնութիւն Ղուկասու:

գ. Յովհաննէս Սինայեցւոյ Սանդուխք, մասամբ ոտանաւոր եւ մասամբ արձակ:

դ. Նախերգներ ի պատիւ այն սուրբերու, որոնք կը տօնուին Սեպտեմբեր–Յունուար ամիսներուն. ոտանաւոր:

ե. *Տեղիքներ Յովսեպոս Փլաւիոսէն, որոնք անհամաձայն են Ս. Գրոց:*

զ. *Ալիսաոսեալի վասն Տեղեաց:*

է. *Ալիսաոսեալի Պերի արմենիաս:*

ը. *Նեմեսիոսի յաղագս Բնութեան մարդոյ:*

թ. *Պրոկղի Դիադոխոսի Եղակապք աստուածաբանականք:*

5. Պրոկղի Դիադոխոսի Եղակապք աստուածաբանականք հայերէն թարգմանութեամբ:

Էջմիածնի թ. 1500 ձեռագիրը կը ներկայացնէ այս գրուածքը հետեւեալ կարգով.

ա. Ամելաւխաւսի իմաստասիրի եւ հռետորի Աթենացւոյ եպիսկոպոսի Լուծմունք Պրոկղի Դիադոխոսի անուանեցեալոյ Աստուածաբանութեանց: *Զամենայն ապ եւ զեղանակ պարտապան եմք ճանաչել, զորս ի մեծ աստուածաբանութենէն առնուին...:*

բ. Եղակապք Պրոկղէ Դիադոխոսի պղատոնական իմաստասիրի չարայաւղոյ կապք աստուածաբանականք: *Այս[պէս] Պրոկղէ վիսանոյէ աթենացի աստուածային Պղատոնի. էր սա ապաւ էոնացի...:*

գ. Պրոկղէ Դիադոխոսի պղատոնական իմաստասիրի Շ(ա)պակապք աստուածաբանականք. հատորս ՄԺԱ: Մկ. Շ(ա)պակապք աստուածաբանութեան յայն սակս կոչէ, վասն զի բոլոր գիրք ամենայն իմաստասիրացդ ի չորից նիւթոց սկսեալ...:

դ. (սկիզբն) Ամենայն բարութիւն յարակից ուրեմն մխոյն. իսկ ևթէ ոչ հաղորդակից եւ ոչ ամենայն մի եղանի...: Հաստատեալ վերջը. Ամելախատսի լուծմունք: Աստ իմաստասէրս, ևթէ Ամենայն բարութիւն յարակից ուրեմն մխոյն...:

Վերջին գլուխն է «ՄԺԱ. Ամենայն մասնական անձն ի վայր իջեալ աստ եղելութիւն բոլորովիմբ աստրապոյանայ... (վ.) Քանզի բոլորակութիւն անձին անդի յաստղ գայցէ»:

Կը յաջորդէ. «ԼԺ. Ամենայն մասնական անձն իջեալ յ(արարած) բոլորաբար ի վայր իջանէ [Զայս տես կարծխս...»] իբր չորս տող չունի վրացերէնը. ապա (Մկ.) «Այսքան գայս ասէ մխոյ...: (վ.) Որով յայնժամ ասելի է նմա, ևթէ Ադա՛մ, ո՛ւր ես. ևթէ ուսո՛ի, ո՛ւր անմատութիւն մտացդոյց պԱստուած եւ գհայր իւր: Որհնեալ է Աստուած»:

(Յիշատակարան թարգմանչին [21])

«Թարգմանեցաւ * *գիրքս որ է Շ(ա)ղակաթ եւ գլուխ աստուածաբանութեան Պրոկղէ Դիոդոխոսի պղատոնական համատասխրի, ձեռամբ Սիմէոնի անպիտան քահանայ կրօնաւորի ի վրաց լեզուէ ի հայ լեզուս. յերկիրս Հայոց, ի վանս Վրաց որ կոչի Պղընձահանք. յաւիտենից թուականին ՉՂԾԶ (1248): Աղաչեմ զձեզ, ում եղբարք, զի յոյժ

* Տարբերութիւնք ընդերցուածոց: A *Մխ. Այրիվանեցի. էջմ.* 1500: P *Պետրոսեան* (*Վիեննա թ.* 217· *հրտ. Տաշեան*): V *Վատիկան.* Z *Զարբհանելեան.* S *Սիմէոն Գառնեցի ըստ Վիեննայի թ.* 649:

1 PSV *Թարգմանեցաւ.* S *չունի որ է շաղկապ — աստուածաբանութեան.* A *միշտ, նաեւ hnu* շղակապ· VZ *շաղկապ*: — 2 AV *այլուր եւ hnu պրոկղէ.* ZS *պրոկղի*: — 3 A *դիոդոխոսի* (*այլուր դիադոխոսի*). P *դիոդոխօսի.* Z *դիադօխոսի*: — 4 AV *քհ.* PZ *քահանայի.* S *քահանայի եւ կ.*: — 6 կը սպասուէր *Սպլինձահան.* PZ *պղնձահանք*: — 7 S *ի յաւիտենից*: — 8 S *արդ աղաչեմ ով ե. ներել ինձ զի...*:

---

[21] *Այս Յիշատակարանը նախ լոյս տեսաւ Արարատ* 1888, *էջ* 158—159: *Ապա Զարբհանալեան, Մատենադարան, էջ* 667—668· *Հ. Յ. Տաշեան, Մատենագրական մանր Ուսումնասիրութիւնք. Ա.* 151—152 (*Ս. Պետրոսեանի օրինակութեամբ էջմ.* 1500ին· *համառ. Վիեննայի թ.* 217, *Յուցակ*, 555): E. Tisserant, Codices Armeni Bybliothecae Vaticanae Romae 1927, *էջ* 145: *Սոյն Յիշատակարանս կցած է իր Մեկնութեան Սիմէոն Ջուղայեցի· ասկէ հրատարակած է Տաշեան, անդ, էջ* 29—30:

աշխատութեամբ թարգմանեցի. նախ զի ոչ
10 էի արժանի այսպիսի սպասաւորութեան,
սակս չաղախեալ գոլ մեղօք. երկրորդ զի
յոյժ ծերացեալ էի եւ տկարացեալ յաչաց
եւ ի մտաց եւ ի զօրութենէ. զի ՃԿ. ամենիւք
էի: Այլ զի ոչ էր սա թարգմանեալ ի մերս
15 լեզու. եւ սա է մայր աստուածաբանութեան
առաջին: Մուսէս զայս ուսեալ զղկրութիւն
եւ ի սորա բանից կարգեաց զիւրն աստուա-
ծաբանութիւն. եւ Դոնեսիոս Արիոպագացին
եւ Եւոթէոս զիւրեանց գրեանքն բովանդակ
20 ի սմանէ գրեցին. նոյնպէս եւ Գրիգոր աս-
տուածաբան զիւրն աստուածաբանութիւն
ի սմանէ խաւսեալ է. եւ բոլորովիմբ նորքս
զամենայն աստուածաբանութիւնս իւրեանց
ի սմին ոլորմանց բանից բխեցին: Սա է
25 հիմն եւ արմատ եւ մայր ամենայնի: Ի
սմանէ առին նոքա բովանդակ: Իսկ այնք
վոքր հատորք ելով՝ եւ ես յայն սակս թարգ-
մանեցի. զի մի պակաս եղիցի սա յազգէս
մերմէ: Արդ աղաչեմք որք կարդայք կամ

9 PV *թարգմանեցի*. S *թարդմանեցի*: — 11 PS *դոլոյ*: — 12 V *կ–ամեա*. ZPS *զվաթսնամենիւք*: — 14 S չունի *սա*. S *լեզուս*. VZ *ի մեր*. V *սայ*: — 15 V *մօսէս*. S չունի 15—27 *եւ սա է — յայն սակս*: — 18 PV *դիոնէսիոս*. ZPV *արիսպագացին*: — 21 Z *զիւր*: — 22 P *բոլորովիմբն որք*. V *բոլորովիմք նորքս*. Z *ներքս* (?): — 23 PZ *աստուածաբանութիւն*. V *–ութիւնս*: — 24 V *եւ սայ*: — 26 *սոքա. այնք*] կը սպասուէր *սայք*, զոր սովոր է գործածել յաճախ Սիմէոն: — 27 S *այնր սակս թարդմանեցի զի մի պակաս լինիցի*: — 29 S *որք ընթեռնուք կամ օրինակք, յիշեցէք յաղօթս զիս*. VZ չունին *Արդ — ի սմանէ*:

օրինակ առնոյք, յիշեալքիք յաղօթս. եւ զիմ 30
փոքր բանս զրեցէք զկնի. եւ մի ինչ թողուցուք ի սմանէ:

Զամէր Մխ(իթար) վդ (վարդապետս) յիշեցէք ի Քրիստոս աղ(աչեմ):

Զեռագիրք: էջմ. 1500 (կար. 924) 1068ա—1121բ (1286): 1832 (1658): Vat. Cod. Borg. 77 (1648: Tisserant, Cat. 143—145): Վենետիկ, թ. 1132 (ԺԸ): Երուսաղէմ, 1899 (1624):

էջմիածնի թ. 1500 գրուած է Մխիթար Այրիվանեցւոյ գրչով 1286ին [22] Այրիվանքի մէջ. ուսոի ճշդիւ 38 տարի ետքը. եւ կրնանք վստահիլ իր օրինակութեան հաւատարմութեան վրայ: Այս ձեռագրէն քանիմը հատուածներ հաղորդեց Հայսմէան կ. կոնիբիր Հ. Յ. Տաշեանի, որ հրատարակեց դանոնք Հանդէս Ամսօրեայի մէջ [23]: Աւելի ընդարձակ մէջբերումներ կը դանենք Նիկ. Մառի աշխատութեան մէջ վրացերէն թարգմանութեան դէմ դիմաց [24]:

31 P *բանքս. S զկնի. եւ դուք յիշեալ լինջիք ի Քրիստոսէ Աստուծոյ մերոյ, որ է օրհնեալ յաւիտեանս. ամէն:*

---

[22] Հ. Ն. Ակինեան, *Մխիթար Այրիվանեցւոյ ձառընտիրի նորագիւտ ձիչատակարանը. Ակօս (Բէյրութ) ԺԳ (1946) էջ 120—126:*

[23] Հ. Յ. Տաշեան, *Պրոկղի հնագոյն Օրինակը. Հանդ. Ամս. 1893, էջ 375—380 (= Մատ. մանր Ուսումնասիրութիւնք. Ա. 147—161):*

[24] Ն. Մառ, *անդ, էջ 66—83: Յամեքսիոսի*

Սիմէոն կրօնաւորը, ինչպէս ինքնին կը խոստովանի, թարգմանութիւնը կատարած է վրացերէն օրինակի վրայէն: Այդ վրացերէն թարգմանութիւնը հասած է մեզի ժը պարու ձեռագիրներու մէջ: Ն. Մառի համեմատութիւնները վրացերէնի եւ հայերէնի մէջ՝ ցոյց կու տան, թէ հայերէնը կախում ունի վրացերէնէն. բայց կը չեզի անկ առ առ. յատկապէս յայնմ, որ հայն Մեկնութիւնքն կամ Լուծմունքն կը վերապրէ «Յամէլախաւսի խմաստասէր եւ հռետոր Աթենացւոց եպիսկոպոսի», նաեւ պարզապէս «Ամէլախաւսի Լուծմունք» կ'անուանէ, մինչ վրացերէնին անծանօթ է աս հատարակ մեկնիչիս անունը, որքան ալ անոր լուծմունքն եւ մեկնութիւնները կը պտնուին նաեւ հոն: Վրացին ունի սակայն լուսանցքի վրայ Լուծմանց եւ Մեկնութեանց կից Յ կամ ՅՈ համառօտագրութիւնները, որոնք Մառ կ'իմանայ Յ(ովհաննէս) եւ ՅՈ(վհաննէս) եւ այս Յովհաննէսը կը նոյնացնէ Յ. Պետրիձեցւոյ հետ: Բայց թէ երբ Պետրիձեցի՞ն է անոնց հեղինակը կամ թարգմանիչը, չկայ որ եւ է հին գրաւոր վկայութիւն, զոնէ ծանօթ ձեռագիրներու մէջ[25]:

Լուծմանց սկիզբը մինչեւ «եւ արդ առեալ զմի մի ի նոցանէ մեկնեացուք» տուած է նաեւ Հ. Բ. Սարգիսեան, Վենետիկի Մխիթ. թ. 1132էն, Բազմավէպ 1894 էջ 125—127, եւ ձեռգ. հատուածը՝ անդ էջ 128—129:

[25] Ն. Մառ, անդ 66—67, կը յիշէ հեռաւեալ ձեռագիրները. Ախալքան Թանդարան, Georg. 174a

Զենք կրնար հաւատալ թէ Սիմէոն կրօնաւոր «Յովհաննէս Պետրիձեցի» անունը կամովին այլայլած ըլլայ. նա ունէր իր ձեռքին տակ հնագոյն, գոնէ ԺԳ. դարու առաջին կէսին գրուած վրացերէն օրինակ. ուր նա կարդացած եւ լսած պիտի ըլլար մեկնիչին անունը «Յամէլաւխաւս իմաստասէր [26] եւ հռետոր, Աթենացւոց եպիսկոպոս, որչափ ալ այժմ մեզի անծանօթ ըլլայ հաստատն եպիսկոպոս մը Աթենացւոց [27]:

(ԺԸ դար): Կայսերական Ժողով. Մատենադարան. վրացերէն ձեռագիրք. թ. 111 (1751ին): 360: 225 (1754ի): 228 (1862ի): Իսկ անդ, էջ 95, ծան. 1 կը յիշէ Ախալեան Թանդ. Georg. թ. 5 ձեռագրին լուսանցքի վրայ գրուած ռուսերէն տողերս. «Իմաստասէր եւ ատուածարան Յովհաննէս Պետրիցեցի թարգմանեց Պրոկղի բնագանցութիւնը իր իսկ Յովհ. Պետրիցեցւոյ Մեկնութեամբ հանդերձ»:

[26] Ծանօթ է մեզի Բալկիսացի Նորպլատոնական Յամբղիքոս (Ἰάμβλιχος) ատրի (իբր 280—304), գործած յԱպամիա: Իր Մեկնութիւնն Ատրոգուեթեանցն Ալիսատուեցւի հայերէն թարգմանութեան մէջ խորագիր կը կրէ. «Լուծմունիւ ի Ամէլաւխոյսէ ասացեալ». իսկ Մեկնութիւնն Ալիսատուեցւի պերի արմենիստս գործին՝ «Մեկնութիւն Ամելախոյսի ասացեալ» (Ձեռագիր Վիեննայի Մխիթ. Մատ. թ. 112, թղ. 3ա եւ 112ա): Յամբղիքոս Ատրի անգամ մը յիշուած է Շապկատացւ Լուծմանց մէջ «եամելիխոս» գրչութեամբ (Բազմավէպ 1894, էջ 323):

[27] Աթէնքի ծանօթ եպիսկոպոսներն են ԺԱ—ԺԲ. դարուն. Թէոդեգիոս († 1007), Միքայէլ Ա. († 1030), Լեւոն Ա. Սիւնկեղոս (?), Լեւոն Բ. Սիւնկեղոս († 1069), Յովհաննէս Ե. Բլախերնիտէս († 1086), Նիկեստաս Գ. Կուրտէս († 1121), Գէորգ Բ. († 1156), Նիկողայոս Ա. (1166—1175), Միքայէլ Բ. (?), Թէոփիլակտ (?), Գէորգ Գ. Խերոս († 1172), Գէորգ Դ. Բուրցէս († 1180), Յովհաննէս Զ (1180—1182), Միքայէլ Ակոմինատոս (1182—1220): Հմմտ. R. Janin, Athènes: Dictionnaire d'His-

Հայերէն թարգմանութիւնը կը պահպանէ Լուծմունք եւ Մեկնութիւն: Լուսանցքի վրայ սակայն Լծ. եւ Մկ յաճախ կը միանան կամ Լծ. կ'ըլլայ Մկ. եւ ընդհակառակն: Այս պահպանութիւնը չունի վրացին, որ երկուքն ալ իբր Մեկնութիւն կը նշանակէ: Երկուքն ալ քրիստոնեայ հեղինակ կ'ենթադրեն: Տարբե՞ր անձնաւորութիւններ են Լուծիչն եւ Մեկնիչը: Ինձ կը թուի, թէ երկուքն ալ մէկ հեղինակ են: Այս հեղինակը կ'ենթադրէ իր առաջ Պրոկղի յոյն բնագիրն եւ անոր վրացերէն թարգմանութիւնը, ուստի նա յունապէտ եւ վրացապէտ է միաժամանակ, լաւ հմուտ նորպղատոնական փիլիսոփայութեան, բայց նաեւ արիստոտելեան ղրութեան: Առանց տարակուսի ԺԱ. դարու հեղինակ է, թերեւս Յովհաննէս Իտալոսի չրջանակէն վրացապէտ, բայց յունախօս վրացի մը: Բայց թէ նա ինչպէս «Յամելախօս Աթենացւոց եպիսկոպոս» եղած է, անմեկնելի կը մնայ: Այս Լուծմունքն եւ Մեկնութիւնքը կցուած են Պրոկղի Շաղկապաց՝ վրացերէն թարգմանութիւնը կատարուելէն ետքը: Հետեւեալ տեղիքը պայս ենթադրել կու տայ. «Դարձեալ պիտելի է եւ սայք. զի այլ է զաւրութիւն եւ ներգործութիւն անձին եւ այլ մտաց. եւ յամենայն հելլենացի խաւսս զիւրն ուրոյն ունի

---

toire et de Géographie ecclesiastiques, fasc. 25—26 (Paris 1930) p. 41—42.

զանուն նմանապէս իւրն զոյացութեանն: Իսկ ի հայս եւ սակս աղճատութեան լեզուի ոչ աւուանս ունելով եւ ոչ թարմանիմն գրեցին ուրոյն. այլ միով զամենայն կոչեցին բան. եւ այս յոյժ խափանէ զիս: *Եւ արդ լուր. զի անձին կոչի* դիանիա *(διάνοια). իսկ մտացն՝* ճոիմա *(νοημα). իսկ իմացեալոյն եւ վերադրելոյն՝* ճոիտաւն *(νοητόν)*: *Եւ արդ առեալ զմի մի ի սոցանէ մեկնեացուք»* (*Մաո*, էջ 75—76): *Ընդգծուած տողերս վրացին ունի. «իսկ առ մեզ ոչ թարգմանիչք* («*թարգմանթա*») *եւ ոչ այլ ոք չիմացան զմիտս. եւ այս յոյժ խափանէ* (*խանգարէ*) *զիս ի թարգմանութեանս* («*թարգմանաս*»). *մերքն զամենայն միով կամ համազօր բանիւ կոչեն եւ այսպէս ընեն»*: *Այս նկատողութիւնը Յամելօխոսի լուծմանց մասին մէջ է: Կրնայ հայիլ թէ թարգմանչին եւ թէ մեկնիչին. այնու որ «թարգման» ունի իր մէջ կրկին իմաստներն ալ: Իսկ Լուծմունքն եւ Մեկնութիւնք կը պտնուին միայն վրացերէն թարգմանութեանս մէջ, զրուած մասնաւորապէս սոյն թարգմանութեանս լուսաբանութեան համար:*

6. *Պրոկղի գործը գրուած յունարէն՝ թարգմանուած է վրացերէնի եւ ասկէ հայերէնի: Հայերէն թարգմանութեան արժէքը գնահատելու ժամանակ հարկ է նկատի առնել իրողութիւնս: Այն բազմաթիւ յոյն բառերը, որոնք կը տեսնուին հայերէնի մէջ, փոխառութիւն են ուղղակի վրացերէն թարգմա-*

նութենէ, տեղ տեղ պճատուած կերպարանքի մէջ: Նոյնպէս յունարան բարդութիւններէն չատերը կապմուած են վրացերէն քարդմանութեան մէջ մուտ գտած յունարան բարդութիւններէն. ինչ ինչ յատուկ են Հայուն, որ վոխ առած է զանոնք յունարան հայերէն գրուածքներէ, արդիւնք յաճախակի ընթերցման նմանօրինակ քարդմանութիւններու: Ըստ այմ այժմ հայերէնի մէջ նկատուած յունարէն ակզբնապրի սխալ իմացումները կը ծանրանան վրացի թարգմանչին ուսին, որուն յունագիտութիւնը կ'երեւայ թէ յամենայնի անթերի եղած չէ: Հ. Յ. Տաշեան[28], որ Սիմէոն Զուղայեցւոյ օրինակն աչքի առաջ ունեցած է, մատնանիշ ըրած է արդէն ինչ ինչ աչքառու օրինակներ, որոնցմէ կը յիշեմ միայն. «յորում սիրայի լինիցի ընդ միմեանս ալիլուիայ» (ՂԸ). այս ինքն «Ուր կարդ կայ առյդ եւ վոխոխ ապերս» (յն. σειρα, ἀλληλουχία) «եւ դեմիսա նախատպին» (ՃՂԴ). յն. ἔμφασις ապդուսքանութիւն. «իակ եթէ ամանակաւ չափի, ընդանի լինի նմա, դի ըստ ամանակին եղանի». յն. προσῆκον «ի դէպ» կարդացուած է πρόσοικον, «ընտանի, մերձաւոր»: «Իբր գաւր գաւրիսա (վր. օքսիա, յն. ὀξεῖα), բութ եւ վաոխա (վր. վարխա. յն. βαρεῖα) որ է ծանր, եւ պե-

---

[28] Տաշեան, Մատենագր. մանր Ուսում. Ա. 39—44:

բնապոմեն (վր. պերիապոմէն, յն. περισ-
πωμένη. Մատ, էջ 75):

Ուշադրութիւն կը դրաւէ յատկապէս յոյն բնագրին στοιχείωσις θεολογική, որ դրուածքիս խորագիրն է եւ թարգմանուած է հայերէն «չղակապք աստուածաբանականք» (նաեւ «աստուածաբանութեան»): Առաջին բառը վրացին թարգմանած է կաւշիրի, դերք. զօդում. դաշինք, մխութիւն. չաղկապ. (նաեւ քերակ.), վիլխուխայական աւանդով նաեւ տարր[29]: Այս կաւշիրին Մխիթար կը հայացնէ շղակապ. ա՛յսպէս ըստ Մխիթար Այրիվանեցւոյ ուղղագրութեան, զոր յետինք կարդացած են «չաղկապ». նախնականն էր հաւանօրէն «չաղակապ», կազմուած յն. σύν-δεσμος ի նմանութեամբ: Իմաստին բացատրութիւնը կը տրուի Լուծմանց մէջ այսպէս. «Իսկ չ(ա)ղակապք աստուածաբանութեան ասին հաստրք (կլուխք) զրոցս, ստիսի (կարդա՛ ըստ վր. ստիխոի, յն. στοῖχοι) կոչի հելլենացի եւ հայ՝ չ(ա)ղակապ եւ հեբրայեցի լեհէմ. վասն այսր կոչի չաղակապ իբր զպարզ յամենայնի. քանզի եւ որոց առ ուսմունս զայցեն ամենայնի, նախ զպարզսն ուսուցանեն եւ ապա զորս ի նոցանէ բարդեն»: Այլուր կ'ըսուի. «Շաղակապք... չարայաւդող կապք աստուածաբանականք» (էջ 70): Յամենայն դէպս στοιχείωσις (տարերք, նախակրթու-

---

[29] Մատ, անդ, էջ 57:

թիւնք) «չաղակապ» թարգմանել կարելի չէր յունադէտի մը. թէ յաջո՞ղ էր թարգմանել պայն «կաւչիրի», ինչպէս վրացի թարգմանը լմացած է, չգիտեմ. Սիմէոն վրացւոյն ազդեցութեան տակ գտնուած է:

Աւելորդ կը համարիմ անդրադառնալ այստեղ հայադէտ Կոնիբիրի յայտնած կարծիքին, որ Շաղկապաց այս թարգմանութիւնը «հին թարգմանչաց գործք» կը համարէր. «հնագոյն թարգմանութիւնն առաւել հաւատարմութեամբ արարեալ է քան զայլս. առանց երկմտութեան վրացն թարգմանութիւն ի Հայոց լեզուէ ինքն յարդարեալ է եւ վերատին հայերէն թարգմանեալ»[30]: Հայադէտը անուշադիր եղած է թարգմանչին Յիշատակարանին, ուր բացայայտ ըսուած է թէ այդ «հնագոյնը» թարգմանուած է ուղղակի վրացերէնէ:

7. Սիմէոն Ջուղայեցի եպիսկոպոս Գառնւոյ եւ իր Մեկնութիւնը Շաղկապաց: Սիմէոն ծնած է հին Ջուղայ. 1605ի սեպտեմբերի ժամանակ, տակաւին մանկահասակ, տարուած է Նոր Ջուղայ: Պատանի հասակին կ'աշակերտի Աստուածաբան կեսարացւոյ Ամենասրբիչ վանքին մէջ: 1629ին կ'ընկերանայ իր ուսուցչին, որ նուիրակութեամբ կ'ուղեւորէր Արեւմտեան եւ Լեհաստան: 1630ին էջմիածին կարճ ժամանակ մը լսեց Մելքիսեդեկ վարդապետէ Իմաստասիրական դասա-

---

[30] Զարբհանալեան, Պատենադարան, էջ 609:

խօսութիւնները: Ապա վերադարձաւ Նոր-Ջուղայ եւ չարունակեց ուսումները կեսարացւոյ քով: Առաւ վարդապետական իշխանութիւնը եւ դասախօսեց ժամանակ մը Ջուղայ: Փիլիպպոս կաթողիկոսի հրաւէրով վոխադրուեցաւ էջմիածին, ուսուցչական պաշտօնով: Ապա կարդուեցաւ (1645°) առաջնորդ Երեւանցւոց· կը մեկնի «ի վանս նոցա, որ է ի դաւառին Գառնւոյ, անուամբ Ամենափրկչին, որ մականուամբ ասեն Հաւուց թառ[31]»: 1656ին «քարոզութեան աղտւաւ

---

[31] Հ. Գ. Զարբհանալեան Պրակդի Շաղկապաց թարգմանիչը՝ Սիմէոն Պղնձահանեցին համարած է «Գառնեցի»· կը գրէ Մատենադարան, էջ 667—639· «Հայկական թարգմանութիւնն ըրած է յոբս ամենեսին (այսինքն էջմիածնի 22 ձեռագիրներուն մէջ ըսա ցուցակին) թարգմանիչ կը կոչուի Սիմէոն Գառնեցի, եւ միւս այլ համանուն Երեւանցի վարդապետ մը՝ որ թարգմանչէն չատ ետքը յօրիներ է գլուծմունս գրոցն Պրակդի... զի Գառնեցին Սիմէոն՝ իր թարգմանութեան բուն պատճառը՝ յայլոց ինչուան իր աաեն ի հայ լեզու փոխուած չըլլալը կը դնէ... Սիմէոն ումն կրօնաւոր Գառնեցի»: Հ. Յ. Տաշեան, Մատենադրութիւնք Ուսումնասիրութիւնք, Ա., 28, ուշադիր ըրած էր, որ «բոլորովին ուրիշ անձ է Սիմէոն կրօնաւորը, որ յամի 1248 թարգմանած է դիրքն, եւ ուրիշ է դարձեալ Սիմէոն Գառնեցի եպիսկոպոս, որ յետոյ մխայն «Լուծմունք» յօրինած է, եւ այն 1651ին»: Ես պիտի աւելցնեմ, թէ ուրիշ է նոյնպէս Սիմէոն Երեւանցին, որ իր նախորդին Լուծմանց վրայ նոր Լուծմունք աւելցուցած է դար մը յետոյ: Հ. Տաշեան, որ գիտցած է ճշդիւ զանազանել Սիմէոն կրօնաւորն եւ Սիմէոն եպիսկոպոսը, չէ անդրադարձած թէ Գառնեցի այս Սիմէոն եպիսկոպոսը նոյն է համանուն Ջուղայեցւոյ հետ (տե՛ս Յուցակ, էջ 1150ա եւ բ): Սիմէոն Ջուղայեցի, որ եղաւ Գառնեցի եպիսկոպոս, ինքզինքը, որքան ինձ ծանօթ է, երբեք Գառնեցի չէ կոչած, այսպէս նաեւ իր ժամանակակիցները: Որպէս զի այսուհետեւ այս երեք Սիմէոններու*

լլեալ գնաց յաշխարհն Յունաց»: Հասնելով Եւդոկիա, կը հիւանդանայ եւ կը վախճանի 1657, Փետրուար 27ին [32]:

Սիմէոն իմաստասէրի համբաւ վայելեց իր դարուն: Հեղինակեց 1· Քերականութիւն (1637). 2· Հաւաքումն Տրամաբանութեան (1649). Մեկնութիւն Շարկապացն Պրոկղի (1651) եւ Լուծմունք Հոպեաց դրոց (որ թերի մնաց հեղինակին մահուամբ):

Ձմեռ կը հետաքրքրէ հոս Պրոկղի Շարկապաց Մեկնութիւնը: Այս աշխատասիրութեան մասին ինքնին հեղինակը կը հաղորդէ մեզի կարեւոր տեղեկութիւններս:

«Սիմէոնի Գառնւոյ եպիսկոպոսի արարեալ Մեկնութիւն դրոցն Պրոկղի:

Յառաջաբանութիւն:

«Ի թարգմանչացն մերոց, Մովսէսէ աւետեմ եւ Դաւթի եւ ընկերաց սոցին, որք աթենական ուսմամբ էին կրթեալք, ոչ ունիմք զՊրոկղս թարգմանեալ կամ մեկնեալ· զուցէ թէ թարգմանեալ էին, այլ յանհոգութենէ ապրիս եւ յանուսումնութենէ՝ սպառեալ է յապրէս մերմէ· կամ զուցէ թէ թարգմանիչքն տեսանելով, զի ի Պորփիւրէ եւ ի

անձնաւորութիւնները ճշդիւ պանազանուին, կ'առաջարկեմ առաջինն կոչել Սիմէոն Պղնձահանեցի, երկրորդը՝ Զուղայեցի եւ երրորդը՝ Երեւանցի, որ եւ յետոյ նաեւ կաթողիկոսացաւ: Ոմանք «Գառնւոյ» համարեցան կարդալ «Կարնոյ»: Այս մասին յետոյ:

[32] *Առաքել Դաւրիժեցի, էջ 405—407:*

Սատրապութեանցն նաեւ ի յանձին պրոցն Արիստոտելի կարելի է ուսանել որ ինչ ի պէրս յայտնի պոյ, ոչ թարգմանեցին պայսպի զնոյն բան կրկնէ եւ երեքկնէ եւ չորեքկնէ եւ եւս բազմակնէ, որ յաճախութիւն ինն երեւի: Բայց օգտութիւն բազում ունի յաւելեալ ի Պարսիւբ եւ յայլս, զորս ոչ գտանեմք ի նոսա: Որոյ (յ)օգտութիւն հայեցեալ հարկեցայ ածանել տեսողաց տեսանել պատուութիւն սորա, օրնականութեամբ Հոլոյն Աստուծոյ եւ օժանդակութեամբ աղօթից ձերոց:

Բայց յառաջադոյն ունի բնաբանն ընդ իւր Լուծմունս ի Յամելախոսէ յումնինէ եպիսկոպոսէ եւ յայլմէ թարգմանեալ ընդ բնաբանին. այլ զժուարաւ մուծանէ զմեզ ի բնաբան անդր: Նաեւ ի թարգմանութենէն ունի խանգարումն իմացուածոց. զի ի վերայ լեալ է թարգմանեալ ի հայ բարբառ ի Սմօնէ քահանայէ յաշխատասիրէ յումնինէ: Եւ ասացեալս վկայ ունիմ զպէրս պայս. զոր ոչ է անհնար գտանել ձեզ հանդերձ հին Մեկնութեամբն. զի ի յեսին ժամանակս է թարգմանութիւն սորա. եւ զոր նիւթականին չինուածոյ՝ նոր: Նաեւ յորմէ բազմացուցին օրինակեալ ոմանք անճանօթ անուանն: Յորոյ ստիպեալ ձեռնամուխ եղէ ի սա զոր կարի մերում, բացայայտել ինդրոցդ զպօրութիւն սորա. որոյ մակարդութիւնն է այս. Պրոկղի Դիադոխոսի պղատոնական իմաստասիրի չորկապք ատուածաբանականք. հատորք ՄԺԱ»:

Մեկնութեանս վերջը պետեղած է Յիշատակարանս.

«Եղեւ Լուծմունքս բանիցն Պրոկղի պղատոնական իմաստասիրի և հարեւրորդի և հարիւրորդի թուականութեանն Հայոց (1651), ի նուաստ Սիմէոնէ Գառնեցւոյ եպիսկոպոսէ. որ ապաչեմ դհանդիպողսդ ընդել ինձ ի ձեռնամխութիւն բանիցս այսոցիկ, դի դուցէ ոք հանդիպող, որում Աստուած եւս պարզապէս առաւելութիւն չնորհեցէ. բայց առ այն չնորհ ունիցի չնորհաց պարգեւողին Աստուծոյ. որում անբաւ փառք յաւ անբաւութեան իւրում. ամէն»:

Առաքել Դաւրիժեցի (էջ 406) այսպէս կը գնահատէ Սիմէոն Ջուղայեցւոյ այս աշխատանքը. «Այլ եւ գԳիրքն Պրոկղի Իմաստասիրի, որ ի վերայ լեալն թարգմանեալ էր ի մեր լեզուս այլ ոմն նախապէն եղեալ Սիմէոն անուամբ քահանայ, եւ այս Սիմէոն վարդապետս գնոյն գիրքն եւս ուղղեաց: Վասն դի առաջին թարգմանութիւնն աշխատութիւնս բազումս ապրի կարդացողին, դի հոլով անուանցն եւ խոնարհմունք բայիցն եւ շարադրութիւնք բառիցն ոչ էր յաւ պատշաճին եւ յաւ քերականն արհեստին. յորոշ որոյ եւ միտք բանին բնաւ նմին այլայլեալ. այլ եւ յոլով տեղիս կրկնաբանութիւնք կային միոյ բանի եւ ընթերցողն բազում աշխատութիւնս կրէր եւ օրուանս սակաւ գտանէր: Իսկ սա յաւ քերականն արհեստին գտմենայն ուղիակ յարդարեաց, որ գիւրաւ իմանի

կարդացողին եւ բաղում օգուտներ չնորհէ մատց մարդոյ»:

Սիմէոն իր առաջարկը, թէ բնադիրն եւ թէ Մեկնութիւնը, բան իմաստուն ուղղած է, ոչ միայն քերականօրէն, այլ եւ բնագրային, եւ այլ համաձայնով: Սկրնադրէն այս խոստովանութիւնը կատարած են միմիայն բանասիրական նպատակներ ունենալ բնագրին համար, առանց պատասխանատու դարձնելու ինքզինքը հանդէպ բնադրին հաւատարմութեան: Բայց բերանաբաց ունինք բնադիրը, թէպէտ ինքն իր մէջ շատ ալ անհամապատասխանութիւններ ունի՝ միջնորդութեամբ վրացերէնին՝ յոյն բնադրին: Սիմէոն Ջուղայեցւոյ այս գործը նկատելու է յարգանքով Գրոգի գործին եւ անոր Մեկնութեան: Երկու հատուած համեմատութեան դրած է կանխբիր, որ հրատարակած է Հ. Յ. Տաշեան[33]:

Այն ատոր է, որ Սիմէոնի այս աշխատութիւնը խանդավառութեամբ ողջունուած է ժամանակակիցներէն: Բարգացուած է ան բարձր օրինակներով. ինչ որ ապացոյց է, թէ գործածուած է այն իբրեւ դասագիրք, գէթ ԺԷ. դարու ընթացքին խակ:

Կը յիշեմ այս ալ ինձ ծանօթ ձեռագիրները, որոնք պիտի հատուածն վերցնեն ստորեւ:

---

[33] Մատենադր. մանր Ուս., Ա., էջ 156—161:

Էջմիածին, թ. 96, 174ա (պահպանատուր): 874 (1764ֆ): 932 (1732ֆ): 1157, 84ա (1709ֆ): 1702: 1704: 1705: 1706: 1707: 1709 (1751): 1710 (1741): 1822 (1768): 1823 (1731): 1827 (1772): 1828: 1829: 1830 (1720): 1833 (1763): 2550, 251ա (1746): Էջմ. գիտ. ցուց. 68: 69: 738 (1668): 741 (1657): Երեւան, պետ. թանգ. 838 (1750): Լազարեան ճեմ. 151: Երուսաղէմ թ. 407 (1735): 549: 618: 769 (1768): 927: 1169: 1334 (1749): 1383: Վիեննա, 372 (1748): 649: 655: Մեքսիկա, Ս. Նշան, 123: 165: 167: Զմմառ, 273: Անտ. 117:

Սիմէոն Ջուղայեցւոյ այս Մեկնութիւնը նոր Լուծմունքներով ձօխացուց 1750ին Սիմէոն Երեւանցի, յետոյ կաթողիկոս (1763—1780). ինչպէս իր կենսագիրը՝ Եփրեմ վարդապետ (յետոյ կաթողիկոս) կը պրէ. «յաւել եւ Լուծմունս ի պիտս Պրակղի իմաստնոյն՝ ի վերայ Լուծմանն Սիմէօնի վարդապետին Ջուղայեցւոյ, յատկացուցեալ խաչաձեւ նշանիւք գիւրն [34]»:

Իսկ ինքն Սիմէոն Երեւանցի ինքնագիր աւելի մանրամասնօրէն կը պատմէ աշխատասիրութեան հանգամանքը (Թաւրիզ թ. 58, էջ 285—287) «Բան առ ընթերցողսդ» վերնագրեան մէջ այսպէս.

«Գիտասջիք եւ դուք վերջապէս, սիրելիքդ իմ ուսումնասէր եղբարք, զի այս գրոց

---

[34] Արարատ, 1875, էջ 335:

Պրոկղի՝ յետ ժամանակաց՝ Յամբլախոս կոչեցեալ եպիսկոպոս ոմն՝ արարեալ էր վկայմունս նախատակս: Եւ յետոյ ի Թուականութեանն Հայոց հարկաբերորդի՝ ուսումնասէր քահանայ ոմն Սիմէօն անուն թարգմանեալ է պատ հանդերձ լուծմամբն Յամբլախոսին ի վրաց լեզուէ ի հայ լեզուս: Իսկ ի ՌՃերորդ թուոջն մերում Ջուղայեցի Սիմէօն վերծանեաց վարդապետն՝ որ էր եպիսկոպոս Գառնւոյ՝ վերատին արար սմա զնոր լուծմունս պարզ ոճով. որք ի նաւարտս իւրաքանչիւրոց Պրակաց բնաբանին եղեալք կան: Նաեւ սոյնոյ վարդապետիս է արարեալ գԲերականութիւն եւ գՏրամաբանութիւն ըստ լեզուիս Հայոց. նաեւ զայն որոյ յերկրորդն ասէ. «Եւ բառքն ասելիք՝ են այսոքիկ». թերեւս եւ զայլս բանս: Բայց այս վարդապետս ըստ չնորհաբուղխ մտաց իւրոց՝ ի մեկնելն զիւրս զայս, յուրեք յուրեք ոչ է այնքան հոգ տարեալ զբառից եւ զբանից ըստ շարադրութեանն. զորս իբր զիւրմանց գոլ վարկելով՝ զանց էր արարեալ: Այլ եւ ի յոլով տեղիս բազում սխալմունք եւ աղճատմունք եւս էին ներմուծեալք ի գիրս յայս ի յանհմուտ գրչաց եւ յօրինակաց՝ վասն խրթնամիտ շարադրութեանն. յորոյ պատճառէ՝ որքան առ յայս գիրս, յառաջանային անտեղեկութիւնք եւ կորուստ մտաց բանից: Վասն որոյ ես յետինս ի բանասիրաց՝ Սիմէօն վարդապետս, յերկրէն Այրարատու, ի քաղաքէն Երեւանու եւ միաբան սրբոյն

էջմիածնի ընդհանրականի Աթոռոյն, զոլով իւր սիրահարեցեալ ի պոյս յայսմանէ, ի Թուականութեանս մերում ՌՃՂԹ. ժողովեցի առ իս զբարեկս օրինակս գրեցեալս ի հնոց. եւ գրեցի զայս գիրքս համով ձեռնադրով. որ թէպէտ անախալ մխոյն Աստուած է, նաեւ գիրս իմ յոյժ ապերասան, սակայն յամենայնի ջանիւ, կարի ուշադրութեամբ եւ մտաւորութեամբ գրեցի: Նաեւ զամանս բանս զանց եղեալսն ի Սիմէօն վարդապետէն՝ լուծեցի բան կարեաց համոց եւ եղի յաւարտան Սիմէօն վարդապետի լուծմանցն նուիրաքանչիւր գրական. եւ ի լուանցան հանդէպ համոց բանից սկզբանց՝ զծագրեցի գրաչանչան գիծս, որպէս զբարեկացին բանք՝ համ եւ Սիմէօն վարդապետին: Որպէս ի գնելն Թուոց հանդէպ բնաբանից, եւ ԼՈՒԾ՝ հանդէպ լուծմանց Սիմէօն հեղինակին համոյ, գնել եւ խաչ հանդէպ համոց բանից: Վասն որոյ՝ ապաչեմ զձեզ՝ որք հանդիպեալք այսմ՝ հաւանիցիք, եւ օրինակել կամիցիք, գրեցէք եւ գիմ բանս նուիրաքանչիւրն տեղոջ, եւ նոյնով խաչանիշ գծիւն զբարեցէք, զորպէս յառկացին նուիրաքանչիւրքն. եւ գիս հանդերձ համայնօքն յիշեսջիք ի յաղօթս ձեր առաջի գիտաց տուողին ամենայն չնորհաց: Իսկ եթէ ոչ հաւանիցիք համոցն բանից, մի՛ գրեցէք. սակայն մի՛ մեզադրեցէք գմեզ իբր դառաւոր լինելով ի վերայ այլոց. գի մի է ոչէր եւ դառաւոր ամենայնի. որում փառք յաւիտեանս. ամէն: Վերջ»: (Հ. Աճառեան,

Յուցակ հայ. ձեռագրաց Թուրքիոյ, Մասն Զ. Մատենադրաց, թ. 58, էջ 124—125): Ամառեան ձեռագիրս Սիմէոն Երեւանցւոյ ինքնագիրը կը համարի:

Այս խառնիճն են էջմ. թ. 1703: 1708 (1771): 1824 (1769): 1826 եւ Երուսաղէմի թ. 1226:

ՊՐՈԿՂԻ ՇԱՂԿԱՊԸ ՓՆՆԱԴԱՏՈՒԹԵԱՆ ԱՌՋԵԻ

Պրոկղի այս գործի վրայ առաջին անգամ խօսած է Quadro delle opere di vari autori anticamente tradotti in armeno գրուածքին հեղինակը[35] հետեւեալ տողերով. «Գիրք Պրոկղի Դիադոխոսի...: Հայերէն թարգմանութիւնը կատարուած է Սիմէոն հայ վարդապետէ մը վրացերէն թարգմանութեան վրայէն: Ապա, ժէ. դարու սկիզբը ճոխացուած է ան այլ եւ այլ մեկնութիւններով Գառնեցի կոչուած մխս Սիմէոնէ»:

Աւելի բացայայտ արտայայտուած են Նոր Հայկազեան Բառգիրքի հեղինակները[36]. «Շարկապք առաւածաբանականք՝ պիտակ կոչմամբ անուանեալ՝ գործ Պրոկղի լուսաւորչի Դիադոխոսի, թարգմանեալ ի ձեռն Սիմէոնի քահանայի վրացւոյ, եւ մեկնեալ յաւելուածով իւիք ի Սիմէոնէ եպիս-

---

[35] Վէնետիկ 1825, էջ 38:

[36] Վէնետիկ 1836, հատոր Ա, Նախադրան, էջ 18բ:

կոպոսէ Գառնոյ կամ Կարնոյ[37], *անպէտ ոճով եւ չարվարպի բանիւք. յորմէ երկու կամ երեք բառս եւեթ պէտք եղեն քաղել»*: *ձշդապոյնս պրած է* J. G. Wenrich[38]: In linguam Armenicam *Procli institutio theologica* a Simeone, seculi decimi tertii scriptore, translata fuit; que tamen translatio non ex archetypo Graeco, verum ex interpretatione Georgiana profluxisse traditur. *Աւելի ընդարձակ խօսեցաւ Հ. Գ. Զարբհանալեան*[39]. *իսկ առանձին քննութեան նիւթ ըրաւ զայն Հ. Յ. Տաշեան*[40]: *Ուրիշ քննութիւններ յիշուեցան, վերապոյն*[41]:

8. Սիմէոն Զուղայեցւոյ խմբագրած Պրոկղի Շաղկապք վրացերէնի թարգմանուած: *Թէ ի՛նչ պարագաներու մէջ թարգմանուած է վերսաին վրացերէնի՝ վրացերէնէ թարգմանուած Պրոկղի Շաղկապքը, պէղեցիկ բացատրած է Յովհաննէս Օրբէլի*,

---

[37] «Գառնոյ կամ կարնոյ» արտայայտութիւնը ցոյց կու տայ, թէ ճշդիւ չեն կրցած ստուգել Սիմէոն եպիսկոպոսի անձնաւորութիւնը: Անճիշդ է նաեւ Սիմէոն քահանայն «վրացի» նկատել, որովհետեւ վրացերէն գիտցած է:

[38] De auctorum graecorum versionibus et commentariis syriacis, arabicis, armeniacis, persicisque commentatio. Lipsiae 1842, էջ 289:

[39] *Մատենադարան հայկական թարգմանութեանց նախնեաց*: Վենետիկ 1889, էջ 666—669:

[40] *Պրոկղի Դիադոխոսի Շաղկապք աստուածաբանականք*, *Հանդէս Ամսօրեայ*, 1892, էջ 97—101, 129—133 = *Մատենադրական մանր Ուսումնասիրութիւնք*, Ա., Վիեննա 1895, էջ 23—48:

[41] *Չմմտ. ծան.* 18 (Ն. *Մառի*), 23 (Հ. *Տաշեանի*), *տես նաեւ ծան.* 43 (Հ. Ֆ. *Սարգիսեանի*):

վախտանդ թագաւորի Թոռնորդին, այն յիշատակարանի մէջ, որ կցած է Թարգմանութեանս: Յիշատակարանս հրատարակած է Ֆ. Ժորդանիա[42]: Ամէն հայերէն Թարգմանութիւն մ'ուղարկուած է Տփղիսէն Հ. Բ. Սարգիսեանի, որ ղեռեղած է զայն իր Պրոկղի նուիրած ուսումնասիրութեան մէջ[43]: Յառաջ կը բերեմ յիշատակարանս քաղուածաբար, օգտուելով հայերէն Թարգմանութենէն: «Ատղաբաչխութիւնը ուսած էի, կը գրէ Յ. Օրբելի, առ ատս վախտանդ Թագաւորի. ուզեցի հմտանալ նաեւ Պրոկղի աստուածաբանական Շաղկապաց. բայց առ այս հարկաւոր էր ունենալ իմաստասիրութեան քաջալարժ ուսուցիչ մը. Թէպէտ ունէի այդ գիրքը Յովհաննէս Պետրիճէի վրացերէն Թարգմանութեամբ, բայց անոր խրթնութիւնը կարծես սեւաթոյր վարագոյրով կը ծածկէր իմաստասէրին իմաստից ճառագայթները: Այս ժամանակ մայրաքաղաքս ժամանեց Աւետիք եպիսկոպոսը, ծագումով Նախիջեւանի Ջահուկ գիւղաքաղաքէն, կարգուած Հայոց կաթողիկոսէն Տփղիսի եւ Վրաստանի առաջնորդ: Ան վարժ էր

---

[42] Նկարագրութիւն Վրաստանի հոգեւոր վարչութեան Եկեղեցական Թանգարանի ձեռագիրներու եւ հին տպագիր գրքերու, Ա., էջ 253—256: Հմմտ. Մատ, անդ, էջ 62:

[43] Հ. Բ. Սարգիսեան, Պրոկղ իմաստասիրի Աստուածաբանական Շաղկապաց հայկական Թարգմանութեան խնդիրն եւ Մատենադարանիս Թ. 1123 գրչագրի գաղտնիքը: Բազմավէպ, 1894, էջ 122—130, 310—328: Յիշատակարանս, էջ 315—316:

պատմական ուսմանց. եւ անուանի էր իր
համառօտութեամբ եւ առատաձեռնական
հմտութեամբ խմաստասէրելու կաճառին
մէջ: Այնր նման պիտուն անանուած չէր ոչ
վրացիներու եւ ոչ ուրիշ ազգերու մէջ:
Ուրախութեամբ զիմեցի անոր եւ խնդրեցի
աշակերտել իրեն: Ինձի ընկերացան նաեւ
փիլիպպոս Սպնաուրեան եւ կախեթի գրան
երէցն Նիկոդիմոս, որ մանկութենէ աշակեր-
տած էր Գէորգ Նաթլխազէի եւ հմուտ էր
հայերէն լեզուի եւ դպրութեան: Հարկ
սկսած էինք աշխատանքի, երբ անդրադար-
ձանք, որ հայերէն Շարակապքը նոյն չէ մեր
ձեռքը եղած վրացերէնին հետ: Եւ երբ
դրեթ ատ դրեթ, բան ատ բան բաղդատե-
ցինք հայերէնը վրացերէնին հետ, տեսանք
որ երկու թարգմանութիւններու տեղ տեղ
աննման են իրարու եւ տեղ տեղ նման. շատ
տեղ ամբողջ դրուխներ խակ կը պակսին: Այս
իրողութեան առջեւ անկարելի էր այլ եւս
վրացերէնի վրայ յեցած հետեւիլ մեր աշա-
կերտին, որ անուղղակ էր վրացերէնէ:
Հարկ էր վրացերէնը մեկնողամ հայերէնի
թարգմանել: Բայց մենք անկարող էինք այս
ձեռնարկութեան: Սկսանք տարուբերիլ վա-
րանքի մէջ եւ հարցնել իրարու, թէ ի՞նչ է
այս անհամաձայնութիւններու պատճառը.
ուան դի հայերէնին մէջ դրուած է, թէ
վրացերէն լեզուէ թարգմանեցի հայերէնի,
որմէհետեւ Պրոկղի այս դիրքը հայերէն
թարգմանուած չէր: Ի վերջոյ աւաջնորդու-

թեամբ Փլլիպպոս քահանայի, որ վրացերէն լեզուին քաջ տեղեակ էր եւ ուրիշ գրքեր ալ թարգմանած էր մեր լեզուին, ակսանք վերսուին թարգմանել հայերէնը վրացերէնի. չատ անգամ ես իմ ձեռքովս կը գրէի եւ երբեմն ալ Նիկողայոս քահանան, մինչեւ որ աւարտելով պայն իմ ապրուստիս, որ Սպանթ կը կոչուի, յիշատակ թողուցի»: Թարգմանութիւնը կատարուած է 11 յունուար 1757: Նոյն տարին, մարտ 9ին Տփղիսի Ս. Սիոն եկեղեցւոյ քահանան Իսահակ Կանդելեւեթիս-ձէ նոր օրինակ մը կը հանէ այս թարգմանութենէն Յովհ. Օրբելիանիի խնդրանքով: Ձեռագիրները ծանօթ են. Տփղիսի վրաց մէջ գրադիւթիւն տարածելու Ընկերութեան Մատենադարանի թ. 192 եւ 1592. Վրաց Եկեղեցական Թանգարանի թ. 184 եւ 237. Ախալքան Թանգարանի թ. 174ա: Օրինակ մ'ալ ունեցած է Ն. Մառ (էջ 61—62):

Հայ գրականութեան անծանօթ է Աւետիք եպիսկոպոս իրրեւ իմաստասէր: Նոյնպէս չի յիշուիր Փլլիպպոս քահանայ Ախալցուրեան, որ թարգմանութիւնները կատարած է, կ'ըսուի, հայերէնէ վրացերէն:

Զարմանալի է, որ Յ. Օրբելեանի, որ աչքի առաջ ունեցած է Սիմէոն Ջուղայեցւոյ Յառաջաբանն եւ վերջաբանը, չէ անդրադարձած, թէ տարբեր անձ է թարգմանիչն Սիմէոն կրօնաւոր Պղնձահանեցի եւ տար-

բեր մեկնող–խմբագրողն Սիմէոն, Գառնոյ եպիսկոպոսը:

9. Ի Գրոց Պատճառաց Արիստոտէլի *կամ ամանց Թուի Պրոկղի: Սուտ–արխատեւեան գրուածք մը, որ Միջին–պարս վիճակագրութեան պատմութեան մէջ ոչ աննշանակ դեր կատարած է: Լատիներէն այն բնագիրը, որ կը կիրարկէին Սբ. Յատենիկները, արաբերէնէ թարգմանութիւն մըն էր, կատարուած 1167—1187 տարիներուն ի Տոլեդոյ, ի ձեռն Գերհարդ Կրեմոնացի քահանային: Գրուածքս թարգմանուած է նաեւ եբրայեցերէնի, եւ այն չորս անգամ, մասամբ արաբ բնագրէ եւ մասամբ լատին թարգմանութենէ: Արաբերէնը առին կամ յոյն բնագրէ թարգմանութիւն չէ հաւանօրէն, այլ սկզբնագիր. խմբագրուած Կ'Երեւանայ Թ. դարուն: Հովանդակութեամբ գրուածք մըն է ան Պրոկղի կամ անոր մէկ աշակերտի «Նախակրթութիւնք աստուածարանականք» գրութենէն: Բաժնուած է 31 հատուածներու, որոնցմէ իւրաքանչիւրը կազմուած է Ստարկութենէ մը եւ Մեկնութենէ: Արար բնագիրը խորագիր կրած է «Գիրք վիճամանց Արիստոտէլի ի վերայ պատճառ բարւոյ Kitāb Hair al-mahḍ [44]). լատին թարգմանութեան վերաստուածութիւնը*

---

[44] Հմմտ. C. Brockelmann, Geschichte der arabischen Literatur. I. Supplementband, Leiden 1937. էջ 373:

Liber de causis *ուշ ժամանակէ է*[45], *առնուած բովանդակութենէն եւ առաջին անգամ յիշուած Ալեքսանդր Հալէսի* († 1245) *քով։ Թէպէտ արաբական ըրականութեան հոգիւ թէ ծանօթ, բայց Միջին-դարու քրիստոնէական վերլուծողութեան եւ աստուածարանութեան մէջ հեղինակութիւն վայելած է։ Յաճախակի յեղյեղուած է մանաւանդ Սքոլաստիկի ծոլման չրջանին եւ արժանացած քանիցս յայնօրէն եւ մանրաքնին մեկնաբանութեան։ Բայց եւ այնպէս այս գնահատանքը յօրտրած է աւելի ըրուածքիս խորհրդաւոր արտացոլող առածները իբրեւ լոկ զարդարանք կիրարկելու, քան թէ բովանդակապէս Սքոլաստիկի վրայ ազդեցութիւն գործելու։ Այս ըրուածքը, որ ընդունելութեան արժանացած էր Արեւմուտք, Առեւտանոս Լեհացի կարեւոր տեսած է թարգմանելու հայերէնի։ Հաւանօրէն առ այս ըրդապատճառ եղած է Սիմէոն Ջուղայեցոյ «Մեկնութիւնը», որ իբրեւ դասագիրք սկսած էր գործածուիլ հայ դպրոցներու մէջ։ Անոր ինչ ինչ մթաւորութիւնք լուսաբանելու համար ձեռնարկած ըլլալու է Առեւտանոս այս գոր-*

---

[45] *Հմմտ.* D. B. Haneberg, Über die neuplatonische Schrift von den Ursachen, München, Akad. Sitzungsberichte, 1868, I, S. 361. *Նոր հրատարակութիւն մը հոգայ, հանդերձ քննութեամբ* O. Bardenhewer, Die pseudo-aristotelische Schrift „Über das reine Gute", bekannt unter dem Namen Liber de Causis, Freiburg 1882. *Հմմտ. նաեւ նոյն՝* Wetzer und Welte's Kirchenlexikon, Bd. II² (Freiburg 1888) Sp. 2077.

ձին, թէև այս մասին որ եւ է ակնարկութիւն չէ լսած իր թարգմանութեան ձիչտ ատկարանին մէջ:

Սակայն իր թարգմանութեան մէջ այս պատճառաց դրքի Ա—ԼԲ «Առակութիւններու» քով մատնանիչ լսած է նաեւ անոնց համապատասխան տեղիքները Պրակլի Շարկապաց մէջ, ի դիւրութիւն անոնց որոնք կ'ուսումնասիրեն այդ Շարկապքը [46]: Թարգմանութեանս խորհուրդն, ակրնատութիւնն եւ վերջաւորութիւնն է.

«Ի Գրոց Պատճառաց Արիստոտէլի համ առանց Թուի Պրակլի: — Ամենայն պատճառ է նախկին յաւէտահաս լինել պատճառելոյն...»: վ. «Առակն մինն նախկին ձչմարիտ է առնդօք միութեանց, առնող առնելոյ զոչ առացեալն որպէս ցուցաք: — Դուզնաքեայ բանս թարգմանեցաւ ի Հառնեցոց բարբառոյ ի Հայոց լեզու եւ ի բարբառ, ի ձեռն ուրուքն Լեհացի Սահակայ Սահակեանց կրօնաւորի, որ գԴիոնէսիոսեան եւս կրկին

---

[46] Պատճառաց Գրոց եւ Շարկապաց համաձայնութիւնը.

Ա. 71	ԺԲ. 197	ԽԳ. 137
Բ. 88	ԺԳ. 168. 30	ԽԴ 64
Գ 131. 201	ԺԴ. 195	ԽԵ. 29
Դ. 87 98 99	ԺԵ. 168. 34 83	ԽԶ. 44
Ե. 27 112 130	ԺԶ. 82	ԽԷ. 46
Զ 9 123	ԺԷ. 94	ԽԸ. 65
Է 86	ԺԸ 123	ԽԹ 65
Ը 176	ԺԹ 130	Լ. 54 55
Թ. 8	Ի 8	ԼԱ. 106 55
Ժ 56	ԻԱ. 13	ԼԲ. 145—166
ԺԱ. 196	ԻԲ 14	

թարգմանեաց. ի վաս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ. ամէն: Առարկութիւնք Պրոկղի եւ Պիհրոնի նստրեցաւ մատամբ Ստեփաննոսի Լեհացւոյ: Վերջ»:

Այսպէս վիեննայի Մխիթ. Մատենադարանի թ. 649, որ կը բովանդակէ, նոյն գրչէն. 1. թղ. 5ա—162բ. Սիմէօնի Գառնւոյ եպիսկոպոսի արարեալ Մեկնութիւն Գրոցն Պրոկղի: 2. թղ. 163ա—187բ. ի Գրոց պատճառաց: 3. թղ. 188ա—190. Աստուածաբանութիւն իմաստասիրաց: 4. թղ. 197ա—222բ. Թուղթք երանելւոյ Իգնատիոսի եպիսկոպոսին Անտիոքայ:

Ջեռագիրք. վիեննա, թ. 64), 163ա—186բ (ինքնագիր): էջմիածին. թ. 110, 348ա (1661): 119, 65ա (1744): 126, 136ա: 873, 224ա (1792): 932, 51ա (1732): 1012, 260ա (1715): 1687, 246ա: 1765, 126ա (1738): 1831, 213ա (1720): 2050, 242ա: 2051, 38ա: Երուսաղէմ, թ. 679: 713 (1735): 1540:

Հրատարակութիւն. «Գրգուկ որ կոչի պատճառաց, որ ման ինչ ի Գրոց պատճառացն Արիստոտէլի. կամ որպէս ոմանք կարծեն Պրոկղի իմաստասիրի: Կ. Պոլիս 1750, էջք 78:

Ստեփաննոս Լեհացի իր թարգմանութեան Յիշատակարանին մէջ չէ նշանակած թարգմանութեան տարին: Գ. Տէր-Մկրտչեան համարած է թարգմանուած 1660—

1662 տարիներու մէջ[46]: Սոյպն է 1660, ինչպէս կը տեղեկանանք էջմ. Թ. 110 ձեռագրին Յիշատակարանէն: Ձեռագիրս կը պարունակէ 1. Դիոնեսիոս Արիսպագացւոյ դրութիւնք. 2. «Ի դրոց պատճառաց». 3. Բանք Իմաստասիրականք. երեքն ալ Ստ. Լեհացւոյ թարգմանութեամբ: Այս Յիշատակարանը, որ քաղուածաբար արտագրած էի 1925ին, կարեւոր կը համարիմ ներկայացնել այս տեղ իր պատմական բովանդակութեան համար:

Փառք...: Արդ ես նուաստ եւ չնչին հնքս... ի մահ ընկղմելցաւ անձն իմ ի յաուաւել վհատիմանէ աւ ի տանել զաս յիշատակ ինձ, զի չէր հնար զանձին ումեք վաճառել, վասն զի նորաթարգման էր եւ անպատւական քաց ի մուտաւարտայէն. եւ բնաւ թէ ձեթիկ եւ խծծաթոյժ այլայլական տառիւք գծեալ, վասն այսր պատճառի եւ խակ թէ քալ քարտուղարքն ոչ գօրէին մինչ մեզ տառի յարտահանութեան: Ապա եւ գիտի ես ամենամեղ չ՚ը ներէս ծառայ ձեր եւ աչակերտ սրբոյ թարգմանչի, քալ հեռատորի եւ անյապթ վիլիատիայի եւ թեպրոզի հրահանգիս Սահականնոսի Իլոմացւոյ եւ բանիբուն վարդապետի, մատեայ առ Տէր իմ Յիսուս Քրիստոս ...ոչ անաես արար զհայցուածս իմ, այլ զի ըստ իւրում անճառ իմաստութեանն չնորհեաց ինձ կար մինչեւ

[46] Համմա. Հ. Ն. Ակինեան, Սահակ Վ. Լեհացի, Հանդ. Ամս., 1912, էջ 150:

յեզը ժամանեցուցանել. բայց թէ սուրբ արդեօք տաժանմամբն եւ գուն գործ(ել)ով եւեթ վերծնանելի է պրուխիոնն քան թէ վերպատանելի. վասն զի անչափ է եւ անկշռելի. այլ թէ տալի է փառատրութիւն... տուչին այսմ չնորհի, զոր առատրութեամբ նմին յաւարտ ածի այս ճաճանչառատուխ եւ հրաշագուչիչ մատեանս: Ի թուահաչութեան արամեան սեռի Ռձերտրդի եւ ԺԱերտրդի. ի հայրապետութեան երից երանելոյ տեառն Ցակոբայ ամենայն Հայոց կաթողիկոսի եւ ի յաջորդութեան տեառն Մխիթարայ առաջնոյ վանացն եւ տիեզերահռչակ քաջ վարդապետի. եւ ի թագաւորութեան Պարսից Շահտարա երկրորդի. եւ ի յոսն Մասեաց վարչապետու քաղաքի ի յԱրարատ գաւառի, ընդ հովանեաւ սրբոյ մեծի Աթոռոյս էջմիածնի, առ ի վայելս մանկանց Սիոնի եւ տինա թէ գինի հեառեւլոց իմոց, զոր հորդահոսան քրտամբք ծրեցի ի փառս Քրիստոսի: Արդ... եա... Ներսէս... սարկաւագ... (աղաչեմ զի) յիշեսջիք... յաղօթս ձեր նախկին, միահաղոյն զումարեալ զեղբարս ի խորանս այս Մխածնի լջման տեղիս, մինչ զի քանակիս երկերիւր եւ այլ յաւէժս. առ ի հրահանգութիւն եւ ի մաքրութիւն անձանց. զոր Տէր Աստուած հաստատուն եւ անշարժ պահեսցէ յար...: Եւ երկրորդ գուսուցիչն իմ եւ զվարժիչն զՍտեփաննոս Իւղացի քաջ հեռեռոն եւ թարգ-

մանիչ բարեւնին, որ էր այր լի չնարհօք եւ հանճարով եւ արբեալ Հոգւով սրբով. զի հանապազ ըստ առաւածատուր պարգեւօքն զամենայն եղբարս կառավարէր վիլլուսոփայական կրթութեամբ. եւ թէպէտ հուսկ յետին զնա: Վասն որոյ հայցեմք ի Տեառնէ Յիսուսէ Քրիստոսէ մերմէ, զի յորժամ նոցին յաթոռ վառայ, հաւուցէ զվարձս սորին մեծին հայրապետական եւ բիւր եւս բիւրապատիկ: Եւ զյիշատակ իւր անխրամատեալ պահեսցէ յաւիտեանս. ամէն:

Եւ երբոյզ պարբանեալ քահանայապետեան իմ գոհր Մխիթէր վարդապետն, ...(որ) արժանի արար զիս բաշխելոյ մարմնոյ եւ արեան Քրիստոսին...: Այլ եւ զուսուցանող զրոցս զԴաւիթ վարդապետն վարձատրեսցէ...: Այլ եւ տարորինեալս ի սոցունց զղրքապան եւ զծրօղ մատենիս զներսէս յիշել մաղթեմ ընդ սոցին: Այլ եւ զհոգեւոր հայրն իմ զվռճայ Պուտաղն եւ զորդիս իւր զտարոն Սաֆրազն եւ զՅոհաննն եւ զՄխրզատուլին...:

Եւ եւս զարձեալ աղաչեմ զձեզ... զի զոր ինչ գրեալ կայ ի սմին, ի սրբոյն Թարգմանէ է գրեալ. եւ զոր ինչ եղծեալ, նոյն գունակ. վասն զի ի նախակերտ զաղափարէն զծեցաւ եւ տպեցաւ. եւ տինա թէ ձեռամբ նորին սրբագրեցաւ. եւ եւս թէ սո-

վիմբ խակ ընթերացոյց դիս ի յուսմանս այս...» (*Լ՚ՅմՏ.* 110, *Թղ.* 469ա—473բ):

10. Մեսրոպ՝ Գանձակեցւոյ Համառօտ Մեկնութիւն Գրոցն որ կոչի Պատճառաց: *Պատճառաց գիրքը տպագրութեամբ լոյս ընաաւ* 1750ին: *Ասոր ընթերցումը գիւրա-հաս ընելու համար յօրինեց Մ. Գանձակեցի այս Լուծմունքը, որ կը սկսի Յառաջաբանութենէ.*

Ա՛ր քարեմիտ ընթերցողդ: — *Յայս լեցի ուսումնասիրացդ, զի ասէ մեծն Դաւիթ անյապէ փիլիսոփայն ի Մեկնութեանն Պորփիւրի. Զ. գլ., թէ Պղատոնական տեսութիւնք դժուարք եւ խորինք. եւ յամենայն կարծիս հուպ անկեալք. եւ զի այսպէս գոյ, յայս է զի ամենայն մեկնօղ քան իւրում կարծեաց ձեւացուցանէ: Նոյնպէս եւ մեք քան կարողութեան մերոյ այսպէս ձեւացուցաք զմեկնութիւն սորա առաջնորդութեամբ սուրբ եւ ուղղափառ վարդապետացն Հայոց: Զան զի ի թուին Հայոց ՌՄ եւ երկուցն (1753), եւ առաքեալ Մեսրոպ անարժան քահանայ եւ կրօնաւոր եկի ի մեծ քաղաքն Կոստանդնուպօլիս. եւ տեսի զիրքս տպեալ. բայց յաղագս նրբութեան սորա եւ դժուարիմաց գոլոյն՝ առաւ թէ ոչ առաջնորդ գաս: Զան որոյ առեալ եղէ յիղբարց ամանց ուսումնասիրաց գիւրացուցանել զտեսութիւն սորա ընթերցողաց: Սակս*

որոյ եթէ անկեալ ապաչեմ զմաքրաւիայլ անձինսդ, որք ընթերցմամբ սմին պատահիք, ներել իմում անարժանութեան: ...

Համառօտ Մեկնութիւն Գրոցն որ կոչի Պատճառաց· արարեալ ի տառապեալ Մեսրոպայ Գանձակեցւոյ Աղուանից:

(Բն.) Ի գրոց Պատճառաց Արիստոտէլի կամ որպէս սմանց Թուի Պրոկղի:

(Լծ.) Զկիրքս գայս Թարգմանեաց մեզ Իսահակ Ստեփաննոս վարդապետն և գահն աւուրք էջմիածին. ըստ սմին եւ գայլս, որ է Գիոնէսիոսն, Հոգեացն, Հայելի վարուցն եւն: Իսկ մահադիրն որ ասէ. «Ի գրոց պատճառացն», յայտ է թէ առ մասն է Պատճառաց գրոցն եւ ոչ բոլորն. զոր չէ Թարգմանեալ ի լեզուս մեր: Զի որ ասէ. «Արիստոտելի եւ կամ որպէս սմանց Թուի՝ Պրոկղի». բայց չարտրութիւն առաքս յաւէտ Պրոկղի յարմար երեւի, քան թէ Արիստոտելի: Եւ զի որպէս յայտ է ի չարտրութեանցն Արիստոտելի, որ այժմ առ մեզ գոյանի. քանզի Արիստոտէլ զանհատան կոչէ նախկին գոյացութիւն. եւ զոլաբանէ զնոսա խակտոյն եւ սիրտոյն գոյացութիւն առլոյն: Այլ զի առ քան Պղատոնականացն զընդհանուրսն նախագոյ մանաւորաց եւ գոյացուս անուանէ. իսկ զանհատան վախխական կոչէ անկեալ ընդ ժամանակաւ լինելութեամբ եւ ապականութեամբ... եւ յեակէն սկսեալ մինչեւ յանհատան կատարէ գրոյն վարդապետութեան իւրոյ:

Առարկութիւն Ա. «Ամենայն պատճառ նախկին է յաւետահեղ...»: Արդ յորժամ պատճառ երկրորդ ընդհանուր է բաց բառնայ զիւրն զօրութիւն յիւրէ իմեքէ...: (վ.) այլ է բնութեամբ նմա, որպէս ցուցաք վերջ է չառէ»:

Ձեռագիրք. Վիեննա, Մխիթ. թ. 483, 227բ—264բ (Յուց., էջ 958): Էջմ. թ. 1933, 9ա—59ա: 2521:

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ

Պրոկլի Շապկապաց Հոյերէն թարգմանութեան մասին նոր ուսումնասիրութիւն մը՝ ակա. հայերէնագէտ Almo Zanolli, Sugli Elementi teologici di Proclo Diadoco nelle versioni e nei commentari di Simeone ieromonaco e di Simeone vescovo di Garni. Բազմավէպ (1947), 158—168: Շարունակութիւնը չերեւցաւ, գոնէ մինչև 1 ապրիլ 1949:

Բ. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԴԱՄԱՍԿԱՑԻ ԵՒ ԻՐ ԳՐՈՒԱԾՔՆԵՐՈՒ ՀԱՅԵՐԷՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

1. Յովհ. Դամասկացւոյ կեանսագրութեան համար *չատ ազգատ են մեր տեղեկութիւնները ժամանակակից աղբիւրներէ։ Այն վարքը, զոր հրատարակ է Մ. Քեքելիձէ կրօնաւոր 1085ին արաբերէն լեզուով*[1], *եւեթ հոգեշահ պրուաձք մըն է, քան պատմական յիշատակարան։ Յովհաննէս ծնած է Դամասկոս, է. դարու վերջերը, Մանսուր յորջորջուած քրիստոնեայ ընտանիքէ։ Հայրը պետական ծառայութեան մէջ եղած է իբրեւ հարկահաւաք Ասորիքի։ Այս պաշտօնը կը վոխանցուէր որդւոց յորդի։ Յովհաննէս ունէր ընտանեկան յարկին տակ*

---

[1] *Արաբերէն բնագիրը հրատարակեց* C. Bacha Biographie de St. Jean Damascène, Harisa Liban 1912. *Ասոր գերմաներէն թարգմանութիւնը տուաւ* G. Graf, Das arabische Original der Vita des hl. Johannes von Damaskus: Der Katholik 1913, 2, էջ 164—190, 320—331. *Վրացերէն թարգմանութիւնը, զոր կատարած է արաբերէնէ եփրեմ կրօնաւոր 1110ին հրատարակեց* M. C. Kekelitze, Грузинская версія арабскаго Житія св. Іоанна Дамаскина: Христіанскій Востокъ 3 (1914) 119—174. *Յունարէն թարգմանութիւնն՝* Migne, Patrologia Graeca, 94, էջ 429—490. *Չմռա* M. Jugie, La Vie de Saint Jean Damascène: Echos d'Orient, 1924, էջ 137—161 *եւ* 1929, էջ 35—41.

որդեկրեալ եղբայր մը Կոզմաս անուն: Իրենց դասախարակ կարգուեցաւ Կալրրիացի Կոզմաս կրօնաւորը, որ զերի ինկած ըլլալով Արաբացւոց ձեռքը, վրկանաւորուած էր Յովհաննէսի հօր կողմէ: Յովհաննէս ձեռք բերաւ իմաստասիրական եւ աստուածաբանական գիտութիւններու մէջ խոր համաւթիւն: Թէ ե՞րբ ժառանգեց նա իր հօրը վարած պաշտօնը եւ ո՞րքան ժամանակ պաշտօնավարեց, չգիտենք. գիտենք միայն, որ նա իրր 726ին, երբ առաջին անգամ հրատարակ եղաւ Պատկերամարտութեան դէմ, Դամասկոս կը գտնուէր: 732ին իր Կոզմաս եղբօր հետ Երուսաղէմ գնաց եւ մտաւ Ս. Սաբայի վանքը. ուր Յովհաննէս Ե. Երուսաղէմցի († 735) քահանայ ձեռնադրեց զինքը: Մինչ Կոզմաս 1743ին Մայումայի եպիսկոպոս կարգուեցաւ, Յովհաննէս մնաց իր քահանայական աստիճանին մէջ եւ չհետացաւ երբէք իր Մենաստանէն, անձնատուր միշտ գրական պարապմունքներու: Իր կեանքին այն վկայութիւնը, թէ Յովհաննէս հոս իր գրուածքները նոր խմբագրութեան ենթարկեց, կը հաստատուի անով, որ գրութիւններէն ամենէ ինչ ինչ ձեռագրներու մէջ կրկին խմբագրութեամբ երեան կու գան: S. Vailhé Յովհաննու մահը կը նչանակէ 749 գիտ. 4ին [2]. ուրիշներ կը համարին անոր ունեցած 754էն ոչ շատ յառաջ:

---

[2] Echos d'Orient, 1906, էջ 28—30:

Ցանձին Յովհաննէս Դամասկացւոյ հանդէս կու գայ հին Եկեղեցւոյ հզօր ճարտարախօս եւ բանիբուն վարդապետ մը, որ ժամանակի բազմադիմի հարցերն իր առեւնին առջեւ հանած եւ թիկունքը աւանդութեան յեց՝ իր դաւանաբանութեան չրջանին արդէն իր ձայնին ակնդէտ էր բովանդակ յունական եկեղեցին: Ապրելով Դամասկոս, ամիրապետներու պաշտպանութեան տակ, կրցաւ նա համարձակ յայտարարել Իսաւրացի Լեւոն կայսեր, թէ «կայսեր գործը չէ Եկեղեցւոյ օրէնքներ թելադրել»: Ան հրաչունչ ջատագովականներով պաշտպանեց պատկերապաշտութիւնն ընդդէմ կայսերական հրամանագիրներու:

Իբրեւ եկեղեցական բանաստեղծ անմահ համբաւ վայելեց Յովհաննէս յունաձէս Եկեղեցւոյ մէջ: Գերակշիռ եղաւ Յունական Եկեղեցւոյ համար մանաւանդ իր Հրամանակարգ Աստուածաբանութիւնը: Իր գրուածքներու մէջ Յովհաննէս աւելի ճարտար հաւաքող է քան ծննդական միտք. նա ջանացած է մթերել անցելոյն ժառանգութիւնը, ըլլան անոնք հրամանակարգ կամ բարոյական, մեկնողական կամ պատմական մարդին հայող: Այն թէ աստուածաբանական ուսմանց բարդաւաճման չրջանը վերջ գտած է, կ'երեւայ թէ բովանդակ Արեւելքի համոզումն էր այն դարուն: Այսպէս կը խորհէր նաեւ Յովհաննէս, որ վտրձեց այն ինչ

որ Տիեզերական ժողովներն սահմանած էին եւ սուրբ Հայրերը վկայած, իբրեւ Յունական եկեղեցւոյ հաւատոյ աւանդութիւնը ամիսուն պատկերի մէջ վերընծայել: Արեւելքի մէջ չեր եւս իմէ եաքը երկրորդ մը, որ սուտը բերէր իր դրծին վրայ: Յովհաննէս Դամասկացւոյ «Ապրիւրն գիտութիւն» նկատուած է մինչեւ այսօր Արեւելեան եկեղեցւոյ հրամանակարգ վարդապետութեան դասական գիրքը: Լեւն ԺԳ. Քահանայապետը 19 Օգոստոս 1890 հրատարակեց գինքը վարդապետ եկեղեցւոյ:

2· Յովհաննէս Դամասկացւոյ գրական մեծագործութիւնները *հարուստ են բուն բուսականի. կան անոնց մէջ սակայն անհատականներ ալ, մասամբ ոտպիր, մասամբ ձեռագիր:*

ա· *Իր գլխաւոր գործն է «Ապրիւր գիտութեան»· որ կը բաժնուի երեք մասի· Ա. Ներածութիւն փիլիսոփայութեան, ընդարձակ եւ համառօտ խմբագրութեամբ: Ներածութիւն մըն է այս, ուր կը բացատրուին Գոյակ, Էակ, Պատահար, Անձնաւորութիւն են գաղափարները, հետեւողութեամբ Արիստոտէլի, Պորփիւրի եւ Ամմոնիոսի: Բ. Ընդդէմ Հերձուածոց· 103 հերձուածներու անուններ, քաղուածաբար հանուած Եպիփանի, Թէոդորեան, Տիմոթէոս Կոստանդնուպոլսեցւոյ, Ղեւոնդ Բիւզանդացւոյ եւ Սոփրոնիոս Երուսաղէմացւոյ գրութիւններէն. իր գրչէն են միայն վերջին երեք՝ Իսլամ, Պատկերամարտք եւ Պատրի-*

կեանք: Գ. Մասն է՝ Բացատրութիւն ընդհանրական ուղղափառ հաւատոյ: Փոքր մըն է այս լեակտառը հրամանակարգ աստուածարանութեան մը, որ կը սկսի Աստուածութեան վարդապետութենէն եւ կ'առաջնորդէ նախ եւ Յարութեան վարդապետութեամբ: Նիւթերու մշակումը կատարուած է շատ անհաւասար չափերով. գրեթէ կէսը կը պարունակէ քրիստոսաբանութիւնը (գլ. ԽԵ—ՁԱ): Ս. Հոգիին վարդապետութեան ամփոփումն է: Բանականութիւնը կ'ընձայէ գրեթէ կատարեալ տեսութիւն մը այն ամէն աստուածարանական հարցերու շուրջը, որոնք իրմէ յառաջ ծնած էին մանաւանդ պատածքներու մէջ: Շատ տրիւնները, որոնցմէ օգտուած է հեղինակը, կորսուած են այսօր:

բ. Պատկերամարտներու դէմ *գրած է* երեք *ջատագովականներ, որոնք կ'երեւցնեն թարմութիւն եւ հեղինակին մէջ արդար դիրք: Կան իր անունէն համանիւթ ուրիշ երեք ճառեր ալ, որոնք սակայն անհարազատ նկատուած են:*

գ. Գիրք վասն ուղիղ իմացուածոց, *որ գրած է Եղիա եպիսկոպոսի խնդրանքով եւ է ընդարձակ հաւատոյ դաւանութիւն մը:*

դ. Համառօտ Ներածութիւն հրամանական աստուածաբանութեան, *որ նախապատրաստական աշխատութիւն մըն է «Ազբիւր գիտութեան» գրուածքին Ա. Մասին համար* (MG 95, 9—18):

Ե· Ի Ս· Երրորդութիւն, *հարցմամբ եւ պատասխանով*:

Գ· Յերգն երից սրբասացութեան (MG 95, 21—62):

Է· Վասն որոց ի հաւատս ննջեցին (MG 95, 247—278):

Ը· Սուրբ զուգակշիռ (Sacra Parallela). *այսպէս կ'անուանուի գործք մը, որ իր խորքին մէջ ձեռնակ մըն է Բարոյապիտութեան կամ Հոգեշահ մատեան մը, ծաւալուն տարածութեամբ· այս տեղ Յովհաննէս Մ· Գրքէն եւ Ս· Հայրերու, նաեւ Փիլոնի եւ Յովսեպոսի, գրուածքներէն ծայրաքաղ հատուածք է հատարատուր տեղիքներ, որոնց մէջ նաեւ քարոզներ Բարսեղէն եւ Ոսկեբերանէն էին: Այս նախնաբար չատ ընդարձակ գործէն այժմ հատակոտորներ միայն մնացած են: Բաժնուած էր երեք գրքի* (MG 95, 1039—1588· 96, 9—544):

Թ· *Ճառեր՝* վասն պահոց սրբոց· վասն եւթն չար ոգւոց· վասն առաքինութեանց եւ ախտից (MG 95, 63—98):

Ժ· Ի Նիւսումն Ս· Աստուածածնի, *երեք ճառ* (MG 96, 699—762):

ԺԱ· Մեկնութիւն Թղթոցն Պաւղոսի (MG 95, 441—1034)· *Ծայրաքաղ հանուած Յովհ· Ոսկեբերանի, Թէոդորետոս կիւրացւոյ եւ կիւրեղ Աղեքսանդրացւոյ գրուածքներէն:*

ԺԲ· *Ունի մասնական գրուածքներ ալ* Յակոբիկներու, Նեստորականներու, Միաբ-

նեաններու, Միակամեայց, Մահմեդականներու եւ Մանիխեցւոց (*Պաւղիկեանց*) դէմ:

ժգ. Երկեր եւ չարականներ, որոնք պահուած են Յունաց Եկեղեցւոյ Եկեղեցական Երգարաններու մէջ: Նորագոյն քննութիւնները ցոյց տուին թէ Յովհ. Դամասկացւոյ անուամբ հասած այս Երկերու մեծ մասը անհարազատ են:

ժդ. Ոմանք կրեն վերագրեցին Բարլաամի եւ Յովասաւի պատմութիւնը: Այս մասին պիտի խօսինք յետոյ:

ժե. Յովհաննու անհարազատ գրուածները ինչ ինչ տեղ պիտի ունենանք տեսնելու առթիւ[3]:

3. Յովհաննէս Դամասկացւոյ այս հարուստ գրականութիւնը ոչ միայն յատկացաւ աշխարհին մէջ իր ճանապարհը գտաւ, այլ եւ թարգմանուեցաւ արաբերէնի, ասորերէնի, եթովպացերէնի, վրացերէնի, հայերէնի, սլաւերէնի եւ լատիներէնի: Հարազատ գրուածներուն նաեւ անհարազատները ընկերացան:

Ես այս տեղ նկատի պիտի չառնեմ այս թարգմանութիւնները. բայց պիտի պահանջէ

---

[3] *Յովհ. Դամասկացւոյ գրուածքներու եւ անոնց տպագրութեանց մասին տե՛ս.* K. Krumbacher-A. Ehrhardt, Geschichte der byzantinischen Literatur, 2. Aufl. München 1897, էջ 68–71, 674—670, եւ O. Bardenhewer, Geschichte der altchristlichen Literatur. V (Freiburg 1932), 51—65:

նախ խօսելու վրացերէն թարգմանութեան մասին, որովհետեւ հայերէն թարգմանութիւնը բաւ մեծի մասին վրացերէն օրինակէն կատարուած են:

Յիշեցինք վերտոյն, թէ Յովհ. Դամասկացւոյ գրուածքները առաւելապէս յունական Եկեղեցիներու մէջ յարգանք վայելեցին: Այս Եկեղեցիներու թուին մէջ էին նաեւ Հայ-հոտոմք եւ Ծաթերը, այս ինքն հոտոմահայ եւ վրահայ յունաճէանները: Կ'արժէ առանձին ուսումնասիրութիւն մը նուիրել այն պրակտնութեան, զոր տուին, մեծաւ մասամբ թարգմանօրէն, Հայ-հոտոմք եւ Ծաթերը: Այս տեղ սակայն պիտի բաւականանամ այդ ուսումնասիրութեան մէկ գլուխը միայն նկատի առնել, այսինքն այն միայն, ինչ որ տուած է Սիմէոն Պղնձահանեցի կրօնաւորը, որ թարգմանիչն է Յովհ. Դամասկացւոյ գրուածքներու վրացերէնէ հայերէնի[4]:

Իսկ Դամասկացւոյ գրութիւնները վրացերէնի թարգմանած են ա. Եփրեմ կրաներ. եւ բ. Արսէն Իքալթոէլի. գ. Ս. Եղուարդէ, որոնք ծաղկած են ժ.—ԺԲ. դարուն: Աստոց թարգմանութիւններու մեծ մասը կը պահուի տակաւին ձեռագիրներու մէջ: Ինձ ծանօթ

---

[4] Վրացերէնէ հայերէն թարգմանութեանց մասին համ. P. Peeters, Traductions et traducteurs dans l'hagiographie orientale à l'époque byzantine. Analecta Bollandiana 40 (1922), 241—298, յատկապէս էջ 276—293:

են այս թարգմանութիւնները Ի. Ջաւախովի եւ Գէորգ Պերաձէի ցուցակներէն [5]:

Յովհաննէս Դամասկացւոյ ըրուքիւններուն Սիմէոնէ յառաջ, դեռ ժ. դարուն, ուշադրութիւն դարձուցած էր Բագարատ Մամիկոնեան, որ ձեռնարկած է թարգմանել Դամասկացւոյ «Ներածութիւն փիլիսոփայութեան» գործը: Այս թարգմանութիւնը անծանօթ մնացած է Սիմէոնի, որ զայն մի-ւսանդամ թարգմանած է վրացերէնէ:

4. Առաջին անգամ իր անունին կը պատահինք Սմբատ Սպարապետի Յիշատակարանին եւ 1305ին Գրիգոր Անաւարզեցի կաթողիկոսին առ Հեթում գրած թղթին մէջ:

1825ին ի Վենետիկ լոյս տեսաւ Quadro delle opere di vari autori anticamente tradotte in Armeno. *Հոս կ'ըսուի* (էջ 37). Libro di S. Giovanni Damasceno, che contiene diverse omelie filosofiche, e teologiche, con un' aggiunta di due omelie contro i Giudei e Nestore. Ne abbiamo due diverse traduzioni senza conoscerne però gli originali. Il Traduttore si suppone essere stato certo Bagarato.

Նոր Հայկազնեան Բառգիրքի հեղինակները նուիրած են իրենց Նախաբանի մէջ

---

[5] И. Джаваховъ, Матеріали для исторія грузинской патристической литературы: Христіанскій Востокъ I (1912) 6—29, *յատկապէս* էջ 12—14: Dr. G. Peradze, Die alt-christliche Literatur in der georgischen Überlieferung. Oriens Christianus, 3: Serie, 6 (1931), 240—242 (Johannes von Damaskus).

(էջ 11) *Յովհ. Դամասկացւոյ հետեւեալ տողերը. «Սրբոյն Յովհաննու Դամասկացւոյ հոլօր վարդապետի Յունաց ի Ը. դարու, գինի Հարց առաջնոց, գործ լմաստասիրական եւ աստուածաբանական, թարգմանեալ մասամբ ի ձեռն Սիմէոնի ուրումն քահանայի ի վրաց լեզուէ ի հայ բարբառ, անհարթ ոճով. օրինակն իսկ մեր գրեալ ի թուին Հայոց ՌՃԾԵ (1706), չարժէ ինչ, բայց ասի զաղափարեալ ի հին օրինակէ գրեալ ի թուին ՉՉԸ (1339): Կայ եւ լոկ լմաստասիրական մասն գործոց Դամասկացւոյ՝ լաւ եւս թարգմանեալ ի յունէ ի հայ ի ձեռն Եպարատաց Մամիկոնեան. այլ քաղուածով համառօտեալ: Յերկոցունց օրինակաց իսկ սակաւ բառք եղեն մեզ պիտոյ»:*

1889ին լոյս տեսաւ Հ. Գ. Զարբհանալեանի «Մատենադարան հայկական թարգմանութեանց նախնեաց», ուր հեղինակը նկատի առած է նաեւ Յովհ. Դամասկացւոյ թարգմանութիւնները, էջ 575—580:

Յովհ. Դամասկացւոյ Ձեռագիրներէն, որոնք կը գտնուին Էջմիածին, յիշուած է հինգը «Մայր ցուցակ ձեռագիր մատենից Գրադարանի սրբոյ Աթոռոյն Էջմիածնի». հրատարակուած ձախիւք Յակոբ Կարենեանցի, Թիֆլիս 1863, էջ 6—7: Այդ տեղ յիշուած ձեռագիրներն են թ. 99—103, որոնց բովանդակութիւնը չատ հակիրճ յառաջ բերուած է: Այս ձեռագիրները առիթ ունեցած եմ 1925ին տեսնելու եւ ցուցակագրելու: Այս

պատճառաւ աւելորդ կը համարիմ մի առ մի յառաջ բերել ցուցակին տողերը: Նոր թուերն են՝ թ. 65, 101, 102, 103, 116:

Ձեմ ուզեր յիշել այս տեղ մի առ մի այն ամէն ձեռագիրները, որոնց մէջ կը գտնուին Դամասկացւոյ գրուածքն, վասն զի վարը, իւրաքանչիւր գրուածքի տակ պիտի մատնանշեմ զանոնք, ուր կը գտնուին:

Կը տեսնուի ասկէ, թէ Յովհաննէս Դամասկացւոյ գրուածքները, զորոնք Սիմէոն Պղնձահանեցի թարգմանած էր իւր 1240ին, դար մը եւ աւելի մնացած են անտեսուած: Մխիթար Այրիվանեցի, որ 1286ին Սիմէոնի թարգմանած Պրոկղի Ատուածաբանական Շաղկապքը առած էր իւր ճառընտիրին մէջ, կարեւոր չէր համարած հիւրընկալել հոն Դամասկացւոյ վիլիսոփայական-աստուածաբանական երկմասնեայ գրուածքն ալ, անշուշտ ոչ թէ իրեն անծանօթ մնացած ըլլալուն համար: Առաջին անգամ[6] կը հետաքրքրուի անով Յովհաննէս Վ. Օրոտնեցի 1363ին, որ կը յանձնարարէ օրինակ մը հանել անկէ. այս օրինակութիւնը կը կատարուի Տփղիս անծանօթ գրչէ մը: Գաղափար-օրինակը հաւանօրէն բերուած էր հոն Պղնձա-

---

[6] Վենետիկի Մխիթարեանց օրինակը յամէ ՌՃԾԵ (1706), ինչպէս նշի. կ՚ակնարկէր, օրինակուած է ՉՉՐ (1339) թուականի գաղափար-օրինակէ. Ցիշատակարանն է. «Փառք... աւարտեցաւ ի թուականութեան հայկազան տումարի ՉՉՐերորդի եւ (՞) հին օրինակն. իսկ սա նորս՝ ՌՃԾԵ ամին...»: Չէ ասանդուած թէ ո՞վ է գրիչն եւ ո՞ւր օրինակուած:

հանքի վանքին: Զևսապիոս, որ պահուած է Երուսաղէմի Ս. Յակոբեանց Մատենադարանի թ. 1297ի մէջ, ունի հետեւեալ յիշատակարանը, որ օրինակած եմ Տ. Սուքիասեանի կազմած ցուցակէն. «Փառք...: Արդ գրեցաւ սա ի Թուարերութեանն Հայոց Պ եւ ԺԲ (1363), ի մայրաքաղաքս Տփխիս, ընդ հովանեաւ սուրբ Ամենափրկչիս, ի խնդրոյ ախեկեալայս վարդապետին Յովանիսի, որոյ պատան եւ հայրենիքն Որոան է. զոր Տէր Աստուած վայելել տացէ. զմեզաւոր գրիչս(ս) ... յիշեցէք ի Քրիստոս եւ Աստուած զձեզ յիշէ»:

Թուականով յայտնի մեւս բոլոր օրինակները ԺԷ.—ԺԹ. դարէ են:

Աւելի ընդունելութիւն գտած է Յովհ. Դամասկացւոյ «Ներածութիւնը» Բարլաամ Մամիկոնեանի թարգմանութեամբ, բայց առանց հեղինակի անուան. այս կը տեսնուի Սմբատ Գունդստաբլի յիշատակարանէն:

Հայոց Յայսմաւուրքը իր այլեւայլ խմբագրութեանց մէջ չէ արձանագրած Յովհաննէս Դամասկացւոյ յիշատակը, թէեւ կը տեսնուի այն յոյն հասկլեան Յայսմաւուրքի մէջ (4 Դեկտեմբեր): Սուրբիս վարքը համառօտիւ տուաւ Հ. Մ. Ալեքեան իր «Մնայորդք վարուց սրբոց արտաքոյ Տօնացուցին մերոյ, յիշատակելոց ի Յայսմաւուրս կամ ի ճառընտիրս Հայոց որպէս եւ Յունաց եւ Լատինացւոց, զոյդ ընդ յուցակի տօնելի սրբոց» հատորին մէջ

(ԺԲ. հատոր Լիակատար վարուց սրբոց· Վենետիկ 1815, էջ 286—287)։

Յովհ. Դամասկացւոյ գրուածները բաս մեծի մասին թարգմանուած են վրացերէնէ. միայն մասն մը միայն թարգմանութիւնը կատարուած է յունարէնէ։ Մեր քննութեան մէջ առաջին տեղը պիտի տանք գրուածքի մը, որ թէ յունարէնէ եւ թէ վրացերէնէ թարգմանուած է։ Այդ գրուածքն է «Ներածութիւն դիալեկտիկայութեան», որ ինչպէս կ'երեւայ հեղինակէն կրկին համառօտութեամբ լոյս ընծայուած է. համառօտ եւ ընդարձակ։ Վերտոյն յիշեցինք, թէ Դամասկացին, ինչպէս իր վարուց մէջ կը յիշատակուի, ինչ ինչ գրուածքներ նոր համապրութեան ենթարկեց, երբ Սարայի վանքը քաշուած պատրաստած էր գրականութեամբ։ Անոնցմէ մին է Ներածութիւնը, որ ապա Աղբիւր Գիտութեան գրքին Ա. մասը կազմած է։ Գրուածքիս առաջին թարգմանիչը եղած է Բագարատ Մամիկոնեան, ինչպէս կ'երեւայ խորագրին մէջ կը կարդանք, թարգմանած յոյն բնագրէ։

ԲԱԳԱՐԱՏ ՄԱՄԻԿՈՆԵԱՆ ԵՒ ԻՐ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆՆ ՆԵՐԱԾՈՒԹԵԱՆ

5. Բագարատ անունը յատուկ էր Բագրատունի տան։ Այս պատճառաւ ալ աչքի կը դարնէ, երբ այս անունին կից կը տեսնենք Մամիկոնեան տոհմանունը։ Դժբախտաբար իր թարգմանութիւնը չի կրեր որ եւ է թուա-

կան, որով կարող էինք ստուգել իշխանիս ժամանակն եւ անձնաւորութիւնը: Բազա-մատի մը մասին, որ կարող էր Մամիկոնեան եղած ըլլալ, ունինք պատմութենէ հեռեւեալ տեղեկութիւնները:

Թ. դարու վերջերը Տարօնի իշխանն էր Գրիգորիկ, որ Մամիկոնեան էր: Սա ունէր երկու որդի, Աշոտ եւ Բագարատ: Աշոտ կը տարուի Կ. Պոլիս, ուր կը պատուի Լեւոն Զ. Իմաստասէր կայսեր (886—912) կողմէ պրոտոսպաթար տիտղոսով: Ապա Ռոմանոս Ա. կայսր (919—944) կ'անուանէ զինքը նաեւ պատրիկ: Երբ կը վախճանի Գրիգորիկ, իր Բագարատ որդին ալ կը մեկնի Կ. Պոլիս, որ կ'արժանանայ նոյնպէս պատրիկ տիտղոսի, կը կարգուի սպարապետ Տարօնի եւ կին կ'առնէ Թէոփիլակտոս Մագիստրոսի դուստրը: Այսպէս ըստ Կոստանդին Ծիրանածինի[7]:

Այս միջոցին Տարօն բաժնուած էր երկու իշխանութիւններու. մէկ մասին տէրն էր Գրիգորիկ եւ միւս մասին՝ Ապուղամր: վերջնոցս բաժինը ժառանգեց Թոռնիկ պատրիկ. բայց սա նեղուելով Գրիգորիկի որդիներէն՝ ստիպուեցաւ թողուլ իր բաժինը կայսեր. մտադիր էր ինքն ալ Կ. Պոլիս երթալ, բայց վախճանեցաւ: Այժմ Բագարատ եւ Աշոտ համաձայնութիւն կնքեցին կայսեր հետ, որ Թոռնիկի բաժինը իրենք առնեն եւ

---

[7] De administr. imp. գլ. ԽԹ. էջ 184 188—189:

վոխարէն կայսեր անցնի Եղնուտը: Այս կը պատահի իբր 920ին [8]:

Բազարատ, որ կայսեր հետ կը բանակցի եւ Թէոփիլակտոս Մագիստրոսի դուստրը կին կ'առնէ, համուտ էր հաւանօրէն յոյն լեզուին, եւ իբրեւ Տարօնցի, պիտէր հայերէնն ինչպէս մայրենի լեզու եւ իր դաստիարակութիւնն առած էր նոյն լեզուով հայերէն գրքերու վրայէն: Թէ որքան ժամանակ ապրեցաւ նա Կ. Պոլիս, չգիտենք: Բայց ունեցած ըլլալու է առիթ ծանօթանալու Յովհ. Դամասկացւոյ գրուածներուն, որոնք այնքան յարգանք կը վայելէին նոյն դարուն Բիւզանդական աշխարհին մէջ:

Ա. Ներածութիւն Իմաստասիրութեան, թարգմանեալ ի հայ լեզու ի յունարէն գրոյ Բագարատայ Մամիկոնեանի: *Գրուածքս ձեռագիրներու մէջ պէս պէս խորագրուած է: Տիւբինգենի թ. 74 խորագիրը կը կրէ. «Յաղագս Գոյի, էութեան. Բագրատ Մամիկոնէնինն. Ներածութիւն Իմաստասիրութեան, որ է Իսաղոյժիկի. զկնի այսը եւ զամենայն Իմաստասիրութեան գործարան, որ է որպանոն ըստ Հելլենացւոց բարբառի»: Երուսաղէմի թ. 898 խորագրուած է. «Յաղագս Գոյի, էութեան եւ Պատահման. Թարգմանեալ ի հայ լեզու ի յունարէն գրոյ Բագրատ Մամիկոնեան. Ներածութիւն Իմաս-*

[8] *Անդ. էջ* 190—191: *Հմմտ.* Jos. Markwart, Südarmenien und die Tigrisquellen. Wien 1930, էջ 460—462: *Հ. Ն. Ակինեան, Մատենագրական Հետազօտութիւններ. Դ. էջ* 77:

տասիրութեան, որ է Իսագոժիկի. զկնի այսր եւ ամենայն Իմաստասիրութեան գործարան որ է Ղանոնն ըստ Հելլենացւոց բարբառի: Բաժանեալ է ի պիրս քառասուն եւ հինգ մասունս»: Աշխիկ Վ. Դաւեանի օրինակն ունի. «Յաղագս էութեան եւ Պատահման. Թարգմանեալ Բազարատ Մամիկոնեան յունարէն պրոց»: Յայտնապէս կը տեսնուի թէ սկզբնագիրը կրած է համայական փոփոխութիւններ: Այս տուեալներու վրայ կեցած կարելի է տակաւին փորձել վերականգնել սկզբնագիրը. Ներածութիւն Իմաստասիրութեան, որ է Իսագոժիկի[9] *(εἰσαγωγικὴ). զկնի այսր եւ ամենայն Իմաստասիրութեան գործարան, որ է որդանոն (ὄργανον) ըստ Հելլենացւոց բարբառի: [Բաժանեալ <է> պիրս ի հինգ մասունս:] — Ա. Յաղագս Գոյի, էութեան եւ Պատահման:*

Յովհ. Դամասկացի, որ պրուածքս «Աղբիւր Գիտութեան» գործին Ա. մասն ներկայացուցած է, վերնագրած է κεφάλαια φιλοσοφικά· թէ ինչ խորագիր կը կրէր առաջին համբարձութիւնը, ինձ ծանօթ չէ. հայն կ'ենթադրէ εἰσαγωγικὴ τῆς φιλοσοφίας.

Երուսաղէմի թ. 898 կը յայտնէր, թէ «Բաժանեալ է պիրս ի հինգ մասունս»[9*]*: Տիւ-*

---

[9] *Միջնադարեան յոյն արտասանութեամբ. համմտ. նաեւ մաժխատրոս. Ստ. Ասողիկ, 182, 279. Ար. Լաստիվերտացի, 260 եւն:*

[9*] *Ինձ կը թուի, թէ օրինակողի մը յաւելուածն ըլլայ տողս, որովհետեւ միւս ծանօթ օրինակներու մէջ կը պակսի:*

բինդէնի ձեռագիրը ունի միայն 39 գլուխ. իսկ Սիմէոն Պղնձահանեցւոյ թարգմանութիւնը 49 գլուխ: Զունիմ ձեռքի տակ ոչ Երուսաղէմեան եւ ոչ ալ Դաղեան ձեռագիրները, ճշդելու համար գլուխներու թիւը: Աւ այս չեն կրնար ձեռնտու ըլլալ նաեւ յոյն տպագիր օրինակները, այնու որ անոնք ճըշդիւ չեն ներկայացուցած յունական իրարմէ խոտորող ձեռագիրներու ընթերցուածները: Արդէն R. Ceillier[10] ուշադիր եղած էր, թէ հին եւ նոր տպագրութիւնները ինչպէս եւ Պարիսի Ազգային Մատենադարանի 5 ձեռագիրներն այս մասն ունին 65 գլխով, մինչդեռ ուրիշ ձեռագիրներ կը բովանդակեն միայն 50 գլուխ: Ասկէ կը հետեւցնէ Սէյիէ, թէ կամ Յովհ. Դամասկացի երկու հրաատարակութիւն տուած է՝ ընդարձակ եւ համառօտ եւ կամ իր մահէն ետքը ուրիշներ ընդարձակած կամ համառօտած են զայն: Նաեւ ընդարձակները միանգամայն չեն ընծայեր բնագիրը: Lequien, որ Դամասկացւոյ գործերու ամբողջական հրատարակութիւն մը հոդայ 1712ին ի Պարիս, զրուածքիս առթիւ կը ծանօթացնէ, թէ Բազէլի 1535ի հրատարակութիւնը առաջին 15 գլուխները բոլորովին այլապէս ունի սովորական օրինակներէն: Եւ ասկից այս 15 գլուխներէն առաջին 10 ճըշդիւ կը համապատասխանեն Բարլաամեան օրինակին:

---

[10] Histoire génerale des auteurs sacrés et ecclésiastiques. Paris, 1752, t. XVIII, p. 114.

Բիւզանդապէտներուն թողլով այս կէտին ուսումնասիրութիւնը, ես կարեւոր կը համարիմ այս տեղ ներկայացնել Տիւբինգենեան ձեռագրին դլխակարդութիւնն եւ Ա. եւ Բ դլուխները (վերջինս կիսով), ճաշակ մը տալու համար ընթերցողներուս բազարատ Մամիկոնեանի թարգմանութենէն: Դլխակարդութեան առընթեր կը դնեմ յոյն բնագրի համապատասխան տեղիքները:

ՅԱՆԿ ՄԱԿԱԳՐՈՒԹԵԱՆՆ

Ա. Յաղագս գոյի, < էութեան եւ պատահման >:
1. Περὶ τοῦ ὄντος, οὐσίας τε καὶ συμβεβηκότος

Բ. Յաղագս սեռից սեռականի եւ տեսակի տեսա-
2 Περὶ γένους τοῦ γενικωτάτου καὶ τοῦ εἰδικωτάτου
կանի եւ միմեանց:
καὶ τῶν ὑπαλλήλων.

Գ. Յաղագս (ան)հատի:
3. Περὶ ἀτόμου.

Դ. Յաղագս տարբերութեան:
4. Περὶ διαφορᾶς.

Ե. Յաղագս պատահման:
5. Περὶ συμβεβηκότος.

Զ. Յաղագս յատկի:
6. Περὶ ἰδίου.

Է. Յաղագս ստորոգութեան:
7. Περὶ κατηγορουμένων.

Ը. Յաղագս հոմանուան եւ փաղանուան ստորոգութեան:
8. Περὶ συνωνύμου καὶ ὁμωνύμου κατηγορίας.

Թ. Յաղագս որակութեան:
. Περὶ τῆς ἐν τῷ τὶ ἐστι, καὶ ἐν τῷ ὁποῖον τί ἐστι κατηγορίας.

Ժ. Յաղագս անձնաւորութեան:
10. Περὶ ὑποστάσεως . . .

ԺԱ. Յաղագս էութեան եւ բնութեան:
11 *Περὶ οὐσίας, καὶ φύσεως . . .*
ԺԲ. Յաղագս բաժանման:
12. *Περὶ διαρέσεως .*
ԺԳ. Յաղագս սահմանի:
13. *Περὶ ὁρισμοῦ*
ԺԴ. Յաղագս հոմանուան [եւ]
15 *Περὶ ὁμωνύμων.*
ԺԵ. Յաղագս փաղանունից:
32 *Περὶ συνωνύμων.*
ԺԶ. Յաղագս բազմանունից:
33. *Περὶ πολυωνύμων.*
ԺԷ. Յաղագս այլ եւ այլ անուանց:
34. *Περὶ ἑτέρων, καὶ ἑτερωνύμων.*
ԺԸ. Յաղագս զերազրականաց:
35. *Περὶ παρωνύμων.*
ԺԹ. Յաղագս տասն սեռից:
36. *Περὶ τῶν δέκα γενικωτάτων γενῶν.*
Ի. Յաղագս համասեռից:
37. *Περὶ ὁμογενῶν . .*
ԻԱ. Յաղագս անձնաւորութեան:
42. *Περὶ ὑποστάσεως.*
ԻԲ. Յաղագս դոյացութեան [եւ]
46. *Περὶ διαίρεσις τοῦ ὄντος.*
ԻԳ. Յաղագս էութեան:
47. *Περὶ διαίρεσις τῆς οὐσίας.*
ԻԴ. Յաղագս քանակի:
49. *Περὶ ποσοῦ καὶ ποσότητος.*
ԻԵ. Յաղագս որ առընչի:
50. *Περὶ τῶν πρὸς τι.*
ԻԶ. Յաղագս էութեան:
39 *Περὶ οὐσίας.*
ԻԷ. Յաղագս բնութեան:
40. *Περὶ φύσεως.*
ԻԸ. Յաղագս կերպի:
41. *Περὶ μορφῆς.*

ԻԹ. Յաղագս անձնաւորութեան:
42 Περὶ ὑποστάσεως.
Լ. Յաղագս դիմի:
43. Περὶ προσώπου
ԼԱ. Յաղագս որ յանձնաւորութիւն:
44 Περὶ ἐνυποστάτου
ԼԲ. Յաղագս որակ եւ որակութիւն:
51. Περὶ ποιοῦ καὶ ποιότητος
ԼԳ. Յաղագս առնել եւ կրել:
52 Περὶ τοῦ ποιεῖν καὶ πάσχειν
ԼԴ. Յաղագս կալ:
53. Περὶ τοῦ κεῖσθαι.
ԼԵ. Յաղագս որ առ ուր:
54. Περὶ τοῦ ποῦ
ԼԶ. Յաղագս որ առ երբ:
55 Περὶ τοῦ πότε
ԼԷ. Յաղագս ունել:
56. Περὶ τοῦ ἔχειν.
ԼԸ. Յաղագս ներհակի:
57. Περὶ τῶν ἀντικειμένων.
ԼԹ. Յաղագս սահմանի:
64. Περὶ ὅρου.

Ներածութիւն իմաստասիրութեան, որ է իսաղոժիկի. գկնի այսր եւ ամենայն իմաստասիրութեան գործարանն, որ է որդանոն ըստ Հելլենացւոց բարբառի[11]:

Ա. Յաղագս Գոյի, էութեան եւ Պատահման:

Գոյ է հասարակ անուն ամենայն գոյից. եւ այս արդեաւք[12] գոյ հատանի էութիւն

---

[11] Այսպէս վերակազմուած բնագիրը. ձեռագրաց ընթերցուածները տես վերը:

[12] Β. οὐσία μὲν οὖν ἐστι τὸ κυριώτερον καὶ ἧττον ὑποκείμενον ἐπὶ πλέον ἐστίν. Հայ բնագիրը հոս բաւական անկում կ'երեւնի:

և ի պատահումն: Իսբխեան իր ինն է ինքնագոյ, ոչինչ մատնելով յայլմէ, այլ ինքն յինքեան պոյ. և ոչ յայլոց ունել պոյն. քանզի Իսբխեանն ևնթակայ է՝ որպէս նիւթ իրաց, իսկ պատահումն յԻսբխեան[13] առանձն իրր մարմին և պոյն. քանզի ոչ է մարմին պոյնդ այլ պոյն մարմնոյ. է արդեաւք մարմին՝ Իսբխեան. իսկ պոյն՝ պատահումն. այնպէս ոսկի և մխիթ. քանզի ոչ է ոսկի մոյգ, այլ մխիթ ոսկոյ: Է արդեաւք և ոսկի Իսբխեան. իսկ մխիթ պատահումն: Քանզի ի պակասել ոսկոյն՝ պակասեն և մխիթքն: Զի միևչ էիցէ հոգի, յո՞ էիցէ հանճարն. իսկ ի պակասել մոացն յիւրից պատճառէ, ոչ առանձնեալն ինն պակասի ոսկի. լինել վայել է ոսկոյն առանց մոացդ: Այլ իսկ և ի վերայ ամենայն ոսկոյ, որ յինքեան, ունել ոսկոյն[14] և ոչ յայլում Իսբխեան ասի. իսկ որ ոչ կարէ ինքեամբ գոյանալ, նա պատահումն է:

Բ. Յորպէս սեռից սեռականն և տեսակի տեսականն և մխմեանց:

Սեռ էոսկի ասի ըստ միոյ տպաւորի ի ձևնդունել, որպէս յիսրայէլ Իսրայելացիք[15] ասեն. իսկ ըստ այլ տպաւորի. որպէս յԵրուսաղեմէ Երուսաղեմացիք. և ի Պաղեստինոյ՝ Պաղեստինացիք[16]: Ըստ երից տպաւորի՝ սեռ ասի որ բաժանի ի տեսակս:

---

[13] Ց. յԻսբխեան:
[14] Այս ինքն՝ պլինելն:
[15] Զ. յԻլէ. Էլացիք (պատուով):
[16] Զ. պաղիստեանոյ պաղեստեանացիք:

Սակս որոյ առ իմաստասէրս է բանս. որ եւ սահմանեալ ասին. սեռ է որ ըստ բազմաց եւ տարբերութեան տեսակի յատկինչն ինչ է առորոշանել[17]: *Իսկ տեսակն երկուս նշա<նա>կութիւնս ունի: Ասի իսկ տեսակ եւ կերպ, որպան՝ տեսակ անդրիանտաց*[18]: *Ասի դարձեալ տեսակ ընդ սեռի, որ ի սեռէ հատանի. յաղագս այսորիկ առ իմաստասէրս է բանս: Ապա իսկ եւ յաղագս սեռից ասացան պատճառս յիշեցաք ասելով. զի սեռ է որ բաժանի ի տեսակս: Եւ դարձեալ յաղագս տեսակաց ասել պատճոյ յիշեցաք: Զի տեսակ է որ ի սեռից հատանի. հարկ է գիտել, եթէ որպէս յաղագս հաւր ասել՝ ի հարկէ եւ զորդոյ յիշեմք. քանզի այն է հայր, որ ունի որդի. եւ վասն որդւոյ ասել ի հարկէ եւ զհայր յիշեմք, քանզի այն է որդի, որ ունի հայր. ոյնպէս եւ առ ամենայնի է յաղագս սեռից իմանալ բաց ի տեսակէ, կամ յաղագս տեսակաց բաց ի սեռէ: Քանզի սեռ ամենեւին ի տեսակս բաժանի: Եւ որ ոչ ունի տեսակ յիւրմէ բաժանելի, ոչ է սեռ: Եւ տեսակս ի սեռից բաժանին. եւ որ ոչ ունին սեռ ոչ են տեսակ: Եւ որպէս առաջին մարդն ոչ ունէր հայր, այս ինքն է Ադամ, ոչ ասի որդի. բայց հայր ասի, քանզի ունէր որդիս. իսկ Սէթ եւ որդի ասի ծնողին իւրոյ, քանզի ունէր հայր զԱդամ եւ հայր ծնրնելոյն ի նմանէ*

---

[17] Ց. κατηγορούμενον.
[18] Ց. τοῦ ανδρίανις.

դի ծնաւ որդի. բայց Աբէլ որդի ինն ասէ, քանզի ունէր հայր. եւ հայր ոչ ասէ, դի ոչ ունէր որդի. այսպէս եւ ի վերայ սեռից եւ տեսակաց:

Առաջին սեռ, որ ոչ բաժանի ի սեռէ. եւ ոչ ունի յառաջապոն այլ ինչ սեռ. սեռ միայն է եւ ոչ տեսակ: Եւ ասի սեռական սեռ որ եւ սահմանեալ ասին. սեռական սեռ է, որ ոչ ինչ տեսակ, վասն ոչ ունելոյ ի վերայ նորա սեռ. իսկ որ ի նմանէն բաժ(ան)ին՝ տեսակս. եթէ ունեցին ի ներքոյ այլ ինչ տեսակ ի նոցանէ բաժանեալս եւ տեսակս ինչն կանխապունից նոցա, այսինքն որ ի վերուստ յորոց հատանին. եւ սեռ որ ի նոցանէն, այսինքն է ի ստորապունից, եւ ասին սեռ եւ տեսակ ի միմեանց բաժանեալ: Իսկ տեսակս յետինս եւ ստորագոյնս[19] որ ոչ ունին ի ներքոյ այլ տեսակ, ոչ ասին սեռ, այլ տեսակ միայն, վասն ոչ ունելոյ[20] ի ներքոյ, որպէս ասացի, այլ ինչ տեսակ: Քանզի անհնարին է ասել սեռ, եթէ ոչ ունի ի ներքոյ իւր տեսակ ի նմանէ բաժանեալ...»:

Վերջին գլուխն է «Սահմանք փիլիսոփայականք» որ կ'ասպուի. «վասն որոյ անբաւն ի ժամանակին է»:

Յովհ. Դամասկացւոյ այս գրուածքին վերջը կը գտնուի հատուած մ'ալ, «ճառ ինչ յաղագս բնութեան մարդոյ, բովանդակեալ ի քառեակ եւ կէս թերթս. գուցէ նոյն

---

[19] Ց. κατώτερα.
[20] Զ. ունելով:

Յովհ. Դամասկացւոյ», ինչպէս կը պրէ Հ. Գ. Զարբհանալեան (Մատենադարան, 579), յատուկ բերելով Երուսաղէմի թ. 898 ձեռագրին բովանդակութիւնը: Այս հատուածը կը գնուի նաեւ Տիւբինգէնի թ. 74ի մէջ եւ Վենետիկի «Ժողովածու հին Քեր.» ձեռագրին մէջ (էջ 254—258): Ցինկ — Գեանջեցեան իրենց ցուցակին մէջ կը համարին Դամասկացւոյ գրութեան Ա. գլուխը եւ կը համեմատեն յունարէնի Ծ. հատուածին հետ գիտողութեամբ. „beträchtlich abweichend“ այսինքն «պարի չեղումներով»: Յամենայն դէպս, եթէ Դամասկացւոյ բերած այս հատուածը, «Յանիկ մակարդութեանս» կազմողը պիտի անցնէր իր ցանկին մէջ:

Տիւբինգէնի ձեռագրին մէջ, խորագրին ներքեւ, կայած է Սմբատ Գունդստաբլ, ձեռագրին ստացողը, ինքնագիր եւ չափական տողերս.

Զմեկնութիւն առաքելութեան
Ժ. աեռից տարբերութեան
Համառօտեալ ասա կարճաբան
Դամասկացի սուրբ Յոհան.
Զորս ընկալա գլոյս ընդ մթեան
Խաւար մտաւքս 'վ ածի ի բան.
Սմբատ անուն հայկազան
Եւ Գունդստաբլ(ս)ի Հայոց պնդեան
Զձեզ աղաչեմ զամենեսեան,
Զի ուժն է սա իմաստութեան
Եւ ճան(ապ)արհ խոր գիտութեան:

Թէ ի՞նչ սղբիւրէ իմացած է Հայոց ապարսպեալը, Թէ դրուածքիս հեղինակը «Դամասկացի սուրբ Յոհանն» է, ինձ անծանօթ կը մնայ:

Ձեռագիրք: *Տիւբինգէն*, թ. 74, 1ա—35բ (ԺԳ) [21]: *Դպէան*, թ. 91, 344ա—358ա (ԺԷ) [22]: *Նոր–Ջուղայ, Ամենափրկիչ*, թ. 13, 307ա—311 (ԺՉ) [23]: *Երուսաղէմ*, թ. 898, 313բ—361 (1619) [24]: 925 (1634): 1213 (1635) [25]: *Վէնետիկ, Մխիթ. Մատենադարան, «Ժողովածոյ հին Քեր.»* [26]:

Յոյն բնագիրն՝ MG. 94, էջ 538 եւ շար.:

Բ. Աղբիւր Գիտութեան: *Յովհաննէս Դամասկացւոյ գլխաւոր գրուածքն է այս. որ գրեց իր եղբօր կոզմաս Մայումեցւոյ եպիսկոպոսի խնդրանքով:* Ինչպէս

[21] Verzeichnis der armenischen Handschriften der Königlichen Universitätsbibliothek zu Tübingen, von F. N. Finck und L. Gjandschezian. Tübingen 1907. S. 111.

[22] *Յ. Յ. Թօփճեան, Յուցակ հայ. ձեռագրաց Դպեան Մաչիկ վարդապետի. Մաս Ա., Վաղարշապատ* 1898, էջ 106:

[23] *Ս. Տէր–Ալեքսեան, Յուցակ հայ. ձեռագրաց Նոր–Ջուղայի (անտիպ):*

[24] *Սահակ կաթողիկոս Խապայեան, Յուցակ հայ. ձեռագրաց Ս. Յակոբեանց Մատենադարանին Երուսաղէմ (անտիպ): Հմմտ. Զարբհանալեան, Մատենադարան, էջ 669:*

[25] *Տ. Սաւալանեան, Յուցակ ձեռագրաց Ս. Յակոբեանց Երուսաղէմ (անտիպ):*

[26] *Յուցակ ձեռագրաց Մխիթ. Մատենադարանին Վէնետիկ, կազմուած, ինչպէս կը կարծուի, Հ. Յ. Զօհրապեանէ. անտիպ: Այս ձեռագիրն է զոր կը յիշեն* Quadro *եւ ՆՀԲ. հեղինակները: Այս տեղ կը գտնուի նաեւ Եւկլիպեայ Երկրաչափութիւնը: Ձեռագիրս Սուքրեանի եւ Զարբհանալեանի անծանօթ մնացած է:*

իր թղթին մէջ կը յայտարարէ Դամասկացին, գրուածքս կը բաղկանայ երեք մասէ. ա. Տրամաբանութիւն կամ Ներածութիւն փիլիսոփայական, բ. Գիրք Հերձուածոց. եւ գ. Բացատրութիւն ուղիղ հաւատոյ[27]: Սիմէոն Պղնձահանեցի, որ թարգմանած է զայս վրացերէնէ, հանդերձ աս կողմաս ընծայական թղթով, տուած է միայն Ա. եւ Գ. մասերը, իրրեւ Ա. եւ Բ. հատորներ, առանց որ եւ է խօսք ընելու, թէ ինչո՞ւ գուցա թողուցած է Բ. մասը: Առանց տարակուսի չէ պտած գայն իր վրացերէն օրինակին մէջ, եւ եթէ կար իսկ հոն, աւելորդ համարած է, նկատելով թէ նման գրուածք մը, «Գիրք Հերձուածոց», գոյութիւն ունի արդէն հայերէն թարգմանութեամբ, կատարուած Յովհ. Դամասկացւոյ գլխաւոր աշխատութենէն[28]: Կ'երե-

---

[27] Յ. Դամասկացի իր Ընծայականին մէջ կը գրէ, ըստ թարգմանութեան Սիմէոնի. «Յառաջագոյն գՀելլենացւոց իմաստնոցն առադրեցից, այլ գընտրեալսն ի նոցանէ... եւ գկնի նոցա կարգեցից զաստուածատեաց հերձուածոց բարբաւջմունս. որպէս զի ծանօթութեամբ սուտեանց նոցա առաւել խնդրողք եւ բարեկամք լինիցիմք ճշմարտութեան որպէս ոսկեհուռն զարդուց»:

[28] Կարապետ Տէր-Մկրտչեան, Die Paulikaner im byzantinischen Kaiserreiche. Leipzig 1893. S. 36—37 յայտնեց այն կարծիքը, թէ «Գիրք Հերձուածոցը», զոր հրատարակեց Միսբան, Յովհ. Դամասկացւոյ այս մասին թարգմանութիւնն ըլլայ: Բայց ինչպէս ցոյց տուին Հ. Յ. Տաշեանի քննութիւնները, Հերձուածոց գիրքը Եպիփանի Համառօտութենէն թարգմանուած է, ուղղակի յոյն բնագրէ. հմմտ. Հանդէս Ամսօրեայ, 6 (1892), 289—295, 321—326 = Մատենադր. ժանր Ուսումնասիրութիւնք, Ա., 76—146:

ւայ թէ իրեն անծանօթ մնացած է Բագարատ Մամիկոնեանի Ա. Մասին թարգմանութիւնը:

ԳԻՐՔ ՊԱՐՈՒՆԱԿՈՂ ՕԳՏԱԿԱՐ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆՑ ՍՐԲՈՑՆ ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ԴԱՄԱՍԿԱՑԻՈՑ, ՈՐ ՄԱԿ ԱՆՈՒԱՄԲ ՅՈՐՋՈՐՋԻ ԽՈՂՈՎԱԿ ՈՍԿԵԱՑ:

Թուղթ սրբոյն քաղցրաբան տեառն Յովհաննու Դամասկացւոյ առ հօր (!) կոզմայի եպիսկոպոսին Մայումայ, ընկերօրէն բազմայարդ եւ սրբակենցաղ առաւել քան զայլս ի ժամանակին յայնմիկ. պատասխանատուութիւն թղթոյ նորին որ առաքեալ էր նմա, խնդրելով ի նմանէ գրել նմա զբանս (զ)այսոսիկ: Պատասխանեաց զայս թուղթս համառօտ իմաստութեամբ: Ծանուցումն յապաղման իւրոյ առ այս գործ [29]:

Պատասխանի թղթոյն կոզմայի Մայումացւոց եպիսկոպոսի:

Արժանապով եւ աստուածապատիւ Հօրդ կոզմայի արքեպիսկոպոսի Մայումացւոց նուաստ կրօնաւորս Յովհաննէս, ողջոյն Տեւրամբ:

Զնեղութիւն մտաց եւ զտարակուսանս եւ զանճարութիւն լեզուոյ դիտելով յապաղէի, ով Երանելի, ձեռն արկանել ի վերապոյն քան զկար մեր գործ...:

ՀԱՏՈՐ Ա. [30]

Սրբոյ եւ աստուածազգեաց հօր մերոյ Յովհաննու Դամասկացւոյ համառօտեալ

---

[29] *Այս խոստովանութիւնն եւ ցանկմանութիւնը ունի մխայն Անտոնեանց թ. 112, թղ. 12բ:*

[30] *Բնագիրը «Հատոր Ա.» զետեղած է խոստովանութենէն ետքը:*

բանս ի ստորոգութեանց հռետորացն՝ զնոցա հաճեալն ասելով· եւ ի բաց թողեալ զհակառակաբանութիւն այլոց եւ զրնդունայնաբան առասպելսն· զայն յիշելով զոր ընդունի Եկեղեցի:

Պրակ Ա. Յաղագս էութեան եւ Գոյութեան եւ Պատահման:

Էութիւն հատարակաց անուն է ամենայն էից· իսկ էութիւն տրամատի ի յերկուս՝ ի գոյութիւն եւ ի պատահումն...:

Վերջին պրակն է· «Պրակ ԽԹ· վասն անձնական մխաւորութեան Հոգւոց: — Պարտ է գիտել, եթէ առանձնաւորութեամբ մխաւորութեան գմի անձն խառնեալ կատարէ գմխաւորելոցն...»: Կ'ատարէ· «անխառն եւ անշփոթ զորակութիւնն:

Այսքիկ արուաքնոց տրամակեալ գիտարուեստն պրոշմելով· եւ ատուատ ի Գրոց Աստուծոյ սկսեալ: Վերջ Ա. հատորին»:

Այս տեղ կը ներկայացնեմ «Յանկն Ա. հատորին», վիեննայի թ· 763էն:

ՅԱՆԿ Ա· ՀԱՏՈՐԻ

Ա· Յաղագս էութեան եւ գոյութեան եւ պատահման (Ա):

Բ· Վասն սեռի եւ սեռականագոյն սեռի, տեսակի եւ տեսականագոյն տեսակի եւ որ առ միմեանս են (Բ):

Գ· ,, բաժանման (6):

Դ· ,, պատահման (Ե):

Ե· ,, բաժանելոյն (Գ°):

Զ· ,, լոյս եւ լուսականի (5):

Է· ,, յատկանութեան (Է°):

Ը. Վասն պինչ էի եւ որպիսի պինչ էի լոյս (Թ):
Թ. ,, Էականնի եւ անէականնի, սեռականի եւ անսեռականի (Ժ):
Ժ. ,, պոյուԹեան եւ բնուԹեան եւ կերպարանի եւ անհատի եւ դիմաց եւ սեռի (ԺԱ):
ԺԱ. ,, բաժաննելոյ (ԺԲ):
ԺԲ. ,, բնուԹեան առաջնոյ (ԺԳ):
ԺԳ. ,, սահմանի (ԺԴ):
ԺԴ. ,, համանունուԹեան (ԺԵ):
ԺԵ. ,, փոդանունուԹեան (32):
ԺԶ. ,, բազմանունուԹեան (33):
ԺԷ. ,, այլ եւ այլ անուանուԹեանց (34):
ԺԸ. ,, յարանունուԹեանց (35):
ԺԹ. ,, առաւանց ազգական ազգի, այս ինքն առորդուԹեանց (35բ):
Ի. ,, համազգեաց եւ համատոհմից եւ այլազգեաց եւ այլակերպից եւ բաժանման Թուոց (36—37):
ԻԱ. ,, յուրում է (38):
ԻԲ. ,, դոյացուԹեան (39):
ԻԳ. ,, դարձեալ վասն դոյացուԹեան:
ԻԴ. ,, բնուԹեան (40):
ԻԵ. ,, պատկերի, տպի եւ կերպարանի (41):
ԻԶ. ,, Էակի մարմնոյ, որ է անձն (42):
ԻԷ. ,, դիմաց· դի դէմք երիս, սեռք եւ սեռակք եւ անձն մի են (43):
ԻԸ. ,, անհատիցն (45*):
ԻԹ. ,, Էականի որ է անձն (46):
Լ. ,, անսեռի (48):
ԼԱ. Բաժանումն էուԹեան եւ դպրուԹեան (47):
ԼԲ. Դարձեալ վասն համազգեաց եւ համանունից, այլազգաց եւ այլ անուանց եւ այլ սեռակաց եւ որք Թուով բաժանելք են:
ԼԳ. Վասն քանակի եւ քանիծնուԹեան (49):
ԼԴ. ,, առնչի (50):
ԼԵ. ,, այր եւ որպիսուԹեան (51):

ԼԶ. Վասն առնելոյ եւ հանդիսելոյ (52):
ԼԷ. ,, անկելոյ եւ կալոյ (53):
ԼԸ. ,, ուրի (54):
ԼԹ. ,, երրի (55):
Խ. ,, ունելոյ (56):
ԽԱ. ,, ներհակաց (57):
ԽԲ. ,, ունելոյ եւ պակասութեան (58):
ԽԳ. ,, առաջնոյ եւ վերջնոյ (59):
ԽԴ. ,, յանկարծակի եւ որոյ ընդ նմա (60):
ԽԵ. ,, չարժօդն գոլոյ եւ չարժութեան (61):
ԽԶ. ,, ունելոյ (62):
ԽԷ. ,, ճառելոյ եւ անճառելոյ, որ է այո եւ ոչ (63):
ԽԸ. ,, առհմանի եւ յառաջադրութեան եւ ներքառպրեալ խորհրդոց (64):
ԽԹ. ,, անձնական մխաւորութեան հոգւոց (65):

Փակագծի մէջ առնուած թիւն համապատասխան է նոյն կամ առն յունարէն բնագրի համապատասխան պրուխներբ. Ա.—ԺԵ. փակագծել թուերը կը համապատասխանեն բազիլի տպագրութեան համարներուն:

ՀԱՏՈՐ Բ.

Սրբոյ հօրն մերոյ Յովհաննու Խահաւոյի կթօղաւորի Դամասկացւոյ Աւանդութիւն ուղղափառ հաւատոյ:

Ա. *Որպէս պէտ անհասանելի Աստուած. եւ եթէ ոչ է պարտ քննել եւ խնդրել զոր ոչ է առեալ մեզ ի մարդկութիւն եւ յաստիւծոյն:*

ԶԱստուած ոչ ոք եռես երբեք տեսե միածինն Որդի որ է ծոց Հօր, նա պատմեաց մեզ: Անպատմելի է Աստուած եւ անհաս-

նելի. զի ոչ ոք զիտէ զՀայր, բայց միայն Որդի...:

Վերջին պրակն է՝ «Ճ. Վասն յարութեան ամենեցուն: — Այլ հաւատամք ի յարութիւնն, վասն զի առուպակս լինիցի յարութիւն մեռելոց...»: Կ'աւարտի. «եւ զանվախճան խնդումն եւ զուրախութիւնն կրեն ի նմանէ»:

«Կատար վաստակոց Յովհաննու Դամասկացւոյ կոչեցեալոյն Մանսուր. համառօտ ասացեալ նորոյ չնորհաց աւանդութիւնք:

Եւ թարգմանեալ Սիմէոնէի[31] ի վրաց լեզուէ ի հայ բարբառ»:

Ձեռագիրք: Երուսաղէմ Թ. 1297 (1363): 768: 1035: Էջմիածին Թ. 63, 8ա—110բ (ԺԶ): 101, 1ա—209ա (1740): 102, 3ա—98բ (ԺԸ. պակասաւոր): 103, 1ա—178 (1729): 116, 1—243 (ԺԶ): Վիեննա, 763, 6ա—58ա (ԺԸ): Բ. օրինակ (1836)[32]: Զմմառ, Անտ. 112 (1707): Թաւրիզ, Զ., 51, 192ա—221բ (1738, Բ. հատորի, Ա.—

---

[31] Այսպէս Էջմ. 63: Վենետիկի օրինակն ունի. «Սիմէոնի» (Զարբհանելեան, Մատենադարան, 578): Վիեննայի Թ. 763 կը կարդայ. «ի Սիմէօնէ»:

[32] Այս Բ. օրինակը, որ տակաւին չէ համարակալուած, օրինակած է տիրացու Սերովբէ Բաճեան ի կարին 1836ին, յայտարարութեամբ, թէ «Զարբոյն Յովհաննու Աստուածաբանութեանն բաց գրուն իմաստբանին ամբողջ պահելոյ, գրեթէ գոճ չարագրութեան գլխովին փոխեցաք, գաւելորդ կրկնաբանութիւնս թողլով ի տեղի նոցա գերիս կամ գչորս կէտս եդաք, զի ծանիցեն վերծանողք եթէ բարձեալ է անտի հատուածինչ... եւ բազում ուրեք բառս ինչ կամ հատուածս յաւելաք ի բացատրութիւն մտացբանին, գորս եւ փակագծիւ եդաք» եւն:

ԺԸ. պրակք. Ա.Ճառեան, Ցուցակ, էջ 117): Մեւան, 58, էջ 25 (1757. Բ. Տառոր. Ն. Մառ, Ցուցակ, էջ 25): Երեւան, Պետ. թանգ. 835, էջ 645 (1735): Վէնետիկ, Ս. օրինակ Մխիթարեանց, յամէ 1706, օրինակուած ՉՉԸ (1339) թուականով ձեռագրէ:

Յոյն բնագիրը՝ MG. 94, էջ 517—1228:

Հ. Գ. Զարբհանալեան[33] կը պրէր ի տես այս Յիշատակարանին. «Զինք կրնար որոշել մխայն անունը, Թարգմանչին անձը յայտնել, ինչպէս եւ ոչ ժամանակը. սակայն թէ ամբողջ գրոցը Թարգմանիչն է, թէ անոր մէկ մասին մխայն»: Աւելորդ էր ատկայն այս վարանքը. քանի որ Հեղինակը ունէր իր տրամադրութեան տակ գրուածքին մէկ ձեռագիրը յամէ 1706, որ օրինակուած է 1339ին գրուած գաղափար-օրինակէ: Ունենալէ ետքը գրուածքին համար այս կանխադոյն եղերը, դիւրին էր յիշել, թէ համանուն Թարգմանիչ մը 1248ին Թարգմանած է, նոյնպէս «ի վրաց լեզուէ» Պրոկղի Ատուածարանական Շաղկապքը: Երկու համանուն Թարգմանիչներս, որոնք վրացերէնէ կը կատարեն իրենց Թարգմանութիւնները, հարկաւ մի ըլլալու են: Թէ ամբողջին Թարգմանիչը Սիմէոնն է, կը Թուի ինձ անկասկածելի, որովհետեւ չկայ որ եւ է կռուան Թարգմանութեանս մէջ երկու ձեռք նկատելու: Սիմէոն Պղնձահանեցի պէտք է

---

[33] Մատենագարան, էջ 578—579:

թարգմանած ըլլայ պրուածքս 1248էն յառաջ, որովհետեւ նա այս տարւոյն կը դիտր լինք դինքը ձեր, տկար անձամբ, մտքով եւ աչքով:

Թարգմանութեանս հնութեան համար վկայ կրնանք կոչել նաեւ Գրիգոր Անաւարզեցի կաթողիկոսը (1292—1307), որ իր իրր 1305ին առ Հեթում գրած թղթին մէջ երկիցս կը յիշէ «Դամասկացին», ակնարկելով, ինչպէս կը թուի, Յովհաննէս Դամասկացւոյ այս Աւանդութիւնն ուղղափառ Հաւատոյ. կը գրէ. «Զայս ամենայն պարտ է գմտաւ ածել եւ գիմ Թղթոյն գրեանքն եւ գԴամասկացոյն Երկու Բնութեանց գրոյցն... եւ գԴամասկացոյն գրոյցն վասն Խաչեցարին. եւ գտէր Ներսէսն...»[34]:

«Դամասկացոյն Երկու Բնութեանց գրոյցն» կը համարիմ «Աւանդութեան» Յ. պրակն «Վասն Երկուց բնութեանցն» (տես եւ յաջորդ նկ.—ԾԲ. պրակները): Իսկ «Դամասկացոյն գրոյցն վասն Խաչեցարին» առանց տարակուսի նոյն գրոց ԾԳ. պրակն է, որուն խորագիրն է «Յաղագս երրորդ (երից) Սրբասացութեան, զոր յաւելուն»: Այս խնդրոյն մասին Դամասկացի ասկէ յառաջ գրած մանաւանդ թուղթ մ'ալ ունի[35]:

---

[34] Կղեմէս Գալանոս, Մխաբանութիւն..., Ա., էջ 443:

[35] MG. 95, էջ 21—62: Վրացերէն թարգմանութիւնն Христ. Вост. (1912) 13:

Գրուածքս «Անհերքելի աւանդութիւն ուղղափառ հաւատոյ» խորագրի տակ վրացերէնի թարգմանած է Եփրեմ Կրաեր: Իր թարգմանութիւնը պահուած է Եկեղ. Թանգարանի Թ. 24 եւ Վրաց մէջ գրականութիւն տարածող Ընկերութեան Թ. 1358 եւ այլ ձեռագիրներու մէջ: Նոյնը միւսանգամ թարգմանած է Արսէն Իքալթոէլի (ժԸ. դար): Ձեռագիրք՝ Եկեղ. Թանգ. 66: 157: 1403: Վրաց մէջ գր. տարած. Ընկ. Թ. 1463: 2579: Հրատարակուած է Մոսկուա 1744ին: Նոր տպագրութիւն մը պատրաստած էր Ս. Գորգաձէ, բայց իր մահուամբ խափանուած է հրատարակութիւնը[36]:

Գ. Նորին Յովհաննու Դամասկացւոյ Պատասխանի առ Հրեայսն:

Զաստուածայինս զամենայն յԱստուած վստահանալ պարտ է եւ ի մարդ զմարդկայինն. եւս առաւել զմարդկայինն յԱստուած յանձն առնելով...:

Ձեռագիր: *Երուսաղէմ* Թ. 1297 (1363): 768: 1035: *Էջմիածին*, Թ. 63, 115բ—156ա: 103, էջ 188—257: *Թաւրիզ*, Բ., 11, 178բ—218բ (1630. *Ամասեան, Յուցակ*, էջ 54բ)[37]: *Պարիս*, Bibliothèque nationale, 306, 319—

---

[36] *Համառ. Ս. Գորգաձէ, Փիլիսոփայութեան դպրաւոր ճիւղը Վրաց մատենագրութեան մէջ. ի թերթին Ձվենի մեծնիէզրա (Մեր Գիտութիւնը), Տփղիս Թ. 4—5, էջ 1—16 (վրացերէն): Ի. Ջաւախով, էջ 12. Պերաձէ, էջ 240:*

[37] *Խորագրուած է. «Հարցումն հրէի մխոյ եւ պատասխանի Յովհաննու Դամասկացւոյ»:*

342 (Macler, Catalogue, p. 158)[37] : Ղալաթիա, Ազգ. Մատ. թ. 77, էջ 1—86 (ԺԸ) :

Հատանօրէն թարգմանուած վրացերէնէ : Բայց G. Peradze չէ գտած նման գրութիւն մը վրաց գրականութեան մէջ :

Ասյսպիսի գրուածք մը Յովհ. Դամասկացւոյ անուամբ անծանօթ է : Բայց կը յիշուի Յերոնիմոս Երուսաղեմացի քահանայի Հարցմունք եւ պատասխանիք ընդդէմ Հրէից, որմէ հատուածներ պահուած են (MG. 40, 847—866): P. Batiffol, Jérôme de Jerusalem d'après un document inédit: Revue des questions historiques 39 (1886) 248—255, ջանաց ցոյց տալ թէ սա է 740ին յիշուած Յերոնիմոս քահանայն : Իրը 700ին լոյս տեսաւ ուրիշ գրուածք մ'ալ Dialoques Papisci et Philonis Iudaeorum cum quodam monacho. որուն յոյն բնագիրը հրտ. Mc Giffert, Marburg 1889ին. տակէ ԺԵ. գարու ձեռագիր մ'ալ երեւան հանեց ի Դրեզդէն E. J. Goodspeed, Papiscus and Philo: The American Journal of Theology, 4 (1900) 796–802. Ը. գարու տկիզբը ապրած է նաեւ Ստեփանոս Բոստրացի, որ հեղինակած է Ընդդէմ Հրէից գրուածք մը ի չորս գիրս, որմէ կոչումներ ունի Յովհ. Դամասկացի. այս կոչումները ի մի հաւաքած է G. Mercati, Theologische Quartalschrift 77 (1895) 662—668. Նման գրուածք մ'ալ, է. գարէն, հրատարակեց G. Bardy, Les trophées de Damas. Controverse judéochrétienne du septième siècle. Texte grec edité et

traduit. Patrologia Orientalis, XV, (Paris 1927) 169—232: *Թէ ստոնցմէ մին կամ միւսն ունի՞ որ եւ է կապ հայ բնագրին հետ, ի վիճակի չեմ ըսելու, վասն զի անմատչելի է ինձ հայերէնը:*

Յովհ. Դամասկացւոյ այս գրուածքէն կոչում մ'ունինք Ղալաթիոյ եկեղեցւոյ Օրհնութեան պրին մէջ (1389էն), *զոր հրատարակեցի Հանդէս Ամսօրեայ*, 60 (1946), *էջ* 116—117: *Այս գիրը կը սկսի. «Սէ ոմն առաջին աստուածաբանիցն, եթէ Զաստուածային բանս ի յԱստուած վստահանալ պարտ է եւ զմարդկայինս ի մարդիկ, մանաւանդ թէ զմարդկային բան եւ զործ ըստ այմ օրինակի վստահանալով յԱստուած...»: Այս տողերը գրուածքիս սկզբնաւորութենէն առնուած են:*

Դ. Նորին հօրն մերոյ Յովհաննու Դամասկացւոյ խրիսուենկտար կոչեցեալոյ բանիւ վասն հաւատոյ եւ ընդդիմադրութիւն Նեստորիոսի:

Պարտ է մեզ փրկելոցս Աստուծոյ ի ձեռն մխածնի Որդւոյն իւրոյ, զոր ետ մեզ ի փրկանս մեր ըստ աստուածայինն բանի, հաւատալ ի Հայր...:

Ձեռագիր: *Երուսաղէմ* Թ. 1297 (1363): 768: 1035: *Էջմ.* Թ. 63, 156ա—171ա: 103, *էջ* 258—283: *Ղալաթիա, Սպ. Մատ.* Թ. 77, *էջ* 110—124:

Յոյն բնագիրը՝ περὶ πίστεως κατὰ Νεστοριανῶν, *հրատարակեց* Diekamp *ի թեր-*

թին Theologische Quartalschrift 83 (1901) 560—583:

Վրացերէն թարգմանութիւն մը կատարած է Արսէն Իքալթոէլի. Եկեղ. Թանդարան, թ. 205, 397—403: Վրաց մէջ գրակ. տարածելու Ընկերութեան թ. 1463, 103—108: Հմմտ. Peradze, *անդ, էջ* 240:

Ե. Յովհաննու Դամասկացւոյ հրիտուճեկտարի բանիբ ընդդիմադրականիբ ի բակտուսմն հերձուածոց Յակոբիկ Ասորւոց:

Եւ ոչ բարին բարի է, ասեն, յորժամ ոչ բարոյք գործեսցի: Բանք իմաստնոցն է. այլ վկայէ Առաքեալն...:

Ձեռագիրբ: *Էջմիածին, թ.* 63, 173*ա*—185*ա*: 103, *էջ* 284—307: *Երուսաղէմ, թ.* 768: 1035: *Գալաթիա, Ազգ. Մատ. թ.* 77, *էջ* 145—176:

Վրացերէն թարգմանութիւն մը կատարած է Արսէն Իքալթոէլի. հմմտ. Ջաւախով, անդ, էջ 12. *Պերդէ, անդ,* 241:

Յոյն բնագիրը Վատիկանի յունարէն թ. 1672 *ձեռագրէն (ժԳ. դար) առի խորագրեալ. Τοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου μονάχου, πρεσβυτέρου Δαμασκηνοῦ ἐπονομασθέντος Χρυσορρόα, λόγος πονηθεὶς κατὰ τῆς θεοστυγοῦς τῶν Ἰακωβιτῶν θρησκείας. Հրտ.* MG. 94, *էջ* 1436—1501. *Հմմտ.* Dickamp, Theolog. Quartalschrift, 84 (1901) *էջ* 595—599:

Յովհաննէս Դամասկացի, որ վերագոյն կոչեալ էր «Ոսկեմակ ասիոյ», այս առ

եւ վերը կ'անուանուի «Խրիստնեկտար»· յունարէնն ունի Χρυσορρόας «Ոսկեհոս»· որուն բերնէն ոսկի կը հոսէ, նմանութեամբ «Ոսկեբերանի»:

Զ· Նորին Յովհաննու Դամասկացւոյ վասն որ ի Քրիստոս երկու բնութեանց եւ այլ ամենայն բնութեանց հիւրնութեանց համառօտեալ:

Որք երկու բնութիւնս եւ մի անձն պՏէրն մեր Յիսուս Քրիստոս խոստովանեսցին, կրկին եւ բաժանեալս պարտին խոստովանել պրնական ինքնութիւնան . . . :

Ձեռագիրք: *Էջմ· թ· 63, 185ա—197բ: 103, էջ 307—329: Ղալաթիա, Ազգ· Մատ· թ· 77, էջ 177—208:*

Յունարէն բնագիրը՝ MG. 95, էջ 127—186: *Հմմտ·* Diekamp, 558:

Հայերէնը «համառօտեալ» է կ'ըսուի: Վրացերէն թարգմանութիւն մը պահուած է Տփղիսի Եկեղ· թանգարանի թ· 267 եւ 853 ձեռագիրներու մէջ· հմմտ· Ջաւախով, անդ, էջ 12:

Է· Սրբոյ հօրն մերոյ Յովհաննու Դամասկացւոյ ոգեալ ներբողեան ի Նիջումն ամենասուրբ Աստուածածնին եւ միշտ կուսին Մարիամու: *Զի՞նչ տացուք քեզ, ով Տիրուհի, կամ [ո]րպիսի՞ պովութեամբ պսակեսցուք զքահանայական եւ զխաւսւոր զլուխդ . . . :*

Ձեռագիրք: *Վաթիկան, Բորգեան թ· 41, 57բ—63ա (ԺԸ·* Tisserant, Codices armeni,

էջ 69): *Ձմմաւ*, թ. 86, 82բ (ժԸ. Ֆէչի-չեան, *Յուցակ, անտիպ*):

Յոյն բնագիրը՝ Migne 96, էջ 699—722. *Հայերէնը կը սկսի էջ* 701, § 3էն:

Կայ նաեւ վրացերէն թարգմանութեամբ՝ Երուսաղէմի Ս. Խաչ վանքի վրացերէն թ. 2: *Տփխիսի Եկեղ. Թանգարանի թ.* 143 (ժ. *դար*): *Հմմտ. Ջաւախով, անդ, էջ* 14 *եւ Պերաձէ, անդ*, 24):

Այս Ա—է գրուածքներէն Բ—Դ, այն է Աղբիւր գիտութեան, *Ա. եւ Բ. Հատոր*, Պատասխանի առ Հրեայս *եւ* Բանիւ վասն հաւատոյ եւ ընդդիմադրութիւն Նեստորիոսի *կը գտնուին Երուսաղէմի թ.* 1297ի *մէջ արդէն* 1363ին: *Առնք հաւանօրէն միաժամանակ թարգմանուած են Սիմէոն Պղնձահանեցիէն վրացերէն բնագրէ: Ե—է գրութեանց թարգմանիչն, ժամանակը եւ ի՞նչ բնագրէ թարգմանուած ըլլալը կը մնան ինձ անծանօթ:*

Յովհ. Դամասկացւոյ յօրինած երգերէն ինչ ինչ ունինք հայերէն թարգմանութեամբ Հայ-հոռոմներու ժամագրքին մէջ: Այս մասին առիթ պիտի ունենանք խօսելու ուրիշ տեղ:

ԱՆՀԱՐԱԶԱՏՔ

Ը. Նորին Բանիւ յաղագս Հովմայեցւոց, թէ որպէս եղեն աւմիաբաւն ի սոցանէ չորից եկեղեցեաց: Զսա Եւստրատի գրեալ Նիկիոյ մետրոպոլիտն:

էր երբեմն ղի հանդարտութիւն ունէր եկեղեցական անդորրութիւն եւ միոյ եւ նոյն յամենեցունց պաշտելոյ Աստուծոյ . . . :

Ձեռագիրք : *էջմիածին*, թ. 63, 111ա—115բ : 103, *էջ* 179—187[38] : 116, 244բ (*վերջը թերի*) : *Երուսաղէմ*, թ. 768 : 1035 : *Ղալաթիա, Սպ. Մատ.* թ. 77, *էջ* 87—109 (*ԺԸ*) :

Ճիշդ նկատած է թարգմանիչը, թէ «պատ Եւտրատի պրեալ Նիկիոյ մետրոպոլիտն» : Արդեամբք ալ պրած է Նիկիոյ Եւտրատիոս մետրոպոլիտը բազմաթիւ հակաճառութիւններ Լատիններու դէմ, անոնցմէ չորսը հրատարակած է Դեմետրակոպուլոս Ἐκκλεσ. Βιβλιοθήκη 1 (*Լայպցիկ* 1866) 47—127 : *Իր մասին հմմտ.* K. Krambacher-Erhard, Geschichte der byzantinischen Literatur, München 1897, *էջ* 85 :

Թ. Նորին Յովհաննու Դամասկացւոյ Պատասխանիք առ Հայս. բանք հատուածոտեալք :

Եւ արդ իմ մինչեւ ցարդ եւս ընդ համատգիեացն իմոց խօսելով Աստուծոյ, ցաւովք սրտի, սիրով, ապաչանօք խրատել աշխատասիրեցի . . . :

---

[38] *Յովհաննէս Լեհացի* (1729) *կը գրէ էջմ.* 103*ի յիշատակարանէն եօքը* (*էջ* 178). «*Բանքս որք գինի հեաեւին, եւ մակագրի ի նոսին անուն Ս. Յոհաննու Դամասկացւոյ, ոչ համարիմ թէ նորա իցեն. այլ այլոց : Բայց ընդ նորին բանիս օրինակեցի որպէս գտի յԱրեւելս. գի կարիցեմք եւ յայնց առնուլ զնպաստս ճշտութեան հաւատոյս մերոյ կաթոլիկէի» :*

Ձեռագիրք: *Էջմիածին*, Թ. 63, 198ա—228բ: 103, էջ 330—381: *Ղալաթիա, Ազգային Մատենադարան*, Թ. 77, էջ 209—277 (ԺԸ.):

Հրատարակութիւն: *Բարզէն Վ. Կիւլէսէրեան, Հին էջեր. Յովհաննէս Դամասկացի եւ Հայ Եկեղեցին: Լոյս Շաբաթաթերթ, Կ. Պոլիս*, 1905, էջ 1008—1012, 1065—1066 (*նախաբան Հրատարակչին*), 1066—1068, 1112—1115, 1906, էջ 45—48, 116—119, 213—216, 355—359, 474—479, 589—592, 810—815, 957—960, 981—984, 1075—1079, 1124—1126, 1196—1199:

Առանց տարակուսի այս հակաճառութեան հեղինակն ալ նոյն Եւտրատիոս Նիկիոյ մետրոպոլիտն է. այսպիսի գրուածք մը հրատարակեց Դեմետրակոպուլոս Ἐκκλησ Βιβλιοθήκη 1 (1866) 127—198. իր այս գրուածքը կասկած յարոյց իր ուղղափառութեան դէմ. ի պաշտպանութիւն գրեց իր Ἐξομολόγησις (1117ին), հրտ. Դեմետրակոպուլոս, անդ, էջ ԺԱ—ԺԵ: Կրումբախեր, անդ, էջ 85: Կիւլէսէրեան, անդ, էջ 1010, նկատի առնելով, որ գրուածքին մէջ «Անանիա, Տօնապատճառ, Մաթոսիկ» անունները կը յիշուին, կը գրէ. «Այս գրուածքը ամբողջովին կամ իր ինչ ինչ մասերով կրնայ Սուտ-Դամասկացիի գործ մը ըլլալ»:

Դամասկացւոյ վերագրուած այս «Պա-

տասխանեաց» ղէմ գրեց անանուն մը՝ «Լուծումն գրպարտութեանց Յովհ. Դամասկացւոյն», որ պահուած է Երուսաղէմի թ. 1040 (յամէ 1737) ձեռագրին մէջ:

Էջմ. 103ի գրիչը Յովհաննէս եպիսկոպոս Լեհացի 1729ին կը ծանօթագրէ էջ 381. «Թէ ո՞վ էցէ այս Յոհաննէս Դամասկացի ոչ գիտեմ. զի սուրբն այն չէ (որպէս համարիմ), որ գովի յեկեղեցւոյ կաթուղիկէէ»: Նոյնը նաեւ Ղալաթիա, Ազգ. Մատ. թ. 77, էջ 277. յառաջ բերուած Լոյս, 1905, էջ 1066:

ԵՐԿԲԱՑԱԿԱՆՔ

1. Յովհաննու Դամասկացւոյ Բանք վասն Դրախտին:

Այս խորագրով նոտրագիր գրուածք մը կը գտնուի Վենետիկի Մխիթ. Ձեռագրաց հին ցուցակի մը մէջ, զոր ունիմ ձեռքիս տակ: Հմմտ. նաեւ Զարբհանալեան, Մատենադարան, էջ 579:

Յովհ. Դամասկացւոյ յունարէն գործերուն մէջ չի գտնուիր այսպիսի ինքնակաց գրուածք: Բայց ունի Յ. Դամասկացի իր Աւանդութիւն ուղղափառ հաւատոյ գործին մէջ գլ. ԻԴ. «Վասն դրախտին: — Որով կամեցեալ Աստուծոյ երեւելի եւ աներեւոյթ յէութենէն ստեղծանել զմարդն ըստ պատկերի...» սկզբնաւորութեամբ (Ձեռ. Վիեննայի, թ. 763, թղ. 28ա—բ):

2· Բան վասն նախախնամութեան Յօհան Դամասկացւոյ»· *կը յիշուի Էջմիածնի կար· 55 նոտրատիր ձեռագրին մէջ: Այլուստ անծանօթ երեւ ինքնակաց գործ: Բայց ունի Յ· Դամասկացի իր Աւանդութիւն ուղղափառ հաւատոյ գործին մէջ, պլ· ԽԲ· «Վասն նախախնամութեան: — Նախախնամութիւն այս վուԹացուԹիւն...»* (Վիեննա, Թ· 763, Թղ· 33բ—34ա):

3· Նկարագրութիւն հոգեւոր վարուց Յովասափու որդւոյ թագաւորին Հնդկաց· գրեալ Յովհաննիսու կրօնաւորի:

Այս Յովհաննէս կրօնաւորը ամանք համարեցան Դամասկացին· բայց ներքին վասներն ցոյց կու տան Թէ գրուածքիս հեղինակը Դամասկացիէն դար մը յառաջ ապրած ըլլալու է:

Հայերէն Թարգմանութիւնը լոյս ընծայեց Մեսրոպ Վ· Տէր-Մովսէսեան, Վաղարշապատ 1897· Քննութիւն մը այս առԹով՝ Հ· Յ· Տաշեան, Հանդէս Ամսօրեայ, 1898, էջ 115—118:

4· Վկայաբանութիւն Ս· Արտեմիոսի:

Յովհ· Դամասկացւոյ վերագրուած է «Վարք Ս· Արտեմեայ», հրատարակուած A. Mai, Spicilegium Romanum, IV, 340—397, *ապէ* Acta Sanctorum Octebris. VIII, 859—884 *եւ* MG 96, 1251—1320: *Բայց, ինչպէս ցոյց*

տուաւ J. Langen, Johannes von Damaskus, Gotha 1879, հեղինակն է Յովհաննէս Որոտացի, թ. դարուն:

Հայերէն ունինք կրկին խմբագրութեամբ.

ա. Վկայաբանութիւն Ս. Արտեմիոսի: — *Ի ժամանակս ամբարչաին Յուլիանոսի էր սուրբն Արտեմիոս մեծաւ փառօք պատուեալ ի մեծ թագաւորէն Կոստանդիանոսէ՝ այնօք ծերացեալ...: Վերջ՝ բազում ողբօք եւ պաղատանօք հապիւ ողջացան...:*

Ձեռագիր. *Պարիս*, Bibl. National, cod. arm. 115, 131բ (ԺԹ.):

բ. Վկայութիւն մեծի մարտիրոսին սրբոյն Արտեմիոսի: — *Յետ համբարձման Տեառն մերոյ եւ փրկչին յերկինս, նորին աշակերտացն խակ եւ առաքելոցն ընդ տիեզերս ամենայն գաւառսն արկանելով...:*

Վերջ. *եւ այսպէս մնաց մինչեւ ցարդ ի տաճար Մկրտչին քահանայական նշխարքն որպէս պանծարան անծախելի զոյզ պահելով ի վաղս...:*

Պարիս, Bibl. nationale cod. arm. 118, 78ա—87բ (1307):

Յոյն բնագիրն՝ MG 115, 1160—1212 (B. H. G. 172):

5. Ձառ յԱյլակերպութիւնն Քրիստոսի:

Հ. Բ. Սարգիսեան [39] ջանաց ապացուցանել, թէ Մ. Խորենացւոյ ընծայուած վարդավառի ճառին հեղինակը աչքի առաջ ունեցած է Յովհ. Դամասկացւոյ Այլակերպութեան ճառը: Նման դրութիւն մը հայերէն թարգմանութեամբ չէ հասած մեզի, սէտք է ենթադրել, թէ հայը ծանօթ եղած է յոյն բնագրին:

---

[39] Մովսէս Խորենացւոյ կարծեցեալ վարդավառի ճառն եւ Ս. Յովհաննէս Դամասկացի. Բ ա զ մ ա վ է պ 1889, էջ 305—313, 353—361:

Գ. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԿԼԻՄԱԿՈՍԻ ԱՆԴՈՒԽՔ ԱՍՏՈՒԱԾԱՅԻՆ ԵԼԻՑ

Սինայի ապառաժուտ լեռ մըն է եգիպտոսի պատկանող սեպաձեւ Սինայի թերակղզւոյն վրայ, կարմիր ծովու հիւսիսը, ընդ մէջ Սուեզի ծոցին եւ Ակաբայի: Այս լեռան արեւելեան ստորոտը կը պատուի Ս. Կատարինէ յունական վանքը. իսկ հարաւային կողմը Սինայի թերակղզւոյն անապատը: Է. դարու առաջին կէսին այս վանքի մխանձն եւ ապա արքայն էր Յովհաննէս, այս պատճառաւ ալ կոչուած Սինայեցի: Շինքը անուանած են նաեւ «Սքոլաստիկոս» իր գիտնականութեան համար. բայց ընդհանրապէս կը ճանչցուի Կլիմակոս յորջորջումով, այսինքն Յովհաննէս որ գրեց Կլիմաքս (Սանդուխք) գիրքը:

Յովհաննէս ծնած է իբր 579ին. 595ին իբր 16ամեայ, մտաւ Սինէական վանքը, ուր Մարտիրոս արքայն առաւ զինքը իր մանաւոր խնամքին տակ: Երբ վախճանեցաւ Մարտիրոս, Յովհաննէս առանձնացաւ նոյն լեռան քովանդքին մէնարան մը, անձնատուր աղօթքի եւ նկատութեան: Իբր 639ին վերատին վանք կոչուեցաւ, ուր եւ ընտրուե-

ցաւ սրբոյ· բայց երկար չվարեց այս պաշտօնը· մեռաւ 649ին առանձնութեան մէջ[1]:

Յովհաննէսի բարեկամն էր Սինայի լեռնէն ոչ հեռու, կարմիր ծովի եզերքը հիմնուած Ռայթու վանքի Յովհաննէս վանահայրը: Սա խնդրեց իրմէ հոգեչահ գիրք մը, որ ուղեցոյց ծառայէր միանձնական կոչման հետամուտներուն: Այս առիթով գրեց Յովհաննէս իր կլիմաքս կամ Սանդուխք աստուածային ելից հոգեպարար գիրքը: Ինչպէս աստուածատեսն Մովսէս Սինայի լեռան վրայ ընդունեցաւ տասնաբանեայ պատուիրանները, նոյնպէս ես կ'արձանագրեմ, կ'ըսէ, այս տեղ ինչ որ տեսայ Սինէական լեռան առաքինի միանձնաւորներու վրայ: Այս հոգեչահ խրատները կարող են կատարելութեան ձգտող կրօնաւորներուն համար ինչպէս սանդուխ նկատուիլ, նման այն երկնային սանդուխին, զոր տեսաւ Յակոբ իր երազին մէջ: Այս նկատումով անուանած է հեղինակը իր աշխատութիւնը «Սանդուխք աս-

---

[1] Անբաւական աղբիւրներու վրայ յեցած ընդհանուր համոզումն էր, թէ Յովհաննէս Կլիմակոս կ'ապրէր մօտաւորապէս 525—600ի շրջանին: F. Nau, Note sur la date de la mort de S. Jean Climaque: Byzantinische Zeitschrift 11 (1902), 35—37, հիմնուած Անաստաս մենակեացի «Պատմութիւնք այլ եւ այլք վասն սրբոց հարցն որ ի Սինէական լերին» գրուածքին վրայ, ցոյց տուաւ առաջին անգամ, թէ Կլիմակոս է. դարուն հեղինակ է, ծնած իր 579ին եւ վախճանած մօտ 649ին կամ 650ին: Կը պատմէ նոյն հեղինակը, թէ Կլիմակոսի կենդանութեան Ս. Լեռս այցելած է Եղիշէ հայ սրբակեաց քահանան հայ ուխտաւորներու հետ: Այս մասին առիթ պիտի ունենամ խօսիլ ուրիշ տեղ:

տուածային ելից». որուն մէն մի գլուխներն սահիճաններն են այդ Սանդուխին: Բաժնած է 30 գլուխներու. որոնց կը յաջորդէ ինքնակաց գլուխ մ'ալ «Բան առ հովիւն», ուր մատնացոյց կ'ընէ հովուին իր պաշտօնին պարտքերը եւ առ այն պահանջուած սրբութիւնը:

Յովհաննէս կը դրէ պարզախօս եւ ամէնուն դիւրահասկանալի արտայայտութեամբ: Այս պատճառաւ ալ գտած է դրութիւնս ընդունելութիւն. չատ կարդացուած է եւ արժանացած թարգմանուելու այլ եւ այլ լեզուներու:

Լուծմունքներ գրած են նախ Յովհաննէս, Ռայթուի աբբան եւ գրուածքիս խընդրողը, եւ ապա Եղիա Կրետէի մետրապոլիտը (Թ. կամ Ժ. դար)[2] եւ ուրիշներ:

Յունարէն բնագիրը լոյս ընծայեց Մատթէոս Ռադերոս Յիսուսեանը Պարիս 1633. ապէ արտատպուած է Migne Patrologia Graeca, 88, էջ 631—1210: Այլ եւ այլ հրատարակութեանց եւ գրուածքիս նուիրուած քննութեանց մասին հմմտ. Krumbacher եւ A. Ehrhard, Geschichte der byzantinischen Literatur, München 1897, էջ 143—144. O. Bardenhewer, Geschichte der altchristlichen Literatur, հատոր Ե., Freiburg 1932, էջ 77—82:

---

[2] Ունինք հեղինակէս հայերէն թարգմանութեամբ «Եղիայի ուղղափառի եւ իմաստասիրի Առուրոյ Մեկնութիւն ճառից մեծի հռետորին Գրիգորի Աստուածաբանի», էջմ. 1480, 111բ եւ այլն:

2. Յովհաննէս Կլիմակոսի Սանդուխքը թարգմանուած է հայերէնի ԺԳ. դարու առաջին կէսին մասամբ յոյն բնագրէ եւ մասամբ վրացերէն թարգմանութենէ: Բերլինի թ. 25 հայերէն ձեռագիրը, որ կը բովանդակէ գրուածքս, ի. պլխոյն վերջը ունի յիշատակարան. «Թարգմանեալ է մինչեւ աստ ի սրբամխա կրաւնաւորէ Մինասէ Սիւնակեցէ ի Տրապիզոն քաղաք: Իսկ աստուստ ի Սիմ(է)ոն քահանայէ կրաւնաւորէ Վրաց բարբառով»: Թէ ով է Մինաս Սիւնակեաց, այլուստ չունինք որ եւ է տեղեկութիւն: Սիմէոն անոր բնակավայրը ցոյց կու տայ Տրապիզոն, իսկ վիճակը՝ «կրաւնաւոր» եւ «Սիւնակեաց»: Վերջինս յն. στυλίτης բառին թարգմանութիւնն է. սիւնակեացները կային դեռ այս դարուն Սբեւելք[3]. բայց հոս «Սիւնակեաց» իմանալու է, ըստ ամենայն հաւանականութեան, «կրօնաւոր» բառին հոմանիշ. ինչպէս պիտի տեսնենք վարը, «Սիւնակեաց» անուանուած է նաեւ Դանիէլ Ծայրթու վանքին կրօնաւորը: Աւանց տարակուսի հայ–հռոմ մըն էր Մինաս Սիւնակեաց ի Տրապիզոն: Այս դարու վերջերը գրած է Մովսէս Երզնկացի «պատասխանի» թուղթ մը «առ հաստուածեալ երէցն Գրիգոր ի Տրապիզոն». գրուածք մը, որ ձեռագիրներու մէջ յաճախ կը տեսնուի. կը յիշեմ

---

[3] Յովհաննէս Սիւնակեաց մը կը յիշուի է. դարուն վերջերը, որ այլ եւ այլ հարցումներ առաջարկած է Սահակ Զորափորեցի կաթողիկոսին:

Տիւբինգենի Թ. 52, Թղ. 256բ—278ա (յամէ 1313)։ Իսկ Սիմէոն քահանայ կրօնաւորը, որ սկսեալ ԻԱ. դարէն թարգմանած է «ի վրաց բարբառոյ» (ա՛յսպէս պէտք է հասկըննալ), ոչ այլ ոք է, բայց եթէ Պղնձահանեցի Սիմէոնը։ Կանխա՞ւ համաձայնութեամբ կատարուած է մէկ դրքի թարգմանութիւնը երկու ձեռքէ, եւ այն յոյն եւ վրացի օրինակներէ, թէ մէյն խափանումը մահուամբ կամ որ եւ է պատճառով, միւսը հարկադրուած է լրացնել։ Ինձ կը թուի, թէ առաջին ննթադրութիւնն է ուղիղը. վասն զի այս երկուքի, Մինաս Սիւնակեցի եւ Սիմէոն Պղնձահանեցւոյ գործակցութիւնը կը տեսննք նաեւ Յունաց ժամագրքի թարգմանութեան մէջ, ինչպէս յիշատակարէր մը 1583ին կը գրէ. «Սուրբ Հայրն մեր պապա Մինասէ (Մինասի՞) եւ պապա Սիմոնի թարգմանեալ էր ի վրաց լեզուէ ի մեր լեզու» (Բազմավէպ, 1894, էջ 328, ծան.)։ Այս մասին պիտի անդրադառնանք յետոյ։

Quadro (Վենետիկ 1825, էջ 32) կը գրէր ի մասին թարգմանչին. „È fuor di dubbio essere stata quest'opera tradotta dall' original Greco“. Իսկ Նշիւ Հեղինակները, Նախադուռն, 14ա (կլիմաք.) կը յայտնեն. «Որպէս ոճն է պարզ, նոյնպէս թարգմանութիւնն՝ յանյայտ ժամանակի։ Յիշին եւ բանք ինչ նորա յընթացս Հարանց վարուց»։ Հ. Գ. Զարբհանալեան, Մատենադարան, էջ 531—537, կու տայ միայն գործին գլխա-

կարդութիւնները, առանց խօսք ընելու թարգմանչին եւ թարգմանութեան ժամանակի մասին: Կը տեսնուի ասկէ, թէ Վենետիկի Մխիթարեանց 4 օրինակները (առաջին երեքը՝ նոտրագիր, իսկ չորրորդը բոլորգիր յամէ 1551) չեն պահած Սիմէոնի Յիշատակարանը:

Ինձ ծանօթ ձեռագիրներէն հնագոյնն է Դադեան Խաչիկ վարդապետի թ. 70, գրուած 1329ին[4]. ունի հետեւեալ Յիշատակարանը. «Ի թուին Հայոց ՉՀԸ. աւարտեցաւ գիրք որ կոչի Սանդուխք աստուածային ելից եւ մխան Յոհան որ կոչի Աստուածաբան, յանապատս Փոս վերակոչեալ, յաշխարհս Կիլիկեցւոց. ի թագաւորութեանն Հայոց չորրորդ Լեւոնի աստուածակարգ արքայի, որդւոյ Աւշնի թագաւորի. ի կաթողիկոսութեան Տ. Յակոբայ, յառաջնորդութեան ուխտիս տէր Ստեփաննոս արքասէր եպիսկոպոսի, ձեռամբ մեղաւոր Հայրապետի. եւ վերջին ճառս որ է Մխաչաբաթի Յարութեան Տեառն, ձեռամբ Թորոսի որդւոյ քեռ մերոյ...»:

Այս օրինակութեան բնագիր առնուած է Պետրոս անուն մէկուն օրինակը, որուն գրիչն եղած է Վարդան քահանայ եւ վկայ. «Ողորմութիւն աւրինակիս գրողին Վարդանայ... քահանայի եւ արեամբ վկայի. այլ եւ Պետրոսին որ յաւժար կամաւք եւ որ գրեցի»

---

[4] Ց. Թօփճեան, Ցուցակ ձեռագրաց Դադեան Խաչիկ վարդապետի, Ա., Վաղարշապատ 1898, էջ 86:

(թղ. 332բ): Հայրապետ գրիչ յառաջ բե-
րած է տեղ մը նաեւ Վարդան վկայի մէկ
յիշատակարանը Գլխացանկէ յառաջ.
«Այս բանք գովութեան ճառից թուի թէ չէ
մխաբան ճառից. այլ ես զհամարն ի վերայ
առաջնոյ ճառացուցին եղի, զի յաւրինակն
անհամար էր եւ առոյգ երեր մինչ ի վերջն:
Զայս Վարդանն էր գրել՝ լաւ հասու
եղեալն»: Ըսել կ'ուզէ, թէ ճառացոյցն կամ
Գլխացանկը գաղափար-օրինակին մէջ «ան-
համար» էր, չկար գլուխներէն յառաջ
թուահամար. ինքը Վարդան աւելցուցած է
համարները, որոնք ճշդիւ համապատաս-
խանած են ճառերուն, այն է առած են
30 + 1 թիւը, առանց հաշուի մէջ առնելու
Յովհ. Ոսկիթուեցւոյ թուղթը:

Ո՞վ է այս Վարդան քահանայ եւ «ա-
բեամբ վկայ»: Այն պարագան որ Հայրա-
պետ գրիչ 1329ին գիտէ թէ Վարդան վախ-
ճանած է վկայական մահուամբ, ննթադրել
կու տայ, թէ գրչին մերձաւոր ժամանակա-
կից մը եղած ըլլալու է, ուստի ԺԴ. դարու
առաջին (կամ ԺԳ. դարու վերջին) առա-
նեակէն *: Գրիչը կը գովէ գինքը իբրեւ «լաւ
հասու եղեալն», այս ինքն հոգեշահ գրակա-
նութեան ներհմուտ անձնաւորութիւն մը.
որ երեւան բերած է իր հմտութիւնը նաեւ
այս գրութեան օրինակութեան մէջ: Այս
կէտին վրայ ուշադրութիւն կը հրաւիրեմ,
որովհետեւ Վարդանի օրինակը կը ներ-

* Տես վարը՝ էջ 141:

կայանայ «Սանդուխք» պրքին նոր մէկ համբա-
պրութիւնը, որ կը չեզի սկզբնապէսն բաղ-
մօք, ինչպէս պիտի տեսանենք յետոյ: Այս
օրինակէն յառաջապայած են ծանօթ ձեռա-
պիրներէն չատերը, ի բաց առեալ Բերլինի
թ. 25 եւ Էջմիածնի թ. 1925:

Երկրորդ հնագոյն օրինակն է Բերլինի
թ. 25; պրուած 1361ին [5]: Ունի հետեւեալ
Յիշատակարանները. Թղ. 228բ. «Չատկաւ
պէրա կարդա եւ դիս յիշեայ: Գրեցաւ եւ ա-
ւարտեցաւ ի թվականիս Հայոց ՊԺ (1361) ի
մարտի Լ. ի թագաւորութեան Կոստանդեա
եւ ի հայրապետութեան տէր Մեսրով(բ)այ»:
Թղ. 233ա. «Փառք... Արդ եղբարք ցանկա-
ցող եղեալ իմ առաւածոյին մատենիս՝
պրեցի զսա ի թվիս ՊԺ. եւ դի իմ անտեղեակ
զոլով գրչութեան արհեստի. այլ զսա վա-
վաղանաց օրհս եւ յաղագս յիշատ(ակ)ի
հոգոյ իմոյ եւ ծնողաց իմոց գրեցի զսա:
Չկիկելի եւ գրագմաճեղ ոգիս զՏաւնական
առաւանուն մի անտես առնէք...: Յիշեցէք
եւ զՅոհաննէս արեզայն, որ զաւրինակն
եբեա»: Գրութեան տեղը կը մնայ անյայտ:
Նկատի առնենք, որ 1381ին Տաւներ գրիչ
կ'ընդնկա «ի զուռն սուրբ Գամբարանի
սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչի» կ'օրինակէ

---

[5] N. Karamianz, Verzeichnis der armenischen Handschriften der Königl. Bibliothek zu Berlin, S. 19: Հ. Յ. Տաշեան, Յուցակ հայ. ձեռագրաց Բերլինի պետ. Մատենադարանի (անտիպ), ուր մանրամասն ցուցակագրած է ձեռագիրս: Վերադարձեցի նոյնը եւ ես 1930, Նոյեմբերին:

Սանասարեան վարժարանի թ. 26 (Եսայեայ Մարգարէութիւն) եւ կը խնդրէ յիշել «պահպեւոր հայրն պիմասաուն եւ պհանճարեցն պակր կիրակոս», որ է համանուն երգնկացին[6]. եւ պարձնալ նոյն ձեռագրէն կ'արտագրէ 1383ին Գրիգոր գծող Հոոմի R. B. Casanatense 2021 ձեռագիրը «ի գուռն սուրբ Գամբարանի» եւ կը խնդրէ յիշել «գուսուցչին իմ պՏաւնական սարկաւագն[7]»: Եթէ 1383ին Տաւնական ուսուցչին էր Գրիգորի, իսկ ինքը 1381ին աշակերտն Կիրակոս Երգնկացւոյ: Կիրակոս սակայն վախճանած է 1356ին մարտ 18ին յաւուրջ[8]: Ուստի կա-

---

[6] Հ. Աճառեան, Յուցակ հայ. ձեռ. Սանասարեան վարժ., Վիեննա 1900, էջ 22:

[7] Հ. Գ. Գալէմքեարեան, Յուցակ հայ. ձեռ. կաթողիկոսական Մատենադարանին ի Հռոմ (անտիպ):

[8] Երուսաղէմի թ. 1236 ժամագիրքը, ըստ Խաչեան Տ. Սահակ կաթողիկոսի ցուցակին գրուած է Հայոց ՊԵ (1356) յամսեանն մարտի ԺԸ. (Երգնկա) «ընդ հովանեաւ սուրբ սուճարիս որ Ծառով Սուրբ Յակոբ կոչի». գրիչն է Յովհաննու երէց, որ կը խնդրէ. «Յիշեցէք եւ զերջանիկ եւ զերկայս երանեալ բարեւնապետան մեր զկիրակոս վարդապետան որ յայսմ ամի փոխեցաւ առ Քրիստոս... եւ զհարազատ նորին զմեծ վարդապետն Յովհաննէս (Երգնկացի) որ այժմ Աստուծով զմեզ հայրապետ խնամէ եւ զերկր Մանուէլ եպիսկոպոս եւ զՅովաննէս քարտուղարն... եւ զպարոն Տաւնականն որ աւգնական եղեն ի սուրբ մատեանս»: Այս Տաւնական օրինակած է նաեւ Երուսաղէմի թ. 1262 (Կիրակոս Երգնկացւոյ վերջածութիւնքն եւ ապրելոյ): գրձնալ անյիշատակ թողլով գրչութեան տեղը: Հանդ. Ամս. 1947, էջ 262, 1356 վրիպակաւ տպագրուած էր 1386: Այս կէտին անդրադարձած է Յ. Քիւրտեան, Հայաստանեայց Եկեղեցի, 1949, էջ 144—146: Ուշագիր կ'ընէ, որ Աւագ վանք 1366—1372 տարիներուն կը յիշուի համանուն Կիրակոս վարդապետ մ'ալ: Այլ է Տօնական երէց տպաւորոց 1483ին:

րող ենք հաստատապէս ըսել թէ ձեռագրիս գրչութեան տեղը Երզնկայի Աւազ վանքն է: Օրինակութեան համար դաղափար օրինակն արամադրած է Յովհաննէս աբեղայ:

Բերլինի Թ. 25ին հետ կը համընթանայ էջմիածնի Թ. 1925, դրուած Մարկոս գրչէ 1401ին ի կաֆայ:

Այս երկու խումբերը իրարմէ դպալի չափով կը խոտորին: Սկզբնադրին աւելի մօտ է Բերլինի օրինակը, որ պիտի անուանեմ Ա. խումբ (B): Ակէ ծագած է Բ. խումբը, որուն հնագոյն օրինակն է Դաւեան 70 (D): Վերջնոյս խմբագիրը (վարդան վկա՞յ) ջանք տարած է յոյն (եւ վրացի) բնագրէ աստկաբար թարգմանուած հայերէնը պարզել դիւրհասանելի նախադասութիւններով, անփոյթ ամենևին, թէ աստ ակզբնադիրը կը խեղաթիւրուի եւ կ'աղճատի: Զեռքէ տակ չունիմ ամբողջական հատուածներ այս երկին խմբերէն, որպէս զի համեմատութեան դնեմ զանոնք: Զարբանալեան եւ Տաչեան տուած են այս երկու խումբերու զլխոց խորագիրներն եւ ակզբնաւորութիւնները. ասկէ կը քաղեմ համեմատութեան համար մէկ քանի օրինակներ:

Ա. (B)	Բ. (DZ)
Բ. Յաղագս անախտու-	վասն ցաւոք եւ տըրտ-
թեանն: Որ ճշմարտու-	մութեամբ հրաժարման
թեամբ զՏէր սիրեցէ,	յաշխարհէ: *Որք ճշմար-*
որ ճշմարտութեամբ հան-	*տութեամբ զՏէր սիրես-*

Ա. (B)	Բ. (DZ)
պերճեալ արքայութեանն հանդիպիլ խնդրեսցէ…:	ցեն, եւ ճշմարտութեամբ հանդերձեալ արքայութեանն հանդիպիլ փութացցին…:
Գ. Որք բարեպաշտութեան տեսութեանն մեզ հակառակ դործեն…:	Գ. Որք բարւոք տեսողականութեանն մեզ հակառակ առնեն…:
Դ. Վասն երանելի եւ միշտ յիշատակելի ունկնդրութեան: Առ մրցորդքս մեզ եւ Քրիստոսի ճգնաւորքս յառաջմէ բանն յաջողեալ հանդիպեցաւ: Ամենայն պտղոց նախ եւ առաջ՝ արձակի ծաղիկն…:	Վկայութիւն վասն երանութեամբ յիշատակելոյ արութեան եւ ունկնդրութեան: Առ որս բան մեր յաջողի, նեղ եւ ըստ Քրիստոսի ճգնութեան հանդիպումն, այսուհետեւ արձակի շառաւիղ…:
Զ. Ամենայն բանի յառաջանայ միտք. իսկ յիշատակ մահու եւ յանցանաց յառաջանայ եւ լալոյ եւ սգոյ…:	Ամենայն բանի եւ մտածութեան նախապատիւ է խոկումն մահու եւ յանցանաց. եւ առաջին է լալոյ եւ գթոյ. եւ զկնի նորին բանս կարգեցաւ…:
Է. Զոր օրինակ ջուր ի բոց սակաւ հեղլով՝ կատարեալապէս բոցն չիջցի. այսպէս եւ ճշմարիտ սգոյ՝ արտասուք…:	…: Զոր օրինակ զջուր յառ սակաւ սակաւ հեղուլն ի բոց՝ կատարելապէս զնոյն շիջուցանէ, այսպէս եւ ճշմարիտ սգոյ արտասուք…:
Ը. Վասն ամենահամբաւ տիկնոջն չար որովայնի: Հանդերձեալ եմք վասն որովայնի ասել՝ որպէս յամենայնի՝ այժմ առաւել եւ իմաստասիրել առանձին նախ եղաք…:	Նորին վասն չարահամբաւ տիկնոջ որովայնի: Հանդերձեալ իմ վասն որովայնի ասել, որ նախ սկիզբն եդի զամենայնն առանձին իմաստասիրել…:

Ա. (B)

ԺԵ. Վասն անապականութեան յապականացուքս. ի վաստակոց եւ ի քրտանց սրբութիւն եւ իմաստութիւն:

ԺԶ. Բազումք յիմաստուն վարդապետացն պինի նախապրեալ բռնաւորին՝ զառաջիկայ բիւրազլուխս գիտացին կարգել...:

Բ. (DZ)

Նորին վասն ապականութեան վաստակոց ի յապականուբեան էրբոտուիս սրբութեան եւ իմաստութեան:

Բազումք որք զիմաստասիրականին վարդապետեն, զկնի նախագրեցեալոցդ՝ գերկրորդ բիւրազլխի եդին...:

Ձեմ ուղեր յառաջ տանիլ համեմատութիւններս: Այս չեղումները Dին Bէն՝ կապուղ են ընթերցողին վրայ այն տպաւորութիւնն թողուլ, որ առնք արդիւնք են կրկին թարգմանութիւններու՝ Բերեա յունարէն իրարմէ խառորդ բնագիրներու: Bի ընթերցուածները համաձայնութիւնը յոյն բնագրին հետ կասարեալ է: Dի տպերը Bի հետ նոյնպէս ակներեւ: Կը մնայ D նկատել յարաբերութիւն մը Bի:

Կարեւոր կը համարիմ այս տեղ տալ ընդհանուր ակնարկ մը B եւ D խումբերու բովանդակութեան վրայ. այսինքն թէ ինչպէս հասած է «Առեղծց» թարգմանութիւնը հայերէն ձեռագրներու մէջ:

1. BD տիպերը ունին անկարգութիւն նախադասութեան մը, այսպէս տպրնաւորութեամբ. «Մխ պիր ճչմարտութեամբ թէ արդէս զՔրիստոսի մարմնական հասակին Բիւ վերելութեանս մեր քանակից...: Վ. ոչ ան-

հաւատալի ճնաղոյք ապացուցին (4 գիր դժուարըմբեռնելի, վասն զի նոր գրչէ ջնջուած են· *զոր առ ս*) *նոքա անդր դրեաց*»: D *կը կարդայ*· «*Մխա դիր թէ որպէս ճշմարտու-թեամբ*... *վ*· *անբիծ է նորին բնապատմու-թիւնն*»: *Նման վերջաւորութիւն մը ունի յոյնը պլխագանկին վերջը* (MG 88, 629):

2· B *կը յաջորդէ*· «*Արքայ Յոհաննու հաւրն Թայիթուղ թուղթ առ Յովհան-նէս*...»: D *չունի այս թուղթը*: *Յոյնը այս թուղթը կլիմակոսի թղթին հետ գետեղած է պլխագանկէն յառաջ*:

3· «*Անդուխք աստուածային եւլոգն*: *Ի զիւրս կենաց յերկինս զրին*...» (BD): *Յառաջաբանս պլխագանկին սկիզբը ունի նաեւ Յոյնը* (MG 88, 628):

4· *Յանկ պլխոց Ա*·—*Լ*· (BD): *Այսպէս նաեւ Յոյնը*:

5· *Սկիզբն արարացուք առ սակաւ մի ի բազմաց հաւատոյական գիտելիութեամբ հան-գերձ դումելի վարուք*· *Տախտակ հոգեւոր*: — *Այս տողերը* D *համաձայն Յոյնին ունի «Սանդուղք»ի իբր նախաբան*· *տես* § 6: *Կը յաջորդէ*· «*Յովհաննու առ Յովհաննէս*· *ուրախ լեր*: *Ընկալեալ զպէս վայել էր անմահական եւ անախտ վարուցդ*...» B: *Իսկ* D· *Յովհաննու առ Յովհաննէս ուրախ լինել*: *Ընկալաք զվայելուչն ազնուական եւ անախտ վարուցդ*...»: *Այս թուղթը Յոյնին մէջ գետեղուած է* § 24ն *եռքը*:

6· «*Արքայ Յովհաննու առաջնորդի*

կրաննաւորացն որ ի սինէական լերինն՝ Բան կրաննաւորական յաղագս ունայնութեանց կենցաղոյս եւ վասն հրաժարելոյ եւ մեկնելոյ յաշխարհէ: — Բարւոյ եւ առաւել բարւոյ եւ ամենաբարւոյ թագաւորի մերոյ եւ Աստուծոյ...» B: Իսկ D ունի. «Սկիզբն Հոգեւոր Տախտակիս զրոյ հոգեւորական ճշմարիտ վարուց»: Այս աղճատուած կրկնութիւնն է Bի ընթերցուածին, զոր տեսանք վերագոյն (§ 5). բայց կը պատկանի այս տեղւոյն, ինչպէս ունի նաեւ Ցոյնը իբրեւ «նախաբան բանին, որում անուն յորջորջանաց Տախտակք հոգեւորք»: D կը չարունակէ. «Բան կրօնաւորական աբբայ Ցոհաննու հօր Սինեայ լերինն մխանձանց, զոր հրամանաւ հօր Ցոհաննու Ռայիթու լերինն գրեաց եւ առ նա առաքեաց: — Բարւոյ եւ գերագոյն բարւոյ ամենաբարւոյ Աստուծոյ մերոյ եւ թագաւորի ծառայի՝ առ ծառայակիցս...»: Հարագատագոյն է Bի ընթերցուածը:

7. Իւրաքանչիւր գլխոյ վերջը ունին BD տեսակ մը առածաձեւ բնաբաններ: B զանոնք գետեղած է յաջորդ գլուխներու սկիզբը. այսպէս. «Աստիճան Բ. Ով հեծեալն մի գարճցի յետս»: կը հայի Ա. գլխոյն: «Գ. Աստիճան. «Որ ընթացցի մի կնոջն Ղուտայ նմանեսցի»: (Դ.) «Երեքն երրորդութեան է համաթիւ ընթաց. որ հեծեալն էր մի հայեսցի յաջ կամ յահեակ»: D խումբը գետեղած է այս առածները

գլխոց սկիզբը այսպէս. «Աչեփճան Ա. Յոր հեծեալն ոչ գարձցի յետս...»: Բ. աչեփճան. ընդ որ ընթացաւղն Ղաւտայ եւ ոչ կնոջն նմանեացի...»: Յոյնը գետեղած է իւրաքանչիւր գլխու վերջը:

8. Գլխոց բաժանում համարաթուերով Ա.—Լ. ունի B. կը բացակայի այս Dի մէջ: Բայց Bի այս համարաթուերը սկսեալ ինէն մինչեւ Լ չեն համապատասխաններ ճշդիւ Յոյնին: Հայը Լի տակ ամփոփած է չորս գլուխ. իսկ Յոյնը իր կարգին Իզ գլխոյն մէջ կ'առնէ Հայոյն Իէ եւ Իը. եւ Իէ գլխոյն մէջ՝ Հայոյն Իթ եւ Լ[1]. իսկ Լ[2—4] կը կազմեն յոյնին Իը, Իթ եւ Լ գլուխները: Ուստի համաձայնութեան պատկերն է.

Իե = XXV. Իզ Իէ. Իը = XXVI. Իթ. Լ[1] = XXVII. Լ[2] = XXVIII. Լ[3] = XXIX. Լ[4] = XXX:

Ժե. գլխոյն սկզբնաւորութիւնը Bի մէջ կը չեզի յոյն բնագրէն. բայց Յոյնին համաձայն է D խումբը. կը տեսնուի ասկէ, որ B արկածի հանդիպած է, թերեւս գաղափար օրինակին մէջ այս տեղ թուղթ լինկած:

9. Բերլինի Թ. 25 բացի գլխոց բաժանումէ (Ա.—Լ.), ունի նաեւ լուսանցքներու վրայ ա—ճլգ եւն հատուածաբաժանումներ, այսպէս Ա. ունի ա—ժգ, Բ.՝ ժգ—լ, Գ.՝ լա—լէ, Դ.՝ լը—խզ եւն: Աւտնք չեն տեսնուիր Dի մէջ: Զունի նաեւ Յոյնը:

10· Լ· պլսի վերջաւորութեան B 25 (թղ· 229ա) կը պծատրէ Սանդուխ մը 30 սահճաններով· սոր մէկ կողմը նշանակուած են վերէն վար Լ·—Ա· թուապրերը, որոնք սահճաններու թուերը կը ներկայացնեն, իսկ մէս կողմը, իւրաքանչիւր թուին դիմաց պրուած են սահճաններու նիւթերը· այսպէս·

Լ· Վան սիրոյ, յուսոյ, հաւատոյ···
Ա· Վան ելանելոյ յաշխարհէս:

Ամէնէն վարը՝ «Յիսուսի Քրիստոսի Տեառն մերոյ փառք յաւիտեանս· ամէն»: Այս ցանկը կը տեսնուի նաեւ վատիկանեան օրինակին մէջ (առանց Սանդուխի):

11· Բերլինի 25, թղ· 229բ· կը յաջորդէ· «Կեանք եւ քաղաքակրթութիւն երանելի սուրբ հարն մերոյ Յոհաննու հարն Ոսկի», որ կ'ընդհատի թղ· 231բ, որովհետեւ հոս թղթերու անկում տեղի ունեցած է: Ըստ այմ կը պակսին՝ վարքին վերջաւորութիւնը, Թուղթ առ Հռիփսիմեան եւ Լուծմունքը:

12· D Լ· պլսիը կ'ուսուրեի· «յանապահմանելի յաւիտեանս լոյս···»: Կը յաջորդէ՝ Նոյին առ Հռիփսիմեան: Յոհաննու առ Յոհաննէս: Յերկրաւոր եւ նեբրին յայս պիր··· վ· եւ սէր է Աստուած եւ Աստուած սէր է· որում···»: Ապա՝ Կեանք եւ քաղաքակրթութիւն··· եւ սոր կիյ՝ Լուծմունք դժուարիմաց եւ նուրբ բանից··· (համա·

Յուցակ, էջ 84): Այս «աո Հովիւն» ZVat խորագրած են պարզապէս «Յաւաջաբանութիւն: Յոյնն ունի. «Բան աո Հովիւն: Յաւաջաբանութիւն: Յայսմ աստիճն (երկրաւոր) պիտ...»: Ուստի չկայ «Յովհաննու աո Յովհաննէս (հմմտ. MG 88, 1165—1208, բաժնուած 15 գլուխներու):

13. Աստիճ պիտի տամ «Սանդուխի» պլխակարգութիւնքը խորագիրներով եւ սկզբնատրութիւններով համաձայն Բերլինի թ. 25ի, որ ներկայացուցիչն է Ա. խումբին: Բ. խումբի գլխակարգութիւնքը առած է ամբողջութեամբ Հ. Գ. Զարբհանալեան, Մատենադարան, էջ 531—537: Յովհ. Ոսկիբաւեցւոյ թուղթը յառաջ գիտի բերեմ ամբողջութեամբ. նոյնպէս Դանիէլ Ոսկիբաւեցւոյ գրած «Կեանքէն» գիտի տամ ընդարձակ հատուած մը: Նպատակս է առաջ ճաշակ մ'ընծայել Մինաս Տրապիզոնցւոյ եւ Սիմէոն Պղնձահանեցւոյ թարգմանութեան արուեստէն եւ իրենց կիրարկած լեզուական ինքնուրոյն գիծերէն:

14. Վերապոյն յիշեցինք, թէ գրուածքիս Բ. մասն, սկսեալ ԻԱ. գլխէն թարգմանած է Սիմէոն Պղնձահանեցի վրացերէն թարգմանութենէ: Յովհ. Կլիմակոսի երկասիրութիւնս աո Հովիւն գլխուն հետևի՛լ ուսի թէ 5 անգամ թարգմանուած է վրացերէնի. ա. ժ. դարու թերակատար թարգմանութիւն մը կը յիշէ Ս. Եւթիմիոս: բ. Ինքը Ս. Եւթիմիոս թարգմանած է ԺԱ.

պարուն: գ· Նոյն ԺԱ· պարուն տաղաչափեալ թարգմանութիւն մը տուած է Յ· Պետրիճէ: դ· Լիակատար թարգմանութիւն մը հոդաց Պետոս Գելաթեցի ԺԳ· դարուն: ե· Դարձեալ տաղաչափեալ թարգմանութեամբ Անտոն կաթողիկոս (համառ· Պետրաճէ, անդ, էջ 243 եւ Ջուանխով, անդ, էջ 23—24): Սիմէոն ձեռքի տակ ունեցած ըլլալու է Գելաթեցւոյ թարգմանութիւնը:

15· *Առաջին մասին թարգմանչի՝ Մինաս Տրապիզոնցւոյ թարգմանութենէն կը յիշեմ օրինակներս: Սկզբնապէրն ունի·*

1. *Εἴρηται μὲν ἡμῖν βραχέως ἐν τοῖς φθάσασιν, ὡς ἐπισφαλές λίαν, καὶ αὐτοῖς τοῖς πνευματικοῖς εἶναι δοκοῦσι παρεισδῦνον τὸ χρίνειν* (MG, 88, 852).

B *Ասացեալ մեզ զդուշնաքեայ որք հասանեն որպէս սղալանս յոյժ, եւ նոքա որք կարծեսցեն դասել (ԺԲ):*

D *Ասացաւ ի մէնջ դուշնաքեայ սխալանք այնոցիկ որք դասեն:*

Այս ինքն· «Ասացաք կարճ ի կարճոյ վերապոյն, եթէ քանի՛ վտանգաւոր իցէ եւ՛ որոց հոգեւորքն կարծիցին լինել, միջամուխ լինել ի դասել:

2. *Εἷς καί οὗτος πολλάκις τῶν τῆς πολυλογίας κλάδων, ὡς καὶ ἤδη φθάσαντες εἴπομεν, ἐστὶ, καὶ πρῶτος ἀπόγονος, λέγω δὴ ὁ τῆς ἀκηδίας* (MG· 857)·

B· *Մի եւս այս բազմախօսութեանցն ով ասիցէ, որպէս զի եւ ուր հասաք արաս-*

ցուք եւ նախանձնուն ասեմ ձանձրութեան (ԺԳ)։

D. *Չի եւ այս պատասի ի բազում իրս չատախօսութեան սաղարթ եւ նախածնող ասեմ ձանձրութեան գտուխիւնն։*

Այս ինքն. «Եւ այս յաճախ մի յոտող անտի չատախօսութեան է, որպէս եւ ի վեր անդր կանխեալ ասացաք, եւ առաջին ծնունդ, զձանձրութենէ ասեմ։

Աւելի օրինակ հարկաւոր չէ, ցոյց տալու համար թարգմանչին անհմտութիւնն յունարէնի մէջ եւ անթաւականութիւնը նման աշխատանքի մը։ Միաժամանակ նկատելի կ'ըլլայ նաեւ խմբագրին տարած ճիգը, այս պղտորութենէն իմաստ մը կորզելու։

Սիմէոնի թարգմանական արուեստը քննութեան առնելու համար կը բաւէն ԻԱ. եւ ԻԹ. գլուխներէն առնուած հատուածները.

1. Δειλία ἐστὶν ἐκτροπὴ πίστεως ἐπὶ προσδοκία ἀδοκήτων (MG, 88 945).

B. *Երկչոտութիւն խաւարումն է ի հաւատոյ ակն ունելոյ յանկարծակի վշտաց։*

Բնագրին իմաստն է. «Երկչոտութիւնն է օձումն հաւատոյ յակնկալութենէ յանկարծակի իրաց։

2. Φόβος ἐστὶ προμελετώμενος κίνδυνος. Ἢ πάλιν· φόβος ἐστὶ σύντρομος αἴσθησις καρδίας περὶ ἀδήλων συμφορῶν χλονουμένη, καὶ ἀσχάλουσα (անդ.)։

B. Երկիւղ է յառաջկասկածելի նեղութենէն. կամ զարձեալ՝ երկիւղ է (զո)զացեալ սպասարանք սրտին, անխմանալի չարութեամբ վտանգութեանցն կորացեալ եւ սրտում (ԻԱ.):

D. Երկիւղ ինչ նախախորհուրդն վշտաց. երկիւղ ինչ զոզումն զգացութեան սրտի, որ յաղագս անյայտ սրտմտութեան առանի եւ լուծի (ՆՀԲ. ը. բ. Երկիւղ):

Այս ինքն. երկիւղ է կանխանկար վտանգ. կամ զարձեալ՝ երկիւղ է երկչոտ զգացումն սրտի յանսաոյգ զնացք ազմըկեալ եւ վրդովեալ:

3. B. Բարձրամիտ անձն ծառայ է վհատութեան. որ յանձն իւր վատահացեալ է, նա յապաննաց չարժմանէ եւ ի հովանոց սմենքէ երկչոտ է:

Յոյնն՝ «բարձրամիտ անձն ծառայ է երկչոտութեան եւ յանձն իւր վատահ. եւ ի չէին ինչ եւ յանձին իսկ սուտերէ երկչոտ»: Չոս «յապաննաց» ելէ կարդանք «ի սապարթաց» չարժմանէ, կարելի է համիմաստ ըլլալ յոյնին «ի ձայն» կամ ի չէին ինչ սուտեան:

4. Յունարէն ἔκστασις, ապշութիւն մտաց, խելագարութիւն, Թարգմանուած է «քաոսումն եւ գիլումն» (կարդա՛ գելումն):

5. Յոյնին «եւ յիրաւի» չէր կրնար «եւ ապացոյց յիրաւի» տալ:

ԻԹ (27). Περὶ τῆς ἱερᾶς σώματος καὶ ψυχῆς ἡσυχίας. Ἡμεῖς ὥσπερ ἀεὶ ὠνήσιμοί

τινες τῶν ἀνοσίων παθῶν ὑπάρχοντες, καὶ δοῦλοι ὑπόσπονδοι γενόμενοι ἐκ τούτου καὶ τοὺς δόλους καὶ τρόπους καὶ τὰς ἐπιταγὰς, καὶ τὰς πανουργίας ποσῶς ἐπιστάμεθα . . . (MG 88, 1096).

B. Նորին վանն քահանայականին այն հանդարտութեան հոգւոյ եւ մարմնոյ: Մխայնակեաց ասէ (կարդա՛ ասեն) Յոյնք հանդարտեալն: Մեք որ միշտ վաճառեալ եւ ծառայ եղեալք անասուրբ ախտից եւ հնազանդեալք նմա, յայմանէ եւ ընենդութիւն եւ ներսորթութիւն եւ դիարդ եւ զամենայն դործ եւ զբանիծնութիւն ծանեալք:

D. Նորին վանն քահանայականին այն հանդարտութեան հոգւոյ եւ մարմնոյ: Մխայնակեաց ասէ յոյժ հանդարտեալն է: Մեք որ միշտ վաճառեալ եւ ծառայ եղեալ անասուրբ ախտից եւ հնազանդեալք նմա. յայնմանէ ընենդութիւն եւ դաղդս եւ դիարդ եւ զամենայն դործ եւ զբանիծնութիւն ծանեալք:

Յունարէնին բառական թարդմանութիւնն է. «վանն սուրբ հանդարտութեան մարմնոյ եւ հոգւոյ: Մեք որ հանապազ լերեւ զվաճառեալս անասուրբ կարեաց հնազանդեալք եւ նոցին վարձկանք եղեալք, անտի եւ ընենդութիւն, զբարս, զհնարագիտութիւն եւ զեղեռնագործութիւն քանիծնութեամբ ուսաք»:

Յուն. ἱερός, սուրբ, առնուած է ἱερεύς, քահանայ բառին նմանութեամբ.

յաւելուած է «Միայնակեաց առն Յոյնք հանդարտեալն». այսինքն ήσυχία, անդորրութիւն, «հանդարտութիւն», հանդիստ, եւ ήσυχαστής, միանձնական, կրօնաւոր, ծաղած են ήσυχάζω բառէն, որ կը նշանակէ «հանդարտիմ», ըստ այսմ կարելի է, կ'ենթադրէ թարգմանիչը, «հանդարտութիւն» նաեւ «միանձնաւորութիւն» իմաստով առնել: Այսպիսի անդրադարձութիւն մ'ալ ունի թարգմանիչը ԻԶ. գլխոյն մէջ: «Նորին վասն դատողութեան խորհրդոց...: Հելլենացի՝ դիակրիսիս, այսինքն դատողութիւն»: Յ. περὶ διακρίσεως εὐδιακρίτου, վասն բարեխորհուրդ դատողութեան: Թարգմանիչն այս «դիակրիսիս» բառը գտած է հաւանօրէն վրացերէն օրինակին մէջ:

Սիմէոն նաեւ հոս վրացերէն թարգմանութիւն մ'ունի իր առջեւ: Թէ ո՞րքան յաջող էր այդ թարգմանութիւնը, չեմ կարող պատել. բայց ցոյց կու տան հայերէն թարգմանութեան մթաւորութիւնք, թէ թարգմանիչը իր առաջադիր օրինակին մէջ հանդիպած է անհասկանալի տողերու:

Բնագիրն է ըստ Բերլինի թ. 25ի:

ԱԲԲԱՑ ՅՈՀԱՆՆՈՒ ՀԱՒՐՆ ՌԱՑԻԹՈՒՈՑ ԹՈՒՂԹ ԱՌ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԱՐՃԱՆԱԳՈՎ ՀԱՑՐՆ ԵՒ ԱՌԱՋՆՈՐԴՆ ՍԻՆԷԱԿԱՆ ԼԵՐԻՆՆ:

Վերագոյ բնութեան եւ հաւասար հրեշտակաց հաւրդ հարց եւ վարդապետիդ յոյժ վերնագունի մեղաւորս Յովհաննէս առաջնորդ Ռայիթուոյ ի Տէր ողջոյն:

Գիտացեալ մեք տղէտքս, զոր առ ի Տէր զո անընտրող առ ամենեսեան խոնարհութիւն առաքինութեամբ եւ լսողութեամբ զարդարել... (Թղ. 2ա—3բ):

ՍԱՆԴՈՒԽՏ ԱՍՏՈՒԱԾԱՅԻՆ ԵԼԻՑՆ
(Նախաբան)

Ի զիրս կենաց յերկինս գրին, որք զանձինս իւրեանց ի տրտում յընթացս ունեն[9]: *(Ի մա յաջողեալ զտանին ձեռնարկողքն անմոլար. եւ ամենեւին ի քարէ զայթակղութեանն անկտրծան պահեացին: Սանդուղքս մեզ ի յերկրաւորէս ի սրբութիւնն երկնից· բարձրացեալ կանգնեալ կայ ի գլուխն, որպէս ինձ թուի, սանդղոցն՝ զոր խաբող ախտիցն Յակոբ ի հանդչելն բարեմտութեամբ նաեա, ընդ որ ելցուք յաւժարութեամբ եւ հաւատով. եւ յիմանալի այս եւ երկնային ընթացիցս կէտն ժամանեացուք: Իսկ այժմ յառաջին աստիճանս վարպապետէ զբարւոքն եւ զառոյգն)* (Թղ. 3բ):

Սկիզբն արասցուք առ սակաւ մի ի բազմացն հոետորական գեղեցկութեամբ հանդերձ գովելի վարուք Տախտակ հոգեւոր:

ՅՈՀԱՆՆՈՒ ԱՌ ՅՈՀԱՆՆԷՍ ՈՒՐԱԽ ԼԻՆԵԼ[10]

Ընկալեալ, որպէս վայելէր սեփհական եւ անախտ վարուցդ եւ մաքուր եւ խոնարհեալ

---

[9] Հ. Յ. Տաշեան արտագրած էր Բերլինի ձեռագրէն այս քանս միայն: Կը լրացնեմ Հ. Զարբհանալեանի, ուստի Բ. խումբի օրինակէն (Զարբ., Մատենադարան, էջ 531—532):

[10] B լեր. D լինել:

ասել, զոր առ մեզ ազգաւոքս յառաքինութիւնն եւ նուաստս առաքեցեր զրկրս. մանաւանդ հնազանդութիւն ի վեր քան զպատուիրեան մեր հրամայեցեր: Զի զս ի ճշմարտասիրս, զս եւ զոյսդն առաջ անձանց [11] անվհատական: Որոց մեք անխոտոր բանիւք եւ գործով, անուամանք վարդապետութեան բանի եւ խրատուս խնդրոյ առաքութեան մխչա մեզ զանձին խոնարհութիւն ապացոյց տալ: Զոր եւ ես այժմ զնոյն առնեմ. երկիւղ ի բազում եւ վիշտ, զմայրն առաքինութեան, զանձնապրութեանն զառաջ յուծն յանձնէ ի քաց ձգել. եւ արդ ոչ անբանասիրս ի վեր քան զպատուիրեան յանդգնիմք: Պարտ ի քեզ, ով աքանչելի առաջ Հայր, զայս բարեաւ հատանել. քանզի յաշակերտաց կարգի կամք: Իսկ որ ի ձեզ են առաքածապետացք եւ ճշմարիտ պետութեան խորհրդածոյք, անկնդրութեան ի անքննելի հատանել. որոյ ի վեր քան զպատուիրեանն: Ահատանիկ զոր անձին անտես արարաք, եւ բարիւք մտածութեամբ, որ ի վեր քան զմեզ ձեռնարկեցաք: Զի ոչ որպէս քեզ պիտոյ ի, ով աքանչելի Հայր եւ պատուական, քանզի պետեմ, ոչ ես մխայն, այլ եւ ի բարեխոհեցեալն [12] իւրաքանչիւր ոք՝ մաքրել զմտաց աչող յամենայն երկրաւոր եւ խաւարային գնդմանց եւ առանց արգելոյ յառաքածային լոյսն մտանել եւ ի նմանէ լուսաւորեալ եւ զայլս յանհնազանդ մահուանէ ի քաց մեզ-

---

[11] Յ. քան զրոյ անձին:
[12] Յ. τῶν εὐφρονούντων.

նել եւ ի հնազանդութիւն ամենասուրբ հրամանիդ զկնի եկեալ երկիւղիւ եւ ցանկութեամբ, որպէս բարէմիտ եւ ունկնդիր ծառայ եւ կենդանատիր սպասաւ: Ֆանղի սոսկ եւ նուաստ գիտութեամբ մեր նշանապրեմք սիրոյն մելանաւ առ քեզ, ով վարդապետաց գլուխ դու. որպէս զի զեղումք երանկայ զեղեցկացուսցես եւ լցուսցես զթերութիւն տախտակաց եւ հոգեւոր աւրինացս: Ոչ եթէ դու ի մեր ձեռնարկելս կարաւտանաս, քաւ լիցի, զի մերս վերջին է աւրինակ. բաւական ես Տերամբ եթէ գայլս, այլ եւ զմեզ խրատել յաստուածային աւրինացն սովորութիւն, ով զերարդոյ վարդապետաց կարող աշակերտաւղ աստուածակոչ ժողովրդոցդ, զի եւ քոյով ազաւթիւք ըստ իմանալի յուսոյ անուամուն թեթեւանայ եղեգնս զեկ. զեղեցիկդ ունելով զղեկավար մերոյ բանիս նաւապետ, ձեռնտուութեամբ աւժանդակեալ յայս ամենայն որ վասն քո ունկնդրութեանդ խնդրոյ, սկսանիմ որ խոնարհ զիջանիս յամենայնի. զի եւ սա Ննևսիֆորայ տեսանի. զի եւ զնոյն պտուղ զմեր որպէս զբարէմիտ ծառայի համարեսցի. եւ ձեռնարկութիւնս մխայն պարզեւ յԱստուծոյ խնդրէ զհաստուցումն. ոչ յաստացելոցս հայել յանվայելչութիւն, որ ամենայն անվնասութեամբ եւ տգիտութեամբ ճշմարտապէս է լցեալ. որք մաուցանեն ընդունել զձեռնարկեալս պատարագ ոչ իբր զբազում ընծայս եւ զաչխատանս, այլ լրութեամբ Աստուած պատարա-

պէս այս զվարճս հատուսցէ: Ողջ լեր Տեր-բամբ. եւ Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ փառք յաւիտեանս (Թղ. 3բ—6ա):

ԱՐԲԱՑ ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ԱՌԱՋՆՈՐԴԻ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱՑՆ ՈՐ Ի ՍԻՆԷԱԿԱՆ ԼԵՐԻՆՆ ԲԱՆՆ ԿԱԹՈՂԻԿԱՆ:

(Ա.) Յաղագս ունայնութեանց կենցաղոյս եւ վասն հրաժարելոյ եւ մեկնելոյ յաշխարհէ: Բարւոյ եւ առաւել բարւոյ եւ ամենաբարւոյ Թագաւորի մերոյ եւ Աստուծոյ. բարւոք է յԱստուծոյ առ յԱստուծոյ ծառայն ակսանել: Ամենեքեան որ ի նմանէ ստեղծան բանաւորք եւ անճնիչխանական առաքինութեան զարդարեցան... (6բ—15ա): — Ով հեծեալն մի զարճի յետս:

Աստիճան Բ. Յաղագս Անախտութեանն: Որ ճշմարտութեամբ զՏէր սիրեսցէ, որ ճշմարտութեամբ հանդերձեալ արքայութեանն հանդիպիլ խնդրեսցէ... (15ա—18բ): Որ ընթասցի մի՛ կնոջն Ղուվտայ նմանեսցի:

Գ. աստիճան. Նորին յաղագս Աւտարութեան: Աւտարութիւն է թողուլն անդարձ զամենայն զոր ս ի հայրենիսն, որք բարեպաշտութեան տեսութեանն մեզ հակառակ գործեն... (Թղ. 18բ—24ա): — Երեքն երրորդութեան է համաթիւ (եւ համ)ընթաց. որ հեծեալն էր մի հայեսցի յալ կամ յահեակ:

Դ. Վասն երանելի եւ միշտ յիշատակելի ունկնդրութեան: Առ մրցորդքս մեզ (սոսկ) եւ Քրիստոսի ճգնաւորքս յառաջմէ բանն յաջողեալ հանդիպեցաւ: Ամենայն պտղոց նախ

եւ առաջ արձակի ծագիկն… (Թղ. 24ա—58ա)։

Ե. Վասն Ապաշխարութեան հոգալոյ եւ ճշմարիտ քննութեան վարուց առաքելոցն[13]։ *Ապաշխարութիւն է վերակոչումն մկրտութեան։ Ապաշխարութիւն է ուխտ առ Աստուած երկրորդ վարուց… (Թղ. 58բ—70բ)։ — Ի հինգերորդ աստիճան ելեր որ ապաշխարեցեր. քանզի պհինդ պայմանաւք մաքրեցեր ի ձեռն սուգ գամակաւ չարչարանաց եւ գառնչանաց ի ձեռն ինքնայաժարութեան վախճար։*

Զ. Վասն Խոկման մահու։ Ամենայն բանի յառաջանայ միտք. իսկ յիշատակ մահու եւ յանցանաց յառաջանայ եւ յալոյ եւ պոյ… (Թղ. 70բ—76բ)։ — Ի վեցերորդ աստիճան որ ելանէ, ոչ այնուհետեւ մեղանչէ երբեք. քանզի ասէ. Յիշեա զվերջինս քո եւ յաւիտեան ոչ մեղանչես։

Է. Վասն Ուրախարար Սպոյ։ Սուգ որ առ Աստուած է արտաքսիչն հոգւոյ՝ զերկունս արտին վերապրելով մինչ զծարաւեալն ցանկութեամբ խնդրելով… (Թղ. 76բ—87ա)։ — Աստիճան է. որ արժանասցի եւ ինձ աւգնեցէք եւ ինքն աւգնական եղիցի։ Աստացաք յետին աստիճան է յաւիտենից այսրիկ. ի կրծանամանէն պահեցաւ։

Ը. Աստացուք վասն Անթարկութեան եւ Հեզութեան։ Զոր աւրինակ ջուր ի բոց աս-

---

[13] *Գ. τῶν, ἁγίων καταδίκων.*

կաւ սակաւ հեղլով կատարելապէս բոցն չիջցի, այսպէս եւ ճշմարիտ սէդ արտասուք... (թղ. 87ա—93բ): — ||| Իսկ որ ի քրտանց ուխտին ամենեւին յաղթեաց:

Թ. վան Յիշաչարութեան: Քանզի սուրբ առաքինութիւնքն Յակովբայ սանդղոցն նմանեցան. իսկ անսուրբ չարութիւնքն՝ չղթայիցն, որ անկաւ ի Պետրոսէ պլխաւորէն... (թղ. 93բ): — Ասացաւ այնուհետեւ համարձակութեամբ պլուծումն յանցանաց խնդրեցէք ի փրկչէն Աստուծոյ Յիսուսէ Քրիստոսէ:

Ժ. վան Զարտխաւսութեան: Ոչ ոք յիմաստնոցն հակառակ ասէ ինձ թուի ոչ ի յաւելութենէ եւ ի յիշաչարութենէ զբամբասութիւնն ծնեալ: վան այսորիկ եւ զհետ իւրոց ծնաւղացն պատչաճեալ կարզեցաւ... (թղ. 95ա): — Ասացաւ Ժ. որով յաղթեաց սիրոյ մշահ (°) է կամ սէդ:

ԺԱ. վան Շատխաւսութեան եւ լռութեան: Ասացեալ մեզ զդուշնաքեայ որք հաւանեն որպէս սղալանս յոյժ. եւ նոքա որք կարծեացեն դաւել, մանաւանդ թէ դաւեսցին եւ լեզուաւք տանջեացին... (թղ. 97բ): — Ասացաք ի ԺԱ. աստիճանսդ, որով յաղթեաց բազում չարեաց ի մխաին եւ եհար:

ԺԲ. Ասացուք վան Սուրբեան: Ծնունդ երկաթոյ եւ քարի՝ հուր. իսկ ծնունդ չաստխաւսութեան եւ ծաղրածուութեան՝ աստուածն... (թղ. 99ա): — Ասացաք ԺԲ. Որ հեծեալն զարմա(տ°) բարեաց աստանայ:

ԺԳ.[14] *վասն Զանձրուքեան: Մի՛ եւս այս բաղմախաւսուքեանցն ո՞վ ասիցէ, որպէս պի եւ ուր հասաք արուեցուք եւ նախաձնունդ սեմ ձանձրուքեան... (թղ. 100բ): — Յաղթուքիւն որ ոք ստացաւ ճշմարտապէս յամենայն փորձուքիւնս եկաց:*

ԺԴ. վասն ամենահամբաւ տիկնոջն չար Որովայնի: Հանդերձեալ եմք վասն որովայնի սեալ որպէս յամենայնի, այժմ առաւել եւ(ս) իմաստասիրել առանձին նախ եղաք... (թղ. 102բ): — Ար(ուեամբ) յաղթուքիւն. որ կարողն է. յայտ է թէ անախտուքիւն եւ յիմաստուքիւն ծայրագոյն եհաս:

(ԺԵ.) վասն Անապականուքեան յապաւանացուքս. ի վաստակոց եւ ի քրտանց սրբուքիւն եւ իմաստուքիւն: Լուեալ եմք զՄէնանդրոսի[15], այժմ որ ասէ վասն պտղուքեան սորա ծնաւղք եւ զոր անմարմինս պատերազմ. եւ ոչ է զարմանք... (թղ. 109բ): — Ճղունք. որ ոք ի մարմնի է եւ զսա ընկալաւ նա չմեռաւ եւ յարեաւ. եւ զհանդերձելոց անապականուքեան զաւրինակ աստէն ծանեաւ:

ԺԶ. վասն Արծաթասիրուքեան: Բա-

---

[14] «Երկոտասաներորդի»:

[15] B զամէնանդրոսի. ա ջնջագրով: Bի այս ակրնաւորուքիւնը կը չեղի ցոյնէն, որ ունի համաձայն Dի (յէականս)՝ այսպէս. «Նորին վասն Ապականուքեան վաստակոց. ի յապականուքեան քրտունք սրբուքեան եւ իմաստուքեան: Սրբուքիւն լոյծ անմարմնոյն բնուքեան միաւորուքիւն. սրբուքիւն լոյծ տուն Քրիստոսի անփորձ եւ երկնային սիրտ երկրաւոր...:

զամբ յիմաստուն վարդապետացն զկնի նահապետել բռնաւորին զառաջիկայ բնաւրդւսխս պիտացին կարդել... (թղ. 124ա):
— Մարտ, զոր եթէ ոք յայլեաց կամ սէր առացաւ եւ կամ զհ(ոգս) եհատ:

ԺԷ. Վասն Անառացուածասիրութեան եւ կամ անընչասիրութեան: Անառացուածութիւն էցէ հոգոյն ի բաց [illegible] զրուիմն, անհոգութիւն վարուց, ճանապարհորդ անարգեալ, հաւատ պատուիրանաց... (թղ. 125ա): — Ճղնութիւն զոր թէ ոք առացէ՝ առ երկինս աննիւթ ճանապարհորդեացէ:

ԺԸ. Վասն (Ան)ագայութեան որ է մեռեալ ութիւն հոգւոյ եւ մաց նախ քան զմահ մարմնոյ: Անագայութիւն է ի մարմին եւ ի հոգի մեռեալ պատիրան... (թղ. 126բ):

ԺԹ. Վասն քնոյ եւ արբութիւ եւ վասն ի ժողովս ապմասերպութեանց. նոքին արբոյն առացեալ: Քուն է բնութեան քանութեան հատատուութիւն. պատկեր մահու, պատրանաց խափանումն... (թղ. 129ա):

Ի. Վասն Աբթնութեան մարմնական եւ որպէս ի նմա մտանել: Երկրատար թագաւորացն ամանց առանց գինուց եւ ամանք մերկք. իսկ ամանք խարտեանս ունելով. եւ այլք առպարս... (թղ. 130ա—132ա):

Թղ. 132ա. կամ բազիր. Թարգմանեալ է միւչեւ ցատս ի սրբամիտ կրաւնաւորէ Միւնասէ սիւնակեցէ ի Տրապիզոն քաղաք: Իսկ աստուստ ի Սիմէոն քահանայէ կրաւնաւորէ՝ վրաց բարբառով:

ԻԱ. Վասն Երկչոտութեան. Նորին ասացեալ: Երկչոտութիւն (մանկական սովորութիւն է (ի ծերացեալ) անաւիտ անձն: Երկչոտութիւն խաւարուին է ի հաւատոյ ակն ունելոյ յանկարծակի վշտաց: Երկիւղ է յաոգկասկածելի նեղութիւնք: Կամ պարձեալ երկիւղ է (ղո)ղացեալ պայարանք սրտին, անհամանալի չարութեամբ վտրձութեանցն՝ կրացեալ եւ տրտում (°): Երկիւղ է յաւոյ պակասութիւն: Բարձրամիտ անձն ծառայ է վհատութեան: Որ յանձն իւր վստահացեալ է՝ նա յապաննեաց չարժմանէ եւ ի հովանոց ամեքէ երկչոտ է: Սպասուրք եւ դղջացեալք քամտուին եւ պիտուին բազում անգամ երկչոտք կրեցին. եւ ապացոյց յիրաւի: Թուլացուցանէ Աստուած զբարձրամիտսն երկնչել, զի ճնացորդքս ուղղութ ոչ հպարտանալ: Ամենայն երկչոտք՝ անաւիտք. իսկ ոչ ամենայն ոչ երկչոտք՝ խոնարհամիտք են... (Թղ. 132բ):

ԻԲ. Նորին վասն Անաւիտութեան: Ոմանք երբեք ի բաժանման կարդ բանիցն պանաւիտութիւն առաւել քան զբարձրամտութիւն սահմանեալ սիրեցին... (Թղ. 133բ):

ԻԳ. Նորին վասն Ամբարտաւանութեան որ առ մարդիկ: Ամբարտաւանութիւն ուրացումն է Աստուծոյ, պահել ի զիւաց, արհամարհութիւն մարդկան... (Թղ. 139բ): — Յաստիճանս յայս որ ի վեր եւ՝ հզաւր է, եթէ առուղապէս եւ ելանել կարաց:

Նորին վան անպատմելի խորհրդոյն Հայհոյութեան: Ի չար արմատոյ եւ ի մաւրէ չարագոյն ոստ եւ որդի ել: Յառաջ եկեալոցդ լուաք ի չար անաւետութենէն ասեմ եւ յամբարտաւանութենէն եւ անպատմելի հայհոյութեան որդի գոլ... (Թղ. 144ա):

ԻԴ. Նորին վան Հեզութեան եւ պարզմտութեան եւ անմեղութեան: Յառաջընթանալ արեգակն լոյս առաւաւտուն. եւ ամենայն խոնարհութեան հեզութեան ընթացքն որով եւ լուսոյն լուիցուք այսպէս յաստճանս կարգեալ... (Թղ. 147ա):

ԻԵ. Վան ախտից կործանիչ բարձրական Խոնարհութեանն անուանելի սպայութեամբ: Զսիրոյն Աստուծոյ զբարէճեւութիւն եւ զխոնարհամտութիւն սիրոյն զեղեցկութիւն եւ զերանելոյն արբութիւն ճշմարտութեամբ... (Թղ. 150ա):

ԻԶ. Նորին վան Դատողութեան խորհրդոց եւ վան ախտից եւ առաքինութեանց, հելլ(են)ացի՝ դիակրիսիս, այս ինքն դատողութիւն: Դատողութիւնն ի վերայ նոր եկելոյն, այս է զինքն ինքեամբ ատուգասէս գիտել... (Թղ. 162ա):

[ԻԷ.] Վան Դատողութեան բարւոք դաւելոյն: Որպէս փափաղէ եղջերու պատճել յաղբերս ջուրց, նոյնպէս կրաւնաւորդ փափաքելի է... (Թղ. 179բ):

[ԻԸ.] Նորին զլիաւորեալ եւ համառօտ բան վան յառաջասացելոց: Հաւատ հաստատուն այր հրաժարման եւ հակառակն

տրա յայտ է յոյս անխոտորելի անձին անհոգութեան դուռն եւ դիմամարտ սրա յայտնի... (Թղ. 192բ):

27. [Ի՛թ.] *Նորին վան քահան(այակա-նին այն) հանդարտութեան հոգւոյ եւ մարմնոյ: Մխայնակեաց ասէ յոյնք հանդարտեալն: Մեք որ միշտ վաճառեալ եւ ծառայ եղեալք անառուրբ ախտից եւ հնազանդեցաք նմա, յայտնի է եւ (զնեղութիւն) եւ զներքնծութիւն եւ զկարդ եւ զամենայն դրծ եւ զքանիանութիւն ծանեաք...* (Թղ. 198ա):

[Լ.] *վան իւրաքանչիւր հանդարտելոյն զանազանութեան եւ զատորոգութեան եւ բացորոշութեան: Եւ այս եւս ամենեցուն յայտնի է, եթէ առ ամենայն արուեստս եւ դրծ զանազանութիւն դոյ կամաց եւ խորհրդոց եւ չափոց իւրաքանչիւրց...* (Թղ. 202բ):

28. *Նորին վան քահանայականին եւ մաւր ամենայն առաքինութեան, երանելի աղաւթից որ ի նմա մտաւք եւ ոգեպարանաւք յառաջ գալ: Ագաւթք է բնութեամբ իւրով միաւորութիւն մարդկան եւ Աստուծոյ: Իսկ ներգործութեամբ իւրով աշխարհի հաստատութիւն եւ հաչտութիւն ընդ Աստուծոյ...:*

29. *Նորին վան որ ի վերայ երկրի երկինք. աստուածանման անախտութիւն եւ կատարելութիւն եւ յարութիւն հոգւոյ յառաջ քան զհասարակաց յարութիւն: Ահաւասիկ մեք ստուգապէս եղեալ ի դուրս անդի-*

տուեան խորին եւ ի մուէն ախտից եւ ի տուսէս մահու մարմնոց մերոց...»:

30. *Նորին վասն կապակցութեան առաքինութեան. երկրորդական առաքինութեանց, որ են հաւատս, յոյս, սէր: Իսկ արդ առուգապէս պէտի յառաջասացելոցն ամենեցուն կեան երրորդ այսոքիկ. որ եւ գկապ ամենեցուն ամրացուցանէ...* (թղ. 224ա):

ՆՈՐԻՆ ԱՌ ՀՈՎԻՒՆ[16]

Յառաջաբանութիւն: Յովհաննու ստ Յովհաննէս:

Յերկրաւոր եւ ի նեղքին յոյս պէտս ես գքեզ, ոմ աքանչելի, քան զամենեսեան յեզ- տոյ կարծեցի. իսկ ի վերին յերկնաւոր հաւատամ գքեզ քան զամենեսեան զմեզ՝ ի պէսն Աստուծոյ՝ յառաջապոյն գոլ...:

վ. եւ սէր է Աստուած եւ Աստուած սէր է:

Վերջ գրոցս Սանդոց Յովհաննու Սինա(է)ցւոյ:

Ձեռագիրք: *Բերլին*, թ. 25 (1361): *Էջմիածին*, 1925 (1401): 1919 (1683): 1924 (1653): 1926 (1660): 1927 (1657): 1928 (1760): *Լազարեան Ճեմարան*, 10 (ԺԸ):

---

[16] *Այս գրուածքը, որ կցած է Յովհ. Կլիմակոս իր «Սանդուխք»ին, ինքնակաց գործ է, ուր կուտայ առաջնորդաց յարմար խրատներ: Այս կը պակսի Բերլինի օրինակին մէջ, թերեւս թղթերու անկման հետեւութեամբ: Ինչ ինչ ձեռագիրներ, այսպէս Զարբ. եւ Վատիկ. կը խորագրեն. «Յառաջաբանութիւն». ուղիղն է. «Բան առ Հովիւն: Յառաջաբանութիւն: Յերկրաւոր...»: Կր հետեւիմ D խումբին:*

Դասևան 70 (1329, Թօփճեան, Ցուցակ, էջ 84—86): Երուսաղէմ, 623 (1591): 1220 (ԺԲ): 1551 (1743): Վատիկան, Բորգեան, 75 (ԺԲ. Tisserant, Codices armeni, 134—136): Վէնետիկ, Մխիթ., 4 օրինակ (երէքն նոտրատիր. մին 1551էն):

ԴԱՆԻԷԼ ՌԱՅԻԹՈՒՆՑԻ

Յովհաննէս Կլիմակոսի «Սանդուխք» երկասիրութեան կցուած է անոր «կեանքն եւ քաղաքավարութիւնը», «զոր գրեաց Դանիէլ կրօնաւորն սիւնակեաց Ռայիթուոյ լերինն»: Այս գրուածքէն միայն ծանօթ է մեզի Դանիէլ. թէ երբ ապրած է, կը մնայ անյայտ: D խումբի ձեռագիրները «Սիւնակեացը» վերածած են «մխայնակեացի»: Տեսանք վերագոյն, թէ B ձեռագրին մէջ նաեւ Մինաս Տրապիզոնցի կրօնաւորը յորջորջուած էր «Սիւնակեաց»: Սիմէոն Թարգմանիչ կ'երեւայ թէ «մխայնակեաց» եւ «սիւնակեաց» հոմանիշ բառ համարած է: Ցուցնարէնը MG 88, 596—609:

D խումբի ձեռագիրները իրեն վերագրած են նաեւ «Լուծմունք դժուարիմաց եւ նուրբ բանից, որ կան ի գիրքս յայս կոչեցեալ Կլիմաքս. արարեալ Դանիէլի, վանեալիցն յաշխարհէ»: Այս «Լուծմունքը» չէ պահուած Բերլինի թ. 25 ձեռագրին մէջ, բայց ունի էջմիածնի թ. 1925: Յոյն ձեռագիրները չեն ճանչնար Դանիէլի անուամբ

այսպիսի Լուծմունք: Այն պարագան, որ Դանիէլի անունը պեղեցուած է ընդ մէջ «կոչեցեալ Կլիմաքս» եւ «վասն ելից յաշխարհէ» բառերու, կասկածելի կ'ընէ «արարեալ Դանիէլի» կամ ինչպէս այլ ձեռագիրներ ունին «արարեալ Դանիէլի կրօնաւորի Ոսկեթեցւոյ» յաւելուածը. վասն զի «ի վերջս յայս կոչեցեալ Կլիմաքս [վասն] ելից յաշխարհէ» մէկ ամբողջութիւն է, ուստի Դանիէլ չէր կրնար գրել Լուծմունք... վասն ելից յաշխարհէ»: Այս «Լուծմունք» նախնարար անանուն եղած ըլլալու են: «Սանդուխք» գրքի համար բազմաթիւ Լուծմունքներ հասած են յանուն Յովհ. Ոսկեթուեցւոյ, Եղիա Կրետացւոյ, Փոտ պատրիարքի. կան նաեւ անանուն Լուծմունքներ (հմմտ. Krumbacher-Ehrhard, Geschichte der byz. Lit., 144): Վրացերէն թարգմանութեամբ կը յիշուի Փոտ պատրիարքի Լուծմունքը (Ջաւախով, էջ 24):

Հայերէնը նոյն չէ Յովհ. Ոսկեթուեցւոյ Լուծմանց հետ: Բիւզանդագէտներու կը թողում ատուգել, թէ ինչ բնագրէ կատարուած է հայերէն թարգմանութիւնը: Ես այս կը ներկայացնեմ հայերէն Լուծմանց ցուցակը, ինչպէս կը պահեմ զայն ցուցակագրուած Յ. Թօփճեանէ:

Կարեւոր կը համարիմ Բեռլինի թ. 25էն հանելով տալ հոս Դանիէլ Ոսկեթուեցւոյ գրած «Կեանքն եւ քաղաքավարութիւնն» Յովհ. Կլիմակոսի, թէեւ թերակատար ըլ-

լայ այն վերջաւորութեան մէջ: Սիմէոն պղնձահանեցւոյ գրչէն է այն, թարգմանուած վրացերէն թարգմանութենէ: Իր արտայայտութիւնն՝ լեզուն եւ ոճը պայծառ կը տեսնուի հոն, այնու որ թարգմանութիւնը կատարուած է անկաշկանդ: Մարտիրոս անունը երկոցս գրուած է «Մարտիրի», ինչպէս սովոր են կոչել Վրացիք:

Կեանք եւ գաղափարութիւն երանելի սուրբ հարցն մերոյ Յովհաննու, հարցն Սինէի, որ կոչի Կղիմաքս, զոր գրեաց Դանիէլ կրաւնաւորն Սիւնակեաց[17] Ռայիք(ու)ոյ լերինն:

Ոչ է կարօղ բանք իմ, ով սիրելի եղբարք, պատմել թէ ո՛ր էր քաղաք, յորում ծնաւ եւ անեալ եղեւ ախոյեան զաւրականս այս աստուածպաշտութեան, յաւուրս քան զմտանելն իւր ի ճգնութեան ասպարէզն. վասն զի ոչ կարացի գիտել ճշմարտութեամբ: Իսկ եթէ ո՞ր է քաղաք, յորում այժմ բնակի եւ անմահական երանութեամբն փառիկանայ երանելին այն, ոչ անգիտանամ: Զի բնակեալ է ի քաղաքն յայն, ուր բնակչութիւն այնոցիկ է, զորս բարձրաձայն փողն եկեղեցւոյն Քրիստոսի Պաւղոս քարոզէ, եթէ Նոցա որոց քաղաքավարութիւնն յերկինս է. անդ կեայ երանելիս այս եւ

---

[17] *Այսպէս* B. *իսկ* D *Մենակեաց Ռուքայ լ.* E 1915 *միայնակեաց Ըռայիքու լ.* E 1924, Vat. *Մենակեաց Ռուքայ լ.:*

զուարճանայ իմանալաբար յանյապեալի բարութիւնան եւ զանտեսանելի գեղեցկութիւնն եւ զանհասելին մտաւք տեսանէ. եւ արժանի ըստ քրտանց իւրոց վարձս սիրոյ ի վերայ նորա. եւ վասն աշխատութեան իւրոյ առեալ է պատիւ զարքայութիւնն երկնից. եւ է եւ եղիցի յաւիտեանս ի նմա, որոյ ոտքն կացին յուղղութիւն: Իսկ եթէ որպէս ընդ աննիւթն միաւորեցաւ նիւթականս այս, պատմեմ ձեզ:

Էր սա վեշտասան ամի մարմնոյ հասակաւ, ամենազուարթ եւ բիւրաւոր ամաց մտաւք եւ իմաստութեամբ, յորժամ մատոյց զանձն իւր ընծայս կամաւորական եւ պատարագ մեծի քահանայապետին Քրիստոսի, առ որ ընծայեաց զմարմին իւր ի լեառն Սինեայ եւ զհոգին իւր ի լեառն երկնից: Եւ այսպէս ի ձեռն աւտարութեան, որ է առաջնորդ ամենայն առաքինութեանց, զախտս համարձակութեանն յարմատոց խզեաց յիւրմէ եւ ստացաւ խոնարհութիւն յոյժ. եւ արտաքսեաց զխաբողական ախտ ինքն անաւրէնութեան եւ զհետեւումն կամաց իւրոց. քանզի խոնարհեցոյց զպարանոցն ընդ հոգեւոր վարդապետաւն, որպէս զի անաչխատ եւ առանց ալէկոծութեան ընթացցի նա ի ծով խիստ այսու կենցաղավարութեանս. եւ այնպէս հնազանդեաց զանձն իւր առաջնորդին, իբր եթէ անբան է եւ հեռացեալ ի կամաց հոգի ունելով: Եւ սքանչելի այս էր, եթէ այն, որ ուսեալ էր զամենայն իմաստասիրական

եւ պահեսցուկան զերկուսեան ուսումն, զիա՞րդ աչակերտեաւ մարդոյ պարզամոխ, որ անդէտ էր այնու ամենայնի. եւ յետ հնազանդելոյն երկնային խորհրդով եւ առաքինութեամբ եւ խոնարհութեամբ՝ հալածեաց յիւրմէ զիմաստասիրութեան հպարտութիւնն. եւ կոչէր վարդապետին իւրոյ, որ եւ հարթեաց զնա, Մարտիրէ, որ բնակեալ էր ներքսագոյն քան զսուրբ հայրն Անտոն, որ մերձ է ի ծովն Կարմիր: Յայնժամ եկեալ հեթանոսք ի վանք սոցա, որ բնակեալ էին ի լերինս մերձ նոցա. եւ աւարեալ զվանան՝ ապանին ի հարանցն անձինս վեց. եւ միոյ ի ապանելոցն կոչէր Կանան, որ եւ զծածկեալսն զիտէր եւ չնորհք մարգարէութեան ունէր յԱստուծոյ: Իսկ հայրն Մարտիրէ առեալ զմարմինս նոցա եւ եդ ի փոքր այրի ինչ եւ ծեփեաց զդուռն այրին կրով եւ վիմաւք մեծամեծաւք, եւ զբեաց ի վերայ զանուանս նոցա մինչեւ թաղեցէ զնոսա: Եւ զկնի երկուց աւուրց գալ առաւնել զառեղին, զի մի զպատան ինչ վտրնցէ զնոսա. եւ կամէր թաղել. եւ եդեալ զդուռն պահել զդուչութեամբ եւ զերն ամրոցջ ի վերայ. եւ բացեալ եմուտ ի ներքս, զի առեալ թաղեցէ զնոսա: Եւ մինչ եմուտ, ոչ գտաւ երկուս ի մարմնոց նոցա. զի վտխադրեաց զնոսա Աստուած ուր եւ կամեցաւ. եւ էին վտխադրեալ մարմինն արբա կոնանի եւ այլոյ եղբաւր մեծի ումեմն: Իսկ մեք յառաջի բանն եկեսցուք:

Քանզի յոյժ հայրն Յովհաննէս կրաւ-

նաւոր եղեւ վեցհասան ամաց դոլով, եւ տարաւ զնա Հայրն Մարտիրի ընդ ինքն առ արբա Յովհաննէս, որ բնակեալ էր յարտա-քին յանապատն Կեղարու. եւ աշակերտն իւր Սահականէ ընդ ինքն բնակէր: Եւ երբեմն եառնոյր զնոսա ծերն, յարուցեալ առիկ ջուր ի կանք եւ լուացեալ զոտս նորա. եւ ոչ էլուացեալ զոտան Մարտիրի: Իբրեւ եառնոյր Սահականէ աշակերտ ծերոյն, պայթակղեցաւ ընդ միտան եւ ընդ եղեալ զսրծս: Եւ երբեմն զնաց արբա Մարտիրի եւ աշակերտն իւր, զիտէր ծերն Յոհաննէս զի ծածկապէտ էր, եթէ պայ-թակղեալ էր ընդ միտս աշակերտն իւր, եւ ասէ. Սահականէ, ընդէ՞ր պայթակղեալ ես, որդեակ. ճշմարիտ ասեմ քեզ, ոչ զիտեմ զմանուկս զոա. այլ առաջնորդ լերիցն Սի-նեայ եկն եւ ես զոտս առաջնորդին լուացի: Որ եւ զկնի ԽԳ. ամաց առաջնորդ եղեւ լե-րինն Սինեայ, որպէս ասաց ծերն: Եւ ոչ եթէ ծերս միայն մարգարէացաւ վասն սորա, այլ եւ Մարտաի միայնակեացն, որ ոչ երբեք ելեալ էր ի սենեկէ իւրմէ |||:

վ. (բաս D) ի ներքոյ խրատաք տեսութեան ի վտաս աներգին Աստուծոյ:

Լուծմունք դժուարիմաց եւ ծուրբ բա-ցից որ կան ի գիրս յայս կոչեցեալ Կի-մաս, արարեալ Դանիէլի [18], վասն ելից յաշխարհէ:

---

[18] Այսպէս D. իսկ ԷՀմ. 1924, 1925, Vat. «Դ. կրաւնաւորի Ոսկիթեցւոյ»:

Ա. Զինչ է ուրացումն եւ առելութիւն: Այլ զայս ուսուցանէ...:

Բ. Վասն Անհոգութեան: Որ ի բարկութիւն եւ ի չարակրութիւն անչափելի...:

Գ. Վասն Հնազանդութեան: Դառնութիւն ի բաց դրումն...:

Դ. Վասն Ամաչխարութեան: Ինքն պառել եւ ինքն...:

Ե.—Ժե. Վասն յիշատակի մահուան, սգոյ, բամբասողութեան, առութեան, չար սիկնոջ որոյ, անապականութեան, անմտութեան, արթնութեան, անախտութեան, հայհոյութեան, խոնարհութեան:

ԺԶ. Վասն Դառնութեան խորհրդոց: Ութ են պղպային խորհուրդք...:

Ժէ.—Ժթ. Վասն Հանգարտելոցն, Աղաւթիցն, Անախտութեան:

Վ. «Դառարկացեալք ի գործոց չարեաց եւ գործողք չարեաց»: (D 70, թղ. 301ա—334բ, Յուց., էջ 85):

Ջեռագիրք Ա. եւ Բ. Յաւելուածներու: Բերլին, թ. 25, 229բ—231բ (1361. ա. թիւ): Էջմիածին, 1925 (1401): 1924 (1653): 1926 (1660): 1927 (1657): 1928 (1760): Դաղեան, 70, 291բ—334բ (1329. Յուցակ, էջ 85): Վատիկան, Borg., 75, 173ա (Tisserant, 135—136): Եւ այլն:

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ ՅԷՋՆ 109

Այս վարդանի կը հային Յովհ. Ոսկեբերանի Մատթէի Մեկնութեան վենետիկի Մխիթ. Ջեռապրին Յիշատակարանի տողերս, գրուած յամին 1329ին ի ձեռն Գրիգոր գրչի. «Եւ գլխման արժանին զսուրբ քահանայն՝ զարեամբ նահատակն վարդան, որ բազում տառապանօք էր գրեալ զօրինակս, երիս օրինակս մերձ ունելով. եւ մեզ դիւր ճանապարհ էր կազմեալ» (Սխուան, էջ 155): Այս ինքն օրինակութեանս գաղափար օրինակը գրուած էր վարդանէն, որ օրինակութեան ժամանակ աչքի առաջ ունեցած էր նոյն Մեկնութեան երեք օրինակները, եւ անոնց բաղդատութեամբ վերակազմած էր իր օրինակութեան բնագիրը:

Դ. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆ

Ձեռագիրներու մէջ յաճախ կը պատահինք միանձնական կեանքի հայող իրատներու հաւաքածոյքի մը, որուն հեղինակ կը նշանակուի «Յովհաննէս Աստուածաբան»: Հեղինակը իր ինքնութեան մասին որ եւ է ակնարկութիւն չ'ըներ: Իր գրուածքներն ուղղուած են «եղբօր» մը կամ «եղբարց»: Ուզած է ձեռնարկել գրուածքիս, բայց զգացած է իր անկարողութիւնը. աստուածնասունեցած է սակայն թելադրութիւն, մինչեւ մուխ ըլլալու գործին աներկիւղ: Կը յիշէ մէջ ընդ մէջ անապատականներու խոստովանութիւնները, առանց անուան:

Յոյն եւ Ասորի գրականութեան մէջ այս յորջորջումով մատենագիր ծանօթ չէ: Մերիններէն ոմանք նոյնացուցին կամ նոյնացնել ուզեցին Յովհ. Կլիմակոսի հետ, այսպէս ՆՀԲի հեղինակները. «Յիշին եւ բանք ինչ նորա (այս ինքն Կլիմակոսի) յընթացս Հարանց վարուց»: Այդ յիշուածները «Յովհ. Աստուածաբանի» անունը կը կրեն: Հ. Գ. Զարբհանելեան, Մատենադարան, էջ 538, կը գրէր. «Հաւանօրէն Կլիմաքոսի է նաեւ այս երկասիրութիւն»: Հ. Յ. Տաշեան իր Մխի-

Թարեան Մատենադարանի հայերէն ձեռագրաց ցուցակին մէջ («Յանկ անուանց», էջ 1124բ—պ) Յովհաննէս Ակնեքանդրացւոյ վերագրած է այս գրուածքները, նկատի առնելով թէ՛ թէ՛ որ թ. 276 ձեռագրին մէջ անոնց յաջորդող հատուածներէն[1] մէկուն մէջ Յովհ. Ակնեքանդրացւոյ անունը կը յիշուի:

Ձեռագրութեան մէջ ընդհանրապէս Յովհ. կլիմակոսի Սանդխոց եւ անոր Լուծմանց կը յաջորդէ գրուածքս: Այս տեղ գետեղուած էր այն հատանօրէն ԺԹ. դարու վերջերը վարդան վկայի օրինակին մէջ: Այս օրինակէն յառաջագոյած է Դաղեան Ա՝ակիկ վարդապետի թ. 70 ձեռագիրը, ուր պահուած է նաեւ դաղափար օրինակին յիշատակարաններէն մաս մը, եւ կը համարիմ թէ անոնցմէ մէկն է նաեւ հետեւեալը. «Գիրքս այս, որ է Ատուածաբան Յոհաննու, նոր է թարգ-

---

[1] Այս յաւելուածական հատուածներն են. Թղ. 194ա—200ա. «Անտոնի մեծի սրբոյ անապատականի խրատ ճգնաւորաց. ի նորին վարուցն է». տե՛ս Վարք Հարանց, Ա., էջ 30, տ. 6—48, տ. 25. Հատուածս ունի ընտիր ընթերցուածներ, արժանի ուշադրութեան: Թղ. 200ա. «Յովհաննու, որ եւս ձեռագիրն ի Տեառնէ տուեալ. Միայնակեաց մի Անտիոքացի գնաց ի տուրբն քաղաքն Յերուսաղէմ աղօթել...»: Հատուածին վարքի մէջ ներս չէ առնուած: Թղ. 200բ. «Վասն պատարագի, որ յանուն սրբոյ եկեղեցւոյ կատարի...»: Հրտ. Վարք Հարանց, Բ., էջ 400—401: Թղ. 201ա—202ա. անխորագիր, սկիզբն պակաս արդէն գաղափար-օրինակին մէջ. կը սկսի. «Առաքեաց ղքո սրբութիւնդ...»: Հատուած մըն է եղեգէոս միայնակեացի կեանքէն. հրտ. Վարք Հարանց, Ա., էջ 665—669:

մանած յԱստուց ի մերս. եւ ես պրոպս հանդիպեցայ սմա ի վանս պՎրպատոյ (ա՛յսպէս) առ ճղնաւորի ումեմն Ատոմ կոչեցեալոյ, որ էր բերեալ դաս ի Թաւխարականէն. եւ ասէր թէ ոչ կամեցայ պրել կարդաւ... պի ահ եղեւ դարմանալի» (Թօփճեան, Յուցակ, Ա., էջ 86):

Յիշատակարանս չատ խնդրական կէտեր ունի: Նախ իսկ ի՞նչ նմանութիւ է «ի Թաւխարականէն». ի Թաւխարակա՞ն լեռնէ, թէ Ատոմ ճղնաւոր աստանդական, Թաւխատական չըջապայութենէ մը վերադարձին հետը բերած է: Ո՞ւր կը դնուի Զարպատոյ կամ Վրպատոյ վանքը, որուն անդամ էր Ատոմ ճղնաւոր: «Եւ ասէր (անշուշտ Ատոմ) թէ ոչ կամեցայ պրել կարդաւ». օրինակութիւնս քաղուածո՞յ մը համարելու է, քանի որ գաղափար-օրինակը չէ ուղած նա «պրել կարդաւ»: Դժբախտաբար Թօփճեան ամբողջութեամբ չատ չէ բերած յիշատակարանին վերջին մասը, ուր կը պատմուէր անշուշտ դէպք մը, որուն համար կ'ըսուի թէ «ահ եղեւ դարմանալի»: Կապ ունէ՞ր այս դէպքը ձեռագրին բռնանդակութեան կամ գրչութեան հետ:

Մեզի համար հոս կարեւորն այն է, որ պրուածքս իր մասերով «նոր է թարգմանած՝ յԱստուց (լեզուէ) ի մերս»: Թարգմանչին եւ թարգմանութեան տարւոյն մասին խօսք չկայ. բայց թարգմանութիւնը հաւանօրէն ժԲ. դարուն կատարուած ըլլալու է:

Ծանօթ հնագոյն ձեռագիրն է Դաղեան թ. 70, գրուած 1329ին Փոս վանքին մէջ Հայրապետ գրչէն. Յիշատակարանը տեսանք վերագոյն: Ապա կու գայ Երուսաղէմի երեք ձեռագիրներէն մին: Հ. Գ. Զարբհանալեան, Երուսաղէմեան ձեռագրին թիւը առանց յիշելու՝ յառաջ կը բերէ մեկայն անոր Յիշատակարանէն մաս մը, որուն համաձայն գրուած է ձեռագիրը ՊԼ (1381) թուին «ի մայրաքաղաքիս ընդ ամին նաւապնաց Ծովի Ղաահն ազգաց իշխանութեան, ընդ հովանեաւ սո. ոսս սուրբ Յակոբոյ ի Յանդիպեկի տեղն» (Մատ., էջ 538): Այս Յիշատակարանը քաղուածօրէն հանուած է Թ. 295էն, Իգնատիոսի Մեկնութիւնն Ղուկասու, գրուած 1381ին ի ձեռն Մարկոս գրչի խնդրանօք Յովհաննէս աբեղայի, ի կաֆայ: Հնութեամբ չորրորդն է Էջմիածնի Թ. 1925 յամէ 1401: Իմ տրամադրութեանս տակ ունիմ վիեննայի Մխիթ. Մատենադարանի Թ. 276, որ Ժ. դարէ կ'երեւայ, որ ճշդիւ կը համընթանայ Դաղեան Թ. 70 ձեռագրին:

Գրուածքս բաժնուած է մեծ եւ փոքր հատուածներու կամ գլուխներու առանց թուահամարի: Անոնց թիւն է իբ: Դաղեան եւ այլ ձեռագիրք ունին ԻԳ. գլուխ մ'ալ, որ առանց տարակուսի ինքնակաց գրուածքն եղած ըլլալու չէ: Այս Ա—ԻԳ գլուխները թէ նախնարար մէկ գրուածքի մասեր եղած են, չենք կրնար հաստատել: Ինձ կը թուի թէ Ա. Գիրքն ունեցած ըլլայ Ա.—ԺԴ. հա-

տուածննեըն, իսկ Բ.ը՝ ԺԵ—ԻԲ: Կարելի է այնուհետեւ ԻԳ. հատուածն նկատել Գ. պիրք: Հ. Տաչեան ամբողջն մխահետ թուարկելով տուած է ԻԲ. պլուխ: Թօխճեան բաժնած է Ա.—ԺՋ. պլուխներու, ԻԳ.ն բաղատեալ: Իսկ Հ. Գ. Զարբհանալեանի Երուսաղեմացի տեղեկատուն հաշուած է բովանդակն «մեծատան պլուխք բանից կամ ճառից»: Այս տարբերութիւնները յատուկ նկատ են անկէ, որ ցուցակագրողները մանր հատուածներէն մէկ քանին մխացուցած են:

Երուսաղեմացի Տեղեկատուն ի մէջ այլոց հաղորդած է Զարբհանալեանի, թէ յիշեալ ճառերէն «ամանք թուին ունենալ կրկին եւ երեմէ բաւական տարբեր թարգմանութիւնք»: Եւ «Բանասիրաց հետաքննութեան համար» համեմատութեան կը դնէ հատուած մը (Ժ. պլուկն) այդ կարծեցեալ երկու թարգմանութիւններէն (էջ 538): Չէ յիշուած թէ ի՛նչ ձեռագիրներէ առնուած են այս հատուածները, մին առանց տարակուսի վերյիշեալ 1381ին գրուած ձեռագիրն է, մխան ըլլալու է Երուսաղէմի թ. 623 (յամէ 1591) կամ 1251 (յամէ 1743): Այս հատուածները համեմատելով վիեննայի թ. 276ի հետ, նկայ այն համոզման, թէ Երուսաղէմեան ձեռագիրները մեծապէս ենթարկուած են վոխոխութեան, նոյն իսկ ազատ խմբագրութեան: Երկուքին հիմն ալ մէկ հայերէն սկզբնագիրը է. տեղիք չկայ «բաւական տարբեր թարգմանութիւններ» նկատելու:

Ասոր նոր ապացոյց կարելի է առնել Ա. պլխին համեմատութիւնը վարք Հարանց օրինակին հետ, զոր յառաջ պիտի բերեմ: Տեսանք վերագոյն, թէ Յովհ. Կլիմակոսի «Սանդուխքն» ալ ենթարկուած էր ազատ խմբագրութեան. այն ձեռքը (Վարդան վկա՞յ), զոր նշմարեցինք հոն, նաեւ այս տեղ խմբագրողի դերի մէջ է:

Իգ. Հատուածն, որուն վերնագիրն է «Յաղագս Պատրաստութեան Միաշաբաթուն» չունիմ աչքի առաջ. Դպրեան ձեռագրին մէջ գրուած է իբր 20 թուղթ:

Հարանց վարքի մէջ կայ ինքնակաց ճառ մ'ալ յանուն Ատուածատրանի, այսպիսի խորագրով. «Երանելի հօրն Յոհաննու Ատուածատրանի վան Երիտասարդաց Եղբարց»: Առանց տարակուսի անհարազատ գրուածք մըն է այս: Եւ արդէն Հարանց վարքի հրատարակիչն (բ. 631 ծան.) ուշադիր եղած է, որ «ի Մատենադարանի հարց, հատոր ԺԲ. 465 առաջիկայ ճառք ընծայի հօրն Դորոթէոսի, վերնագրեալ՝ Յաղագս բարեկարգութեան միայնակեցաց: Իսկ ի հատ. Ե. 530 ընծայի հօրն Իսահակայ: Եւ է սա, որպէս երեւի, քաղուած ի բանից Սերեպիոնի եպիսկոպոսի յէջ 509· ըստ հին թարգմանութեան օրինակաց մերոց եւ յաւելմամբ բանից լինչ ի կատարածին»:

Այս տեղ կը ներկայացնեմ Յովհաննէս Ատուածատրանի ճառերու ցուցակը վերնա-

պիտոյ, սկզբնաւորութեամբ եւ վերջաւորութեամբ: Նախերգանքը կու տամ ամբողջութեամբ իբրեւ ճաշակ թարգմանութեան: Ստորեւ կը գնեմ մանրատիպը նոյնին այն համեմատութիւնը, որ նկատուած է վարք Հարանցի մէջ: Վարք Հարանցի վենետիկի հրատարակութեան մէջ տեղ չեն գտած այս Ա—ԻԳ ճառերը: Կը յուսամ, թէ բառական պիտի ըլլայ այս ցուցակը ստորի գրականութեան մեր ճանօթ մատենագէտներուս, վերհանելու այն տեղ սկզբնատիպերն եւ հեղինակը, բան մը, զոր ինձ չյաջողեցաւ հասկատակ ամէն ջանքերուս:

ԲԱՆԻՔ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆԻ

Ի կամս Աստուծոյ մարդասիրին եւ ի ճախախնամութիւն սուրբ Երրորդութեանն, որ է գոյացուցիչ Հայր եւ Որդի եւ սուրբ Հոգի: Այս են բանիք ճշմարտութեան սուրբ հօրն Յովհաննու Աստուածաբանի, զոր ասացեալ է վասն միանձանց եւ անապատականաց, զոր ազդեաց ի նմա Հոգին սուրբ:

1. (Նախերգանիք:) *Թողութիւն չնորհեա՛, եղբայր, զի եղի ի մարի համում ակսանել ի գիրս յայս եւ զարհուրեցայ յոյժ վասն անդիտութեան իմոյ: Եւ ապա եաես Մխիթարիչն զնուաստութիւնս իմ. եւ ևկն բնակեցաւ առ իս եւ ի ձեռն հրեղէն կամաց իւրոց զօրացոյց զիս, [զ]որ խոնարհեցաւ առ*

ի ասել, թէ սկսիր համարձակութեամբ եւ մի երկնչիր. եա պրեցից առ քեզ զոր ինչ վայել է. եւ օգնական եմ մինչեւ կատարի. քանզի իշխանութեամբ խօսիմ ընդ քեզ: Բարբառեցաւ Տէրն եւ ելիցաց պրնակութիւնս եւ բնակզօք տանն զբուն պիշերոյ ոչ պիտեն. զի Տէր նոցա ոչ չիջանի. ուխն լոյս է եւ պիշեր նոցա ոչ խաւարի: Եւ ահա սկսայ որպէս հրամայեաց ինձ, զի ջերմութիւն իւր բաղմացաւ ի նուաստութիւնս իմ: Ազօթ(ս) արա, եղբայր իմ, զի մի հեռացի զօրութիւն իւր ի սկսրութենէ իմմէ: Երանի սմանց որ իջանեն ի ծով ժողովել ակունս մեծապիս ի բնակութենէ իւրմէ, զի երանութիւն իւր աննման է: Երանի են սեռազք լուսոյն ճշմարտութեան անտանելի սրբոյ Երրորդութեանն եւ ուրախանան ի նմին ուրախութիւն մեծ անհատ եւ կատուցեալ կան առաջի սեռլեանն այնմիկ. եւ մխացեալ ընդ Աստուած եւ մատուցանեն զիտաս Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ: Եւ սկսանի յաղօթս չինել դա ի վերոյ հնման սրբոյ Երրորդութեանն: Տէրդ մեր Յիսուս Քրիստոս, որ ի զօրութեան քում կան բնութիւնք բանաւորք ամենայն դասուք իւրեանց, եւ էութիւնք նոցա անարձակելիք որ ի քէն յարմարեցան եւ ի քէն արբցեն զկեանս ուրախութեան եւ զօրութիւն առանան, տուր մեզ վառնդելոցս եւ նուաստիցս զօրութիւն զրել զհոգեւորա-

կան իմաստս ներդործութեամբ եւ տպաւորութեամբ սուրբ Հոգւոյդ :

2. Յաղագս պղուչանալոյ յամենայն չար ախտից եւ պատուիրանապահութեան : —

---

* *Թէ ո՛րքան փոփոխութիւն կրած են Յովհ. Աստուածաբանի գրութիւններս ձեռագիրներու մէջ, գեղեցիկ ապացոյց կ՚ընձեռէ մեզի Վիեննայի թ. 279 Հարանց Վարքը, որ հիւրընկալած է այս մասը : կ՚օրինակեմ ամրողջութեամբ, թողլով համեմատութիւնը ընթերցողներուս :*

«Բանիւ հօրն Յոհաննու Աստուածաբանի ասացեալ ազդմամբ սուրբ Հոգւոյն. ի խնդրոյ միաւիծանց եւ աւետաստակաւոց :

*Թողութիւն չնորհեա, եղբայր, զի եղէ ի (մոխ) իմում սկսանել ի գիրս այս եւ զարհուրեցայ յոյժ վասն անզիտութեան իմոյ : Իսկ Մխիթարիչն ա(ստ)եալ զնուաստութիւնս իմ՝ զաւրացոյց ի ձեռն (հրեղէն) կամաց իւրոց. եւ ինքն ասէ. Զոր խորհեցար՝ սկսիր համարձակութեամբ եւ մի երկնչիր. եւ ես տպաւորեցից զքեզ զխոչեչականն եւ օրնական եմ մինչեւ կատարի. քանզի իշխանութեամբ խօսիմ զիման չիմդ : Եւ իսկոյն բորբոքեցաւ հուրն եւ կիզեաց զրնակութիւնս մաքրելով յախտից : Եւ բնակողք տանն ի գիշերի յայս ոչ ննջեն. քանզի հուր նոցա ոչ չիջանի, աւուն լոյս է եւ գիշեր նոցա ոչ խաւարի : Եւ ահա զատ այսմ սկսանիմ. զի ջերմութիւն իւր առատացաւ ի նուաստութիւնս իմ. եւ քեզ մաղթեմ, եղբայր, ազօթել զի մի հեռասցի զօրութիւն նորին ի տկարութենէս մերմէ : Երանի՛ որոց իշանեն չիմանալին ծով եւ զանգին մարգարիտն չտեմարանեն յոգիս իւրեանց. երանի՛ է տեառդաց ճշմարիտ լուսոյ անճառելի սրբոյ երրորդութեանն, զի զուարճանան անպատում խնդութեամբ եւ անդեղջ կարծրանան յուրախութիւնն յայն եւ միացեալ բնդ աստուածութիւնն Հօր եւ Որդւոյ եւ սրբոյ Հոգւոյն, սկսանի բարբառիլ առ նոսա զհարցատատ բանս կապակցութեամբ սիրոյ : Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս ի քո զօրութիւնդ կան բնակութիւնք բանաւորք զաւուք իւրեանց. եւ էութիւնք նոցա յարմարեալ ի քեզ բմպեն զկեանս ուրախութեանն եւ զօրութիւն ստանան : Տուր եւ մեզ զօրութիւն վատթարելոցս եւ ստորաքարշից՝ զօրութիւն զրել զհոգեւորական իմաստս ներդործութեամբ եւ տպաւորութեամբ սուրբ Հոգւոյդ» :

Որ արկելու զբերան իւր ի բազում բանից՝ լռեցուցանէ զխիրտ իւր ի չար ախտից...

3. *Յաղագս օգնականութեան Հոգւոյն սրբոյ, որ տայ ուրախութիւն հնարաւորացն երթալ ի չափ հասելոցն: — Լոյս ի լուսոյ լուսաւորիչ աչխարհի, որ երեւեցար ի փրկութիւն մեզ...: Որ ոչ խնդրէ զԱստուած եղէց եւ ես օգնական նմա...*

4. *Յաղագս պատնիչական խորհրդոցն եւ փոխխուման պատերազմի եւ փորձութեանց եւ չար եւ առելի ախտից: — Փառաւոր ճառագայթ որ յայտնեցար մեզ ի ծոցոյ Հօր...: Եղբարք ի ժամանել փորձանացն ի վերայ, առանց զոխալոյ կացեալ ապաւինեցէք ի Քրիստոս...:*

5. *Յաղագս մտերմութեան բանի զուտացն, որ եւ զբազում եղբարս անյոյս ցուցանեն եւ մտերիցուցանեն ի ճչմարտութիւնէ: — Արարիչ ամենայնի եւ հիմն հաստատութեան եղելոց, որ ի ձեռն իմաստութեան զամենայն յօրինեցեր...: Գիտասջիք եղբարք, զի այլ ընդ այլոց հայհոյութեան զեւն չարահնարութեամբ խօսի ընդ հոգին...:*

6. *Վասն բարկացողաց եւ հպարտից: — Բարերար Աստուած եւ զթած, որ ոչ բարկանաս ի վերայ հպարտից, զի քաղցրութեամբ քում բարձեր զամենայն յանցանս...:*

Զի խաւարէ դառնապէս զհոգիս զապրեալն չարութեամբ...:

7. *Վասն պարզեւաւորութեանց որ կատարի յաղագս միանձանց երկրով չափահասութեան:* — *Ի բխաւոս պղեցեալ հայր, զի առ քեզ ցնծայ առաքինութեան բանաւորաց ի ձեռն աշխատութեանց...: Արդ ցուցանեմ ձեզ եղբարք, թէ ուստի՞ սկիզբն լինի մխիթարել զմեզ Հոգին սուրբ...:*

8. *Վասն զօրծակցութեան առաջին կոչմանն:* — *Են ոմանք որ զխոնարհութեան պղեցեալ են յանձինս իւրեանց եւ զխոհուրդս արհամարհեն զերկրամերձս...:*

9. *Այս է չափահասութեան երկրորդ հոգեւոր:* — *Այսուհետեւ վիսխով Հոգին սուրբ զպօրծս իւր ի հոգիս ընտրելոց...:*

10. *Չափահասութեան կատարման:* — *Արդ մերձ եմք մտանել ի սենեակ զանձուց: Տեղի է ուրախութեան եւ ցնծութեան...:*

11. *Վասն սիրոյ զոր ցուցանեն սուրբ հրեշտակքն առ ճղնաւորան եւ մխիթարեն զնոսա, եւ յաղագս մոլեգնութեան դիւացն, եթէ որպէս է մարտութիւն նոցա:* — *Յորժամ խաւսանի ոք ի ծուլութենէ եւ զոյ ի զկնումն ապաշխարութեան...:*

12. *Զոյց ներգործութեան ժամանելոցն ի չափ հոգեւոր տեսութեան առաուածարբելոցն:* — *Յորժամ լոյս առաուածութեանն ծագէ յոգւոյն եւ մխաւորի ընդ նմա...:*

13· Առ սոյն խորհուրդ վերատին իմաստ վկայութեան եղբարց: — Երբեմն յաւիտեակէ մխոք ի ջերմութեան Հոգւոյն սրբոյ, որ բնակեցուցանէ զնա ի լուսաւոր ծով գիտութեան իւրոյ...:

14· Յաղագս թէ պատուիրանին պահութեամբ պայ ոք ի գիտութիւն արտաքնոյն եւ ներքնոյն: — Ահա խնդրեմ ի ձէնջ, եղբարք ընթերցողք բանիցս այսոցիկ, մի ոք ամբոխեալ մտօք...: Վ· Օրհնեալ եղիցին անձինք, որք ապաստարեն այսմ խորհրդոյ· եւ երանութեան նոցա մի լիցի վախճան... եւ (ընդ) հալանեալ նորա պահպանեցին ի հոգեցուածոց խելիս տեսողաց Քրիստեանց իւրեանց· ի ծոց Հօր ղիցեն զանձինս իւրեանց եւ ամրարձեալ վերատցին ընդ տուրբ գիտութիւնն երկնից ի յաւիտենական ի կեանան, որք Հոգեւոր տուրբ տեղւոյն կոչեցեալք ժառանգաւորք: Յիշեալիք գնուաստութիւնս իմ յամենայն ապրս, որք գայք գկնի իմ. եւ Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ փառք յաւիտեան. ամէն (Թղ· 190ա):

15· Զաւի(ք) եւ աստիճանք, որով բարձրանան հոգիք ընթերցողաց ի չաւիղս հոգեւորս ի լրումն կատարելութեան վարուց: — Որ ոք ցանկայ լինել որդի Աստուծոյ, օտարացեալ ի մեղաց ջերմութեամբ սրտի...:

16. Յայտնութիւն դիւական մրցմանց, որք յետ այսոց լուսաւորելոցն ներգործին: — Յորժամ կամին սուտքն նմանիլ ճշմարտից, գնամանութիւն ճշմարիտ ջերմութեանն ցուցանեն...:

17. Քննութիւն աւ ի նոյն իմաստ հոգեւոր տեսութեանց: — Ո՞ կարասցէ պատմել զխորհուրդս որովայնամոլութեան, որ է բղխիչ ամենայն չարեաց...:

18. Քննութիւն աւետարանական ճառին, որ ասաց Տէրն. Հուր եկի արկանել յերկիր: — Որպէս կայծակունք հրոյ բոց արձակէ...:

19. Յորդորումն կրօնաւորաց բարի օրինակօք: — Հոգի միայնակեցին պրախտ է կենաց եւ ի նմա բղխէ աղբիւր...:

20. Յաղագս ժամանելոյ յանխտում նահանգիսան խաղաղութեան երկնաւորի: — Խաղաղութիւն հոգւոյ այն է, յորժամ ոչ պակի ի նմա չար խորհուրդք բաժանողք, այսինքն ցանկութիւն եւ բարկութիւն արտաքոյ բնականին...:

21. Ի նոյն իմաստութեան հոգեւոր պատուէրն: — Որպէս պատուական է ուղեղն քան զամենայն անդամն...:

22. Բան իմաստութեան: — Երեք են ծորութիւնք մտաց եւ սրտիս խոնարհի եւ բարձրանայ...: Վ. Երանի միայնակեցի որ ոչ դադարի խոկալ ի մշանջենաւոր կեանն սաղմոսերգութեամբ, որ է ազօթք մարմնա-

տր եւ բնաւորական դիտութեան, որ է պարմար հոգւոյ: Եւ Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ փառք յաւիտեանս. ամէն:

23. Սրբոյ հօրն մերոյ Յովհաննու առաջեալ Յաղագս պատրաստութեան մխիթարութեան:

Սիրելիք մեր, պարտ է զգուշանալ ձանն խորհրդոյ մխիթարութեան...:

վ. Փառաւորել զմինն, որ փառաւորի յերկս անձնաւորութենէն...:

= Թօխչեան, Յուցակ ձեռագրաց Դպեան Մաշկի վարդապետի. թ. 70, 402ա—421 (Յուց., էջ 85—86) յամէ 1329: էջմիածին, թ. 1925 (1401): 1919 (1683): 1924 (1653): 1926 (1660): 1927 (1760): Վիեննա, 277, 183ա—201ա (1737. մխայն 1—22: Յուց., 698—699): Բերլին, 48, 223ա—263, 361—362 (1619. Վարք Հարանց): Երուսաղէմ, 295 (1381. Համառ. Զարք. Մատ., 538): 623 (1591): 1251 (1743): §§ 1—2 Վիեննա, թ. 66, 417բ—14բ (1644. Յուց., 302): վ. թերի): 279, 351բ—352բ (1640, վերջը թերի. Յուց., 702): Հրտ. Վարք Հարանց, Կ.Պ., 1720, էջ 531—533:

24. Երանելի հօրն Յոհաննու Աստուածաբանի վան Երիտասարդաց եղբարց:

Այս են վարքն սիրելեացն Աստուծոյ, զի մի լիցի հայել նոցա աստ կամ անդ, այլ

առաջի հայել պարտ է եւ ի բազմաբանութենէ հեռանալ…: Վ. Զայսոսիկ զպատուխանս եթէ պահեցուք, միաւորիմք առ Աստուած եւ հոգի Աստուծոյ ի մեզ բնակի:

Ձեռագիրք՝ Վիեննա, Թ. 66, թղ. 50բ: 279, թղ. 48բ:

Հրտ. Վարք Հարանց, Բ., 631—633:

Նշբ. ասկէ առած է կոչումս. «ի բազմաբանութենէ հեռանալ. վրճ. հր. Բ»:

Ե. ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՎՐԱՑ

1. «Վրաց Պատմութիւնը», զոր ունինք հայերէն թարգմանութեամբ, իբրեւ վրացիները կ՚անուանեն Քարթլիս Ցխովրեբա», այն է «Վրաստանի կեանք»: Գրուածքս ծանօթ էր Վախթանգ Ջ. Թագաւորի (1703—1724) օրով լոյս տեսած խմբագրութեամբ, զոր ապա լրացուց Վախուշտ արքայորդին:

Մինչեւ 1835 կ՚իշխէր վրացագէտներուն մէջ այն համոզումը, թէ այս Քարթլիս Ցխովրեբա կոչուած վրական Տարեգրութիւնը առաջին անգամ ԺԸ. դարու սկիզբը կազմուած էր Վախտանգ Թագաւորի հրամանով Յանձնաժողովի մը կողմէ: Բայց երբ հրապարակ եկան «Վրաց Պատմութիւնը» հայերէն թարգմանութեամբ եւ Տարեգրութեան այսպէս կոչուած Մարիամ Թագուհւոյ օրինակը, որ ԺԷ. դար կը հասնէր, ուսոմն նախապատանգեան շրջանին կը պատկանէր, պիտական աշխարհի մէջ այն կարծիքը տեղծուեցաւ, թէ Քարթլիս Ցխովրեբա լոկ հաւաքոյթ մըն է այլ եւ այլ ժամանակագրական-պատմական գրուածքներու, զանազան հեղինակներէ եւ զանազան շրջաններու մէջ գրուած: Այս Հաւաքածոյին հնագոյն խմբագրութեան ներկայացուցիչն է «Վրաց Պատմութիւնը» իր սկզբնագրին մէջ, որ կը հասնի այժմեան

օրինակին մէջ մինչեւ Դաւիթ Բ. Բագրատունին մահը (1125): Այն կարգը, որ ունի հայերէն թարգմանութիւնը, գուցէ նմանէ է այսպէս կոչուած Մարիամ Բագրատուոյ օրինակին հետ: Վերջնոյս մէջ հետեւեալ կարգով եւ անունով դասաւորուած են ժողովածոյին մասերը.

Ա. Գեւոնդեայ Դպրեցի (Լէոնտի Մրովելի), վրաց Բագրատունեաց եւ նախահայրերու եւ տոհմերու պատմութիւն:

Բ. Զաքարիայ Զաքարեանց (զոր կ. կոչեցեալ՝ Գ. Դպրեցի), վախտանգ Գորգասալի պատմութիւն:

Գ. Գ. Դպրեցի, Արշիլ Բագրատունի վկայաբանութիւն:

Դ. Անանուն, Քարթլիի մատեանը:

Ե. Անանուն, Դաւիթ արքայից արքայի պատմութիւնը:

Զ. Սմբատ որդի Դաւթի, Բագրատունեաց պատմութիւն[1]:

Այս մասին հայերէն թարգմանութիւնը պահած է մեզի տպերս, Արշիլ Բագրատունի վկայաբանութեան վերջը. «Եւ զսա պատմութիւնս համառօտ ի ժամանակս չինութեան, եւ եղաւ ի գիրքս որ կոչի Քարթլիս Ցխօրէպա, որ է պատմութիւն Քարթլոյ. եւ եղիտ զսա Զաւանիկը, պրեալ մինչեւ ցվախթանգ Բագրատուր. եւ մինչեւ ցայս վայր ինքն յաւել Զաւանիկը. եւ զդարոցն յանձնեաց տե-

[1] Մելիքսեթ-Բէկ, Վրաց աղբիւրները, 129—133:

ոտքացն եւ պատահելոցն ի ժամանակին» (ՀՂ 104):

«Քարթլիս Յխուրբերա» տարեգրքին հայերէն թարգմանութիւնս ծանօթ է ԺԳ. դարու վերջերը պատմագրող հայ մատենագիրներուն՝ Մխիթար Այրիվանեցւոյ եւ Սեւերիանոս Օրբելեանի: Իսկ վրացական բնագրի գոյութեան յիշատակութիւնը ըրած է Դաւթիկոս Երուսաղէմի պատրիարքը, որ 1659ին այցելած է Վրաստան. սա կը հաւաստէ, թէ այդ պատմութիւնը գրած է Արխազնեղու Բագրատ թագաւորը (991ին): Այս տեսութեան համամիտ են վրացի բանասէրները այնու, որ իրենք ԺԱ. դարուն, առ կանուխ, կը դնեն պատմութեան կարեւոր բաժիններու գրութիւնը:

Ղեւոնդիոս Ռուխանցի, որ Աթոռի Թ. 61 ձեռագրին մէջ կը յիշուի իբրեւ Լէոնտիոս արքեպիսկոպոս Ռուխի, ԺԱ. դարու մատենագիրը էր ըստ Ի. Ջաւախիշվիլիի. նոյնպէս ԺԱ. դարու հեղինակ եղած է Վախտանգ Թագաւորի պատմիչը: Քարթլիի պատմութիւնը կամ Մատեանը («Մատեան Քարթլիոս») , որ Ը.—ԺԱ. դարու պատմութիւնը կու տայ, «անտարակոյս ԺԱ. դարուն» գրուած է (Ջաւախիշվիլի): Իսկ Դաւիթ արքայից արքայի պատմութիւնը Ի. Ջաւախիշվիլի գրուած կը համարի ժամանակակից մը 1123—1126 տարիներուն [2]:

---

[2] *Մելիքսէթ-Բէկ, անդ, 140, 186, 214:*

Ղեւոնդեաս Ռուխաեցի ունեցած է իրեն աղբիւր Մովսէս Խորենացւոյ պատմութիւնը. իսկ Ագաթանգեղոսի պատմութեան ծանօթ է ըստ Մելիքսեթ–Բէկի՝ Սիմէոն Մեսափրասէսի խմբագրութեան վրացերէն թարգմանութենէն (կատարուած 1081ին) [3]: Այս կէտը կը սահմէ զմեզ Ղ. Ռուխաեցին ժ֊ե. դարու սկիզբը ննթադրել: Զարմանալի է, որ Ղ. Ռուխաեցի անտեսած է ուրիշ հայ աղբիւրներ՝ Կորիւն, Ղազար Փարպեցի, Զ.—է. դարու թղթակցութիւնները, Ուխտանէսը եւ այլն, որոնք կրնային նիւթ մատակարարել իրեն թէ քաղաքական եւ թէ եկեղեցական պատմութեան վերաբերեալ:

Պատմութիւն մը, որ ազգին խանձարուրքէն սկսեալ առաջին անգամ ժԱ.—ժԲ. դարուն պրի կ'առնուի, ինքնին հասկանալի է, թէ ո՞ր սահմանի արժանահաւատութիւն կրնայ ունենալ: Ի. Զաւախիշվիլի նկատի առնելով Վախտանգ Գորգասալի պատմութիւնը, կը գրէ.

«Զաւանչերի երկասիրութիւնը Վախտանգի ժամանակի պատմութեան համար, բացի մէկ քանի տեղեկութիւններէ, գրեթէ պիտանի չէ. եւ ուշագրաւ է միայն իրրեւ բնորոշող այն բանի, թէ ինչպիսի տեղեկութիւններ եւ ինչպիսի պատկերացում ունէին ժԱ. դարու վրաց ուսեալ շրջանակները Վախտանգ Գորգասալի անձի եւ թագաւո-

---

[3] Անդ, 142:

րութեան մասին»: Պատմութեան համար կը պահէ իր արժէքը մինչ որ աւանդած է Ղ. Փարպեցի այս թագաւորի մասին (Մելիք-աթթ-Բեկ, 185—186): Վրաց գարձի եւ Դ.—է. դարու քաղաքական եւ եկեղեցական հանդամանքներու մասին խօսած եմ այլուր. համեմատէ նաեւ Մարկուարտ, Քաւունի եւն:

2. «Վրաց Պատմութեան» հայերէն թարգմանութիւնը պահուած է մեզի Երեւանի Պետական Մատենադարանի թ. 1902 (ըստ Մայր Յուցակին՝ թ. 1680 եւ 1681, այսպէս կրկին համարներու տակ նշանակուած) ձեռագրին մէջ, որ կը պարունակէ.

ա. Թղ. 3բ—127բ. Պատմութիւն Ղեւոնդեայ վարդապետի:

բ. Թղ. 128ա—214բ. Եւագրեայ գրութիւնք եւ Լուծմունք:

գ. Թղ. 215ա—306բ. «Պատմութիւն Վրաց. (ակ.) Յիշատակ արարցուք այսմ. զի Հայոց եւ Վրաց եւ Ռանաց... հայր մի էր սոցա Թորգոմ կոչեցեալ...»: Կ'աւարտի. «Հիւանդանայր (Դաւիթ Բ.) զերկրաւոր կեանս ի ՇԳ. ամի կենաց իւրոց՝ յունուարի ամսեան ի. ին.ն նաոուց ||||[4]»:

Ձեռագիրս գրած է Սարգիս գրիչ տէր Համազասպ Մամիկոնեանի հրամանով, ինչպէս կը տեսնուի Թղ. 127բ եւ 214բ գտեղուած յիշատակարաններէն: Թէպէտ ձեռա-

---

[4] Ձեռագրիս մասին համմ. Brosset, 3e Rapport, 62—63. Ն. Մառ, Сборники, 55—57. Ակինեան, Մատենադր. հետազօտութիւններ, Գ,, էջ 34—40:

պրիս պրութեան տարին չէ նշանակուած՝ պիտուր յիշատակարանը ինկած ըլլալով, բայց ծանօթ է, այլուստ ալ Համպատսպ «յապկէն Մամիկոնեանց», որ Յոհաննաւանքին արքեպիսկոպոսն էր ի Կարբի, յիշուած 1279—1311 դրուած արձանագրութիւններու եւ յիշատակարաններու մէջ: Գրչութեան տարին կրնանք մերձաւորապէս նշանակել 1290: Ձեռագիրը 1664ին կը տանայ Յովհաննէս կարճաւանեցի, որ կը պրէ թէ «փառալ կայր», այս ինքն վնասուած վիճակի մէջ կը գտնուէր, զոր ապա նորոգել կու տայ Լօռեցի Շմաւոն վարպետի: Այս թուականէն ոչ շատ վերջը ձեռագրիս ալ կ'ըլլայ վարդան Բաղիշեցի, որ անկէ օրինակներ հանելէ վերջը 1690ին կը նուիրէ Էջմիածնի Մատենադարանին: Ձեռագիրս տեսած եմ եւ 1926ին: Կը սկսի Ղեւոնդի Պատմութեամբ, որուն առաջին թուղթը վնասուած ըլլալուն՝ նորոգութիւն կրած է նոր օրինակութեամբ, որուն հարազատութիւնը կասկածելի է: Թէ անկէ յառաջ ուրիշ մասեր կայի՞ն, կարելի չէ ըսել: Կ'երեւայ, թէ ձեռագիրը կազմատոյծ վիճակի մէջ էր, վասն զի թղ. 294 եւ 295 նախնարար, կազմելու ժամանակ, սխալ դասաւորուած են եւ այս առթիւ թուահամարուած իրրեւ թղ. յզ եւ յէ, եւ յետոյ պատշաճ տեղ զետեղուած, հաւանօրէն վարդան Բաղիշեցիէն: Փոուիթիւնը կ'երեւայ թէ ոչնչացուցած է նաեւ վերջ Պատմութեան վերջին թղթերը, որուն հետեւութեամբ կ'ա-

տարեկ այժմ «նաուց» կխաչատար բառով, զոր պէտք է լրացնել մօտաւորապէս՝ «նաուցեալ յաթոռ իւր զԴեմետրէ զորդիս իւր...»:

Այս հնագոյն ձեռագիրն է վրաց Պատմութեան: Մեզի ծանօթ բոլոր օրինակները յառաջագոյած են այս պակասաւոր ձեռագիրէն ուղղակի կամ միջնորդութեամբ. ասոնք են.

Երեւանի Պետ. Մատենադարանի թ. 3070 (1674էն) եւ թ. 5501 (1683էն)[5]: Ժթ. դարու երեսնական թուականին թ. 3070ի տէրն էր Տփղիսի Կարապետ եպիսկոպոսը. ասկէ արտագրուած են վէնետիկի թ. 218, թղ. 137բ—171բ (1835էն)[6], Բրոսէի օրինակը (իբր 1841ին)[7], Պետ. Մատենադարանի թ. 7084 (1840էն) եւ 3052 (Պատկանեանի

---

[5] *Ասոնք հաւանօրէն Վարդան Բաղիշեցւոյ օրինակել տուած ձեռագիրներէն են: Վարդան իր կազմած Ամբրտոլու վանքի զրոց ցուցակին մէջ կը յիշէ ուրիշ երկու օրինակներ ալ, որոնք կը բովանդակեն. 1. Ստ. Օրբելեան, Ղեւոնդ, Վրաց. պատմագիրք եւ Ամբաս. 2. Ջենոբ, Ստ. Ասողնիկ, Ղեւոնդ, Վրաց Պատմութիւն, Մխ. Այրիվանեցի, Ստ. Օրպէլեան (համմտ. Ակինեան, Մատ. հետազ., Գ., էջ 39):*

[6] *Հ. Ե. Սէթեան, որ օրինակած է ձեռագրէս, կը ծանուցանէ, թէ «Ղեւոնդեայ պատմութիւնն եւ Վրաց՝ զաղափարեցան ի բոլորգիր օրինակէ, ընդ որում կային նոյնագիր՝ Ասողնիկ եւ Լասխվերցի, եւս եւ Ջենոբ՝ նոտրագիր: Ձեռագիրն թէեւ անթուական գիտէ (Հ. Բ. Սարգիսեան, ցուցակ, Բ., 278—292), բայց Բրոսէ գտած է հոն ՌՃԺէ (1669) եւ ՌՃԻԳ (1674) թուականները (Hist. XVII):*

[7] *Համմտ. առ այս Բրոսէ, անդ:*

օրինակը) [8], եւ Պարխի Ազգ. Մատենադարանի թ. 210 (1855էն) [9].

«Վրաց Պատմութեան» դիւտը վերագրուած է Levaillant de Florival, վենետիկէն՝ ի ձեռն Հ. Գ. Այվազովսկիի հաղորդուած տեղեկութեանց վրայ յեցած, հրատարակել Պարխի Journal asiatiqueի մէջ (1838, էջ 395—399), անճիշդ հաւաստումներով [10]: M. Brosset հոգաց անոր գաղղիերէն ամբողջական թարգմանութիւնը «Chronique arménienne» վերնագրի տակ [11]: Հայերէն բնագիրը լոյս տեսաւ չատ ուշ, նախ «Բազմավէպ»ի 1883—1885 տարիներուն եւ ապա առանձին հատորով՝ «Համառօտ Պատմութիւն Վրաց, ընծայեալ Ջուանշէրի պատմչի», վենետիկ 1884, էջ 137:

3. Այս «Պատմութիւնն Վրաց» ոչ այլ ինչ է, բայց եթէ համառօտ թարգմանութիւն մը վրացերէն «Քարթլիս Ցխովրեբայի», ինչպէս ցոյց տուած է Բրոսէ եւ հաստատած է Ի. Ջալախեչվիլի: Թարգմանութեան ժամանակը Բրոսէ կը մատնանշէր «ԺԳ. դարէ յառաջ», իսկ Թ. Ժորղանիա եւ Յ. Աբուլաձէ կը համարին ԺԲ. դար: Աւելի ուղիղ դատեց Ի. Ջալախեչվիլի, որ ԺԳ. դարուն

---

[8] Պետ. Մատենադարանի այս ձեռագիրներու մասին տես Ի. Աբուլաձէ:

[9] F. Macler, Cataloque des manuscrits arméniens et géorgiens de la Bibliothèque Nationale, Paris 1908, p. 116.

[10] Հմմտ. Brosset, Hist. XVII—XVIII եւ Additions, 61:

[11] Additions, էջ 1—61:

կը դնէ: Թարգմանիչը հայ մըն է, ըստ Ի. Աբուլաճէի «մխիթարեան իր դասանուէիեամբ» (էջ 36—37):

Թէպէտ Թևրակատար է Պատմութիւնս իր վերջաւորութեան մէջ, բայց վրացի բանասէրներու ընդհանուր համոզումն է, թէ այս պակասը սակաւ տողեր միայն լրացուցեն են, վասն զի Քարթլիս Ցխովրեբայի հնագոյն բնագիրը այս տեղ վերջացած պէտք է ըլլայ, այսինքն Դեմետրէ Ա.ի գահակալութեան յիշատակութեամբ, չհաշուելով Թարգմանչին եւ գրչին Յիշատակարանները, որոնք կ'ենթադրուին: Ի. Աբուլաճէ կը գրէ. «Թարգմանութիւնը ընդհատուած է 1125 թ. դէպքերով, այս իսկ թիւը պէտք է համարել Թարգմանութեան terminus a quo: Ճիշտ է, հայերէն Թարգմանութիւնն անտարակերպով նոյնպէս բառով է ընդհատուած, բայց այս բառից յետոյ տեքստը չպէտք է չարունակվէր. ընդ ամէնը մի քանի տող պիտի լինէր, որովհետեւ Դաւիթ Շինողի Պատմութիւնը բնագրի՝ այս ինքն՝ Քարթլիս Ցխովրեբայի վերջին երկն էր, ինչպէս այս հաւաստել է ակադ. Ի. Ջաւախիշվիլին»: Իսկ «Դաւիթ Շինողի Պատմութեան գրելու ժամանակը ակադ. Ի. Ջաւախիշվիլին համարում է 1123—1126 թ. որ եւ ընդունում են ուրիշները» (էջ 37):

Ջեռագրին մէջ բացի վերջաւորութենէն Թղթեր լինած կ'երեւան նաեւ բնագրին մէջերէն, որուն ուշադիր եղած էր արդէն

Բ. Բրոսէ (Hist. XXII)։ *Այսպէս կը պակսին էջ* 39, *տ.* 1· *Բակուր Ա.* (231—246) *եւ Միհրդատ Բ.* (246—262) *թագաւորներու պատմութիւնը. էջ* 40, *տ.* 9· *ընդարձակ հատուած մը. «եկն < ի Հայս... եկն > ի Մծխիթա. էջ* 95· *Բակուր* (557—570), *Գուրգէն* (575—600) *եւ Ստեփանոս* (600—619) *թագաւորներու գործերը։ «Նոյնպէս հայրապետներուն չարքում չեն երեւում Մակար, Սիմէոն (եւ Սամուէլ Ա.) կաթողիկոսները։ Ինչպէս երեւում է, այս թերութիւնը թարգմանչի գործ չէ, այլ արտագրողի»։ Եւ որովհետեւ յիշեալ անուններուն ծանօթ են Մխիթար Այրիվանեցւոյ, կը հետեւցնէ Ի. Աբուլաճէ. «ուրեմն Մխիթարի ժամանակ եւ նրա ձեռքի տակ եղել է վրաց Պատմութեան այնպիսի օրինակ, որ սկզբնագրի լրիւ օրինակութիւնն է ներկայացնում» (էջ* 34)։ *Ի. Աբուլաճէ կը չարունակէ.*

«*Ինչ վերաբերում է* terminus ad quem*ին, մանրապէտները մեծ մասամբ իրրեւ այդպիսին ընդունում են ԺԹ. դարը։ Իմ կարծիքով, այս երկրորդ սահմանագիծը հետու է տարուած»։ Ժորդանիա եւ Ի. Աբուլաճէ հայ. Թարգմանութեան այն տեղիքէն ուր Թարգմանիչն «իրրեւ յաւելուած, Սարկաւագի եւ Դաւիթ արքայի մտերիմ յարաբերութեան մասին է խօսում, գրում է. 'Եւ տեսաք արդեամբ կատարեալ զբան Սաղմոսին (որով Սարկաւագն էր զիմում արքային) ի վերայ Թագաւորին, եւ յոլովք ի բանից անտի վայե-*

լէին նմա, . եւ յետոյ Թարգմանիչը Թվում է այն վտրձանքները, որոնցից անվնաս մնաց Դաւիթ արքան եւ որոնց մասին խօսում է նաեւ (վրական) բնագիրը», կը հետեւցնեն թէ «Թարգմանիչը Դաւիթ Շինողի ժամանակակից է, ամենաշատը՝ կրտսեր ժամանակակից» (37): Ուստի, կը դրէ Աբուլաձէ, «նա Քարթլիս Ցխովրեբայի մէջ գետեղուած Դաւիթ արքայի պատմութիւնը կարող էր Թարգմանել Ժ-Ի. դարի մէյն երկրորդ կիսում» (37): Չեմ կրնար յամենայնի համակարծիք ըլլալ Ի. Աբուլաձէի:

Իրողութիւն է, թէ «վրաց Պատմութիւնը» Թերակատար հասած է մեզի. կ'աւարտի Դաւիթ Ե. Թագաւորի ԾԹ. տարւոյն, յունուար 25ին, այն պահուն, երբ Դեմետրէ Ա. գահ կը բարձրանայ, այն է ըստ ընկալեալ ժամանակագրութեան 1125ին: Թէ իրօք այս կամ յաջորդ տարւոյն դէպքերո՞վ կ'աւարտէր Պատմութիւնը, ինչպէս կ'ընդունին վրաց բանասէրները՝ Մառ, Ջաւախիշվիլի եւ այլք, հաւաստեաւ չգիտենք: Մխիթար Այրիվանեցւոյ տուած վրաց Թագաւորներու արքայացանկը Թոյլ կու տայ մեզ ենթադրելու, թէ Պատմութիւնը կը շարունակուէր գոնէ մինչեւ Ռուսուդանի գահակալութիւնը: Այս մասը, Դեմետրէ Ա.էն մինչեւ Ռուսուդան, ուստի 1125—1223, պէտք է ննկած ըլլայ ձեռագրէն՝ Թարգմանչին եւ օրինակողին Յիշատակարաններով միասին, իբրեւ «փտեալ» Թերթեր:

Անանուն պրուածքի մը մէջ, որ վերնագիրը կը կրէ «Պատմագիրք», այսինքն ցանկ մը հայ ինքնուրոյն եւ թարգմանածոյ պատմագրութեանց, կը յիշուի նաեւ «Վիրք (համացիր «Վրաց») Պատմութիւն, ի Վրաց լեզուէ թարգմանեալ եղեւ, որ է յԱդամայ մինչեւ Զճ (այլ օր. Զճ) թուին Հայոց»: Գրուածքիս հեղինակը, որ պիտի թէ Վրաց Պատմութիւնը «ի Վրաց լեզուէ» թարգմանուած է, եւ կը հասնի մինչեւ 1151 (կամ 1251), կ'ենթադրէ Պատմութեանս լիակատար օրինակ մը, ուր կար նաեւ թարգմանչին Յիշատակարանը:

Զարմանալի է, որ Մխիթար Այրիվանեցի, որ ունեցած է ձեռքի տակ Վրաց Պատմութիւնս, չէ յիշած զայն իր Պատմագրաց Ցանկին մէջ (էջ 37), թէպէտ յիշատակած է հոն Մխքայէլ Ատրպոյ գործը: Այրիվանեցի տակէ կազմած է «Իշխանք Վրաց», «Թագաւորք Վրաց» եւ «Եպիսկոպոսք Վրաց» ցանկերը (էջ 22—23 տպ. Պատկանեան): Վերջնոյն համար կը ծանօթագրէ. «Զայսչափս գտաք յօրինակս», այսինքն Վրաց Պատմութեան մէջ գտած է եպիսկոպոսաց յաջորդութիւնը «Տէր Յոհաննէն մինչեւ տէր Թաւիոր», եւ իրօք ալ հոն վերջին եպիսկոպոսը յիշուած է Թաւիոր (էջ 98): Թագաւորաց յաջորդութիւնը հասցուցած է մինչեւ «Դեմետրէ (Բ.) սպանեալ (1289). ՀՓ իշխանք եւ Թագաւորք» եւ յաւելուածաբար՝ յիշած է «Դաւիթ» (Զ. 1290—1308) եւ

«Վախթանկ» (Գ. 1301—1304), անյիշատակ թողլով Վախտանգ Բ. 1289—1292 եւ Գորգի Ե. 1299—1301: Ի՞նչ պղբխուբէ քաղած է Այրիվանեցի 1125—1289 տարինեբու թագաւորաց յաջորդութիւնը, որոնք են.

(Դեմետրէ Ա. 1125—1154):
Գուրգի (Գորգի Գ. 1154—1184)
Թամար (1184—1212)
Լաշայ Գորգի (Գորգի Դ. Լաշա 1212—1223)
Ըռուսուդան (1223—1247)
Դաւիթ (Դ.) Փոքր (1247—1259)
Դաւիթ (Ե.) Մեծ (1243—1272)
Դեմետրէ (Բ. 1272—1289)
(Վախտանգ Բ. 1289—1292)
Դաւիթ (Զ. 1292—1308)
Գորգի Ե. 1299—1301)
Վախտանգ (Գ. 1301—1304)

Հայ պատմագիրներէն ոչ ոք աւանդած է մեզի այս ցանկը: Եթէ ընդունինք, թէ 1247—1308 չրջանի արքայացանկը կազմած է Մխիթար Ինքնին իրրեւ ժամանակակից (մոռացմամբ դուրս ձգելով Վախտանգ Բ.), նախորդ 5 անուններըը նա քաղած պէտք է ըլլայ Վրաց Պատմութենէն:

Վրաց Պատմութիւնը ձեռքի տակ ունեցած է նաեւ Ստեփանոս Օրբելեան, որ ծաղկած է ԺԳ. դարու վերջին քսանամեակին եւ վախճանած 1304ին: Սա հիւսելու համար Օրբելեանց պատմութիւնը (գլ. կե, էջ 269—273, տպ. Էմինի), կ'օգտուի նաեւ ի «ժա-

*մանակապրոց, զոր Քարթլիս Ցխոբեայ կո-
չեն», այսինքն անոր հայերէն Թարգմանու-
թենէն, ինչպէս ինքնին կը խոստովանի.
«Եւ ահա ծանեալ ընդ ազօտ ինչ ի վրաց
պատմութենէն»: Քաղուածքներ կատարած է
յատկապէս առաջին երկու գլուխներէն: Եւ
որովհետեւ «վրաց պատմութեան» մէջ Օր-
բելեանց մասին յիշատակութիւն չէ գտած,
համարած է, թէ «վասն նախանձու Գէորգի
Թագաւորին, որ ազգաւ Ջնջեաց գնոսա ի
վրաց աշխարհէն, Ջնջեցին զանուանս նոցա
ի պատմութենէն իւրեանց եւ յամենայն
գրեանց եւ յեկեղեցեաց...: Այլ զի ժառանգ էր
յիշատակ նախնական գրուածոյ նոցա, նաեւ ամենայն արուեստիւնք եւ գործք
երեւելիք ի տանն վրաց ազգին Օրբելեանց ի
նոցին ժամանակապրոցն, զոր Քարթլիս Ցխո-
բերայ կոչեն...» (272—273), այս պատճա-
ռաւ «մեք քննեալ եւ տեղեկացեալ ծանեաք
զանկաւս ի բազմաց ի գիտող արանց եւ ի
մնացեալ յիշատակարանաց ուրեք ուրեք, եւս
եւ յաւանդութեանց նախնեացն իւրեանց, զոր
ծանուցին հարք որդւոց մինչեւ ցմեզ»: «Վասն
այն մեք ոչ գիտացաք գորպէան եւ գկարդ բա-
նիցն, գի ըստ կարգի չարայարեալ էաք· բայց
զոր գտաք ի հայալեզու գիրս սակաւ ինչ յի-
շատակ՝ գիցուք» (272—273):

*Ստ. Օրբելեանի յիշած «Գորգի», ո՞ր-
է համանուն չորս Գորգիններէն, որոնք են.
Գորգի Ա. 1014—1027, Բ. 1072—1088, Գ.
1154—1184, եւ Դ. 1212—1223: Հաւանօրէն

խօսքը Գորգի Գ-ի մասին է, ուստի Սեւհանոս Վրաց Պատմութեան իր օրինակին մէջ ունէր անոր Թագաւորութեան «կրճատեալ» պատմութիւնը եւ կը թուի ինձ, թէ ձեռքի տակ ունեցած «հայելեզու գրոց» մէջ կը գտնուէր նաեւ Վրաց Պատմութիւնը:

Մխիթար Այրիվանեցի եւ Ստ. Օրբելեան ենթադրել կու տան որ Վրաց Պատմութիւնը կը բովանդակէր իր մէջ ինչ ինչ նաեւ ԺԳ. դարու պատմութիւնէն: Անանուն Պատմագրաց ցանկին համաձայն այդ Պատմութիւնը կը հասնէր ցամն ՉՃ (1151). եթէ արժէք տանք Անթիլիասի Մատենադարանի օրինակի «ՉՃ» ընթերցուածին՝ այն կը հասնէր մինչեւ 1251, ինչ որ կ'արդարացնեն Մխիթար Այրիվանեցի եւ Օրպէլեան: Այս թուականը կարելի է նկատել Վրաց պատմութեան գրութեան համար իբրեւ terminus ante quem:

Ձայս հաստատել կը թուի Մխիթար Անեցի, որ ծաղկած է ԺԲ. դարու վերջին եւ ԺԳ. դարու առաջին քառորդին: Անեցի պատմագիրին, որ օգտուած է Քարթլիս Ցխովրեբայէն ուղղակի, անծանօթ մնացած է «Վրաց Պատմութիւնը» հայերէն թարգմանութեամբ: Այս կը տեսնուի այն հատուածէն, զոր յառաջ բերած է Վարդան Պատմիչ իր Պատմագրքին մէջ (էջ 91—92).

«Իսկ յաղագս Վրաց Թագաւորացն սկզբանց, որ կայ ի գիրս նոցա, եթէ Թորգոմ ութ որդւովք եկն յԱյրարատ գաւառ գինի չրոյն մեծի. եւ երեք յորդւոց նորա նախա-

պահք եղեն՝ Հայօս եւ Քարթլօս եւ Կոկասոն, եւ սիրեցին աշխարհաց, եւ իւրեանց անուամբն կոչեցին Հայս եւ Քարթլ եւ Կովկաս, եւ սիրեցին ի ծովէն Պոնտոսի մինչեւ ցծովն Կասբից՝ մինչեւ ցՄիհրան [եւ ցԱրրակ թոռն իւր], որ էառ կին ի Պարթեւաց՝ Սահակդուխտ անուն ի Պարտաւայ. որ եւ ամուլ զոլով հաւատաց ի Քրիստոս, եւ ետ նմա զաւակ՝ զՎախտանգ, որ եւ Գուրգասարն կոչեցաւ, որ է Գայլապլուխ ի Պարսից բառն. զի ունէր ի վերայ սաղաւարտին պատկեր գայլոյ յառաջի կոյն, եւ յետին կոյն՝ առիւծու: Սա էառ իւր ի կնութիւն զդուստր Լեւոնի կայսեր. եւ ի ամանէ սերեցան թագաւորք մինչեւ ցԹեւտաս, զոր կուրացոյց Աբաս. յետ որոյ թագաւորեաց Բադարատ, որպէս Գուրգենայ, որդւոյ Աշոտոյ Ողորմածին [12], ի վերայ Ափխազաց. այս ըստ Մխիթարայ երկոցուն ասացն»:

Տեղիքս «երեք յորդւոց նորա նախագահք եղեն՝ Հայօս եւ Քարթլօս եւ Կոկասոս» *հայ. թարգմանութիւնն ունի. «Եւ ընտրեցան յորդւոց նորա արք ութ արհապոյնք եւ անուանիք. Ա.՝ Հայկն, Բ.՝ Քարթլոս... է.՝ Կովկաս». վրացին ունի՝* Haos . . . Karthlos . . . Cawcas (Hist. 17). «Մինչեւ ցՄիհրան [*եւ ցԱրրակ թոռն իւր*], որ էառ կին ի Պարթեւաց՝ Սահակդուխտ անուն ի Պարտաւայ». *Հայերէն թարգմ. (73). «Իսկ զօրապլուխն Առանայ Բարգաբօթ տայր զդուստր*

---

[12] *Համմ. առ այս Մարկուարտ, էջ 150, ծան. 16:*

իւր ի կնութիւն Մխրդատայ... եւ էր անուն նորա Սակդուխտ»: Անհմաստ է փակագծի մէջ առնուած մասը: «Որ եւ ամուլ գոլով հաւատաց ի Քրիստոս· եւ ետ նմա զաւակ զվախտանգ». *Հայ. թարգմ. «Եւ եղեւ նմա զուստր մի Խորանձէ անուն... յետ չորից ամաց եղեւ նոցա որդի... Վախտանգ»* (73—74): «զվախտանգ, որ եւ Գուրգասարն կոչեցաւ, որ է Գայլագլուխ ի Պարսից բառն· զի ունէր ի վերայ սաղաւարտին պատկեր գայլոյ յառաջի կոյսն, եւ յետին կոյսն առիւծու»: *Հայերէն թարգմանութիւնն է. «Եւ վախթանգ արար ի վերայ ոսկիակապ սաղաւարտին պատկեր գայլու եւ առիւծու. զոր ի ժամ պատերազմին տեսեալ պնա եւ ճանաչեալ՝ ասէին. Ի բաց եղերուք ի գայլէ եւ յառիւծու. եւ կոչեցաւ նա Գուրգասալ, այսինքն Գայլառիւծ՝ ի Պարսից լեզուն»* (86). *Տարեգիրքն ունի.* Le roi Wakhtang avait un casque d'or, sur lequel se voyait, par-devant un loup, par-derrière un lion... Les Perses... comprenant ce que signifiait l'emblème du loup et du lion, ils disaient... „Dour az gourgasal, i. e. garez-vous de la tête de loup;“ de là le roi fut nommé Gorgasal (Hist. 177—178).

Այս համեմատութիւնները ցոյց կու տան, թէ Մխիթար Անեցի անկախ է հայ թարգմանութենէն եւ հետեւած է Քարթլիս Ցխովրէբայի լիակատար օրինակի մը: Կը հետեւցնենք ասկէ, թէ Վրաց Պատմութիւնը

պէտք է թարգմանուած ըլլայ 1200էն վերջը եւ 1250էն յառաջ:

Թարգմանիչը կարդացած է Արիստակէս Լաստիվերտացւոյ Պատմութիւնը եւ ասկէ առած է յաւելուածս, որ կը պակսի վրաց Տարեգրքին մէջ.

«Եւ գնաց Վասիլն ի Տրապիզոն. եւ կոչեցեալ առ ինքն զմեծ կաթուղիկոսն Հայոց զՊետրոս ի տօնի յայտնութեանն, եւ օրհնեաց զկուրն առաջի նորա. եւ ետես կայսրն մեծ սքանչելիս ի վերայ ջրոյն, եւ գովեաց զհաւատս Հայոց. եւ գնաց ի Կոստանդնուպոլիս» (էջ 111): Լաստ. «... հրամայէ թագաւորն հայրապետին Պետրոսի օրհնել զկուրն ... եւ ի հեղուլ հայրապետին զտէրունական իւղն ի ջուրսն՝ ցնցուղս լուսոյ ճառագայթից յանկարծակի ծագեաց ի ջուրցն... եւ փառաւորեցին զԱստուած. եւ բարձրացաւ եղջիւր հաւատոյս մերոյ ... եւ ինքն թագաւորն... երթեալ մտանէ ի քաղաքն իւր ի Կոստանդնուպոլիս» (էէ 19 եւ 21):

Թարգմանիչը Հաղբատի չրջանէն է. լսած է աւանդութենէ Դաւիթ Բ.ի († 1125) մտերիմ վերաբերմունքը հանդէպ Յովհաննէս Սարկաւագ Վարդապետի, որ կը ծաղկէր Հաղբատ († 1140): Իրմէ են հետեւեալ տողերը.

«Այլ ինքն (Դաւիթ թագաւոր) սիրէր զազգն Հայոց եւ զեկեղեցիսն եւ զոմն հռետոր վարդապետ ի Հաղբատ՝ Սարկաւագ անուն, խոստովանէր նմա զյանցանս իւր. եւ

կորացուցեալ զպատուական գլուխն՝ օրհնէր ի նմանէ. եւ նստէր ընդ նմա եւ փարէր զպարանոցաւ նորա. եւ նա (Սարկաւագ) ասէր. լուծեալ եմ եւ հոտեալ ի ծերութեան եւ. ի բաց գնա յինէն՝ զի մի աչխատ լիցիս: Եւ Թագաւորն համբուրէր եւ ասէր. Անպակաս լիցի հոտս այս յինէն, հայր պատուական: Եւ պարգեւեաց նմա զիւղ առընթեր վանացն՝ ի ծառայութիւն նմա: Եւ ի յօրհնելն զԹագաւորն՝ զայս ասէր՝ եղեալ զձեռս ի վերայ գլխոյն. «Գոհ զԴաւիթ ծառայ իմ եւ իւղով սրբով օծի գնա»՝ մինչեւ յառաջնորդ տուն[13]: Եւ զուարճանայր արքայն եւ զովէր զպեղեցկակերպ Թարգմանութիւնն Հայոց: Եւ տեսաք արդեամբ կատարեալ զբան Սաղմոսին ի վերայ Թագաւորին. եւ յօրով ի բանից վայելչին նմա»: Շարունակութիւնը յայնաբար կը գտնենք Տարեգրոց մէջ (Hist. 379): Ի. Աբուլաճէ եւ այլք այս տողերու մէջ կը նկատեն ժամանակակից մը արտայայտութիւնները. ուրիշ խօսքով՝ կը համարին Թէ Թարգմանիչը ժամանակակից մ'է Դաւիթ Թագաւորին:

Եթէ Բրոսէի Թարգմանած իմաստով առնենք վերյիշեալ տողերը եւ ընդունինք Թէ Սարկաւագ վարդապետ օրհնած է Դաւիթ մինչեւ տասներորդ ազգ, գրութեանս ժա-

[13] Այսինքն Սաղմոս ՁԸ. 21—30 տունները. Brosset Թարգմանած է. «J'ai trouvé... et l'ai oint de mon huile sainte, jusqu'à la 10e génération» (Additions, p. 60). այս իմաստով իմացած է նաեւ հայ հրատարակիչը:

մանակը հարկ պիտի ըլլար ենթադրել իբր 1290: *Բայց տեղիք չկայ այս խմաստին վրայ պնդել: Թարգմանիչը նկատի ունի ԶՐ Սաղմասին* 21—30 *տուներու մաղթանքները:*

Նախադասութիւնս «Այլ ինքն սիրէր... գոմն հռետոր վարդապետ ի Հաղբատ՝ Սարկաւագ անուն», ցոյց կու տայ, թէ տողերուս դրողը ժամանակակից մը չէ, նաեւ ոչ քալ ծանօթ մը Սարկաւագ վարդապետի անձին, զոր կ'անուանէ «գոմն», չի գիտեր անոր անունը՝ Յովհաննէս, ծանօթ է իրեն այդ «գոմն հռետոր Սարկաւագ վարդապետը» իբրեւ մէկը որ ապրած է ի Հաղբատ: Զայն իբր 1088—1125*ի չրջանին կը ներկայացնէ «լուծեալ եւ հռետոր ի ծերութեան»: Յովհ. Սարկաւագ վարդապետ Վարդան Պատմիչի համաձայն վախճանած է* 1140*ին, ինչ որ կը հաստատուի նաեւ այլուստ: Եւ եթէ ան ի խոր ծերութեան որ եւ է Թագաւորի խոստովանահայրն եղած է, այդ կարող է միայն Դեմետրէ Ա.* (1125—1154) *եղած ըլլալ: Յայտնապէս կը տեսնուի նախադասութենէն, որ Թագաւորը վարդապետէն տարիքով շատ կրտսեր եղած է: Յամենայն դէպս հին աւանդութիւն մը նիւթ մատակարարած է հեղինակին, ուր Թագաւորի անունը արդէն ընդ աղօտ կը լսուէր:*

Այս աւանդութիւնը կը կրկնէ նաեւ Կիրակոս Գանձակեցի, ինչպէս ինձ կը թուի առնելով վրաց Պատմութենէն: Եթէ Սարկաւագ վարդապետի անձը իրրեւ «գոմն» ծա-

նօթ էր Թարգմանչին, նոյնը իր բովանդակ հասակով ծանօթ է Կիրակոսի, որ եւ փոփոխութեամբ յառաջ կը բերէ հատուածը այսպէս. «Եւ կարի յոյժ սիրէր զաա *թագաւորն վրաց Դաւիթ, հայրն Դեմետրեայ, պապն Գէորգայ եւ Դաւթի. այնքան զի մինչ լսէր զգալուստ նորա՝ յոտն յառնէր եւ ելանէր ընդ առաջ նորա եւ* խոնարհեցուցեալ զգլուխն՝ խնդրէր ի նմանէ օրհնութիւն. եւ նա եդեալ զձեռն ի վերայ գլխոյ նորա զայս Սաղմոս ասէր. ‘Գտի զԴաւիթ ծառայ իմ, իւղով սրբով օծի զնա. *Ձեռն իմ ընկալցի զնա եւ բազուկ իմ զօրացուսցէ (զնա). Մի մեղիցէ զնա (նմա) թշնամի եւ որդի անօրէնութեան մի չարչարեսցէ զնա,: Եւ ի պատճառս որոյ* սիրէր թագաւորն զազգս Հայոց» (*Կիր. էջ* 64—65): *Կիրակոս ՁԸ. Սաղմոսի* 21—24 *տուները միայն յառաջ բերած է: Ինքնին հասկանալի է, թէ ինչո՞ւ դուրս ձգած է Կիրակոս «խոստովանէր նմա գյանցանս իւր»: Զարմանալի է իր կարգին, որ Թարգմանիչը, որ ծաթ հայ էր, թոյլ տուած է իրեն Սարկաւագ Վարդապետը վրաց արքային խոստովանահայրը ներկայացնել:*

Թարգմանիչը, որ ըստ Ջալալեանց ԺԹ. դարուն պէտք է ապրած ըլլայ, ո՞վ կարող է եղած ըլլալ: Մելիքսեթ-բէկ կը պրէ. «Առ այժմ ոչ մի դրական պատասխան կարելի չէ տալ (էջ 132): *Ֆ. Պատկանեան կը համարէր Թարգմանութիւնը «անգրագէտ հայ վանականի մը գործ»: Եթէ Թարգմանիչը*

Հաղբատի մերձաւորութեան կ՚ապրէր, եւ թարգմանութիւնը կատարած է «ի վրաց լեզուէ», ականջ աչքիս առջեւ կը ցցուի դէմք մը, որ 1248էն յառաջ կամ ետքը կատարած է այլեւայլ թարգմանութիւններ նոյն «ի վրաց լեզուէ», ինչպէս Պրոկղի Շաղկապքը, Յովհ. Դամասկացւոյ եւ Յովհ. Սինայեցւոյ գրութիւնք եւն: Անոր անունն է Սիմէոն քահանայ Պղնձահանքի վանքէն, ոչ շատ հեռու Հաղբատէն: Սիմէոն նախանձախնդիր էր թարգմանել վրաց գրականութենէն գործեր, որոնք կը պակսէին հայ գանձարանին մէջ. անոնց թուէն էր նաեւ «Վրաց Պատմութիւնը»: Թէպէտ վրաց Եկեղեցւոյ պատկանած վանքի մը միաբան էր, դաւանութեամբ այ որթոդոքս, բայց արտով հայ էր, հետամուտ հարստացնել հայ մատենագրութիւնը թարգմանական գրականութեամբ: Եւ որովհետեւ հայ ընթերցողները նկատի ունէր, պիտի զգուշանար բնականաբար վրաց Պատմութեան թարգմանութեան մէջ խոյս տալ այնպիսի տեղիքներէ, որոնք անհաճոյ կրնային ըլլալ հայ ընթերցողներուն: Այս խոհեմութեան վերագրելու է անշուշտ վրացերէն բնագրի Հայոց հայող թշնամական արտայայտութիւններու մեղմացումը: Նա ոչ միայն նման տեղիքներ բարելաւած է, այլ եւ յաւելուածներ մուծած է վրաց Պատմութեան մէջ, որոնք հայ ընթերցողներէն սիրով պիտի ողջունուէին: Ուստի ուղիղ չեմ գտներ Ի. Աբուլաճէի որակումը, թէ թարգմանիչը

«դաւանութեամբ մխաբնեայ» ըլլայ: Անզգալի ընելու համար յաւելուածները՝ մինչեւ իսկ զգուշացած է Դաւիթ Բ.ի պատմութեան մէջ գրել «զազգս Հայոց», ինչ որ բնական պիտի ըլլար իրեն համար, այլ գրած է «սիրէր զազգն Հայոց», ցոյց տալու համար թէ վրացերէն բնագրին մէջ այնպէս էր, մինչ նոյն տեղիքը կիրակոս վերածած է «զազգս Հայոց»:

«Քարթլիս Ցխովրեբայ», որ պատմական դրուագքներու հաւաքածոյք մը կը ներկայացնէր, նման «Ազուանից Պատմութեան», հայ թարգմանիչը վերածած է «Պատմութիւն Վրաց», այն է «Պատմութիւն Քարթլայ». ուստի «Համառօտ Պատմութիւն Վրաց, ընծայեալ Ջուանշէրի պատմչի» յաւելուածական բառերը, զորոնք դրած է Հ. Թիրոյեան իր հրատարակութեան ճակատին, հարազատ չեն: Նա աչքի առաջ ունեցած է ԺԶ. գլխուն տեղիքը. «Եւ գտաւ պատմութիւնս համառօտ... եւ եդաւ ի գիրքս որ կոչի Քարթլիս Ցխօրեպա, որ է Պատմութիւն Քարթլայ. եւ եգիտ զսա Ջուանբեր (կարդա՛ Ջուանչեր), դրեալ մինչեւ ցվախթանգ թագաւոր, եւ մինչեւ ցայս վայր ինքն յաւել Ջուանբեր» (էջ 104): Առ այս կը գրէ Ի. Աբուլաձէ (էջ 34). «Այս յիշատակարանից չի երեւում, որ ամբողջ Քարթլիս Ցխովրեբայի հեղինակը Ջուանչերն է եղել. ընդհակառակը, նրան մխայն մի մասն է վերագրվում: Յիշատակարանի մէջ մատնանշած «Պատմութիւն հա-

մաոօտ»ը ոչ թէ Քարթլիս Ցխովրեբային, այս ինքն Վրաց Պատմութեան է վերաբերում, այլ Արշիլի Վկայաբանութեան գրքին եւ այդ պատճառով էլ չի կարելի արդարացնել հրատարակիչ Աթ. Թիրոյեանին այն բանի համար, որ նա հրատարակած գրքին տվել է վերոյիշեալ վերնագիրը»:

Վրական բնագիրը, որմէ կատարուած է թարգմանութիւնս, եղած է խուցուրի (հայ. բոլորգիր) գրով. ասոր հետեւութեամբ է, որ թարգմանիչը յատուկ անուններու տառադարձութեան ժամանակ յաճախ չփոթած է վր. բ եւ շ իրարու հետ նման գրերը. ասկէ ծագած են Արբակ (Արշակ), Արտաբիր (Արտաշիր), Ջուանբեր (Ջուանշեր) եւ այլ սխալ յաճեւերը, անուններ, որոնք իրեն պէտք է ծանօթ ըլլային Հայոց Պատմութենէն:

Շատ տեղեր վրական յատուկ անուններ փոխանակ տառադարձութեամբ տալու, հայցուցած է բառական թարգմանութեամբ. այսպէս վրաց. Տկէ–Տբա անունը թարգմանած է «Լիճ Մայրոյ» (9). Դեղա–ցիխէ «Մայրաբերդ» (20) եւն. այլուր «Ուփլիսցիխէ որ ասի Տեառնբերդ» (20), «Ցիխէդիդ, որ է Բերդ մեծ» (20): Վրացերէն չդիւրիւոէթի, որ կը համապատասխանէ «հիւսիս», հիւսիսային կողմանք» առութեան, կը թարգմանուի բառական «ծմակային երկիր» (19) եւն: Տեղ տեղ կը հանդիպինք նաեւ վրացերէնէ փոխ առնուած բառերու, զորոնք հաւաքած եւ մեկնած է Հ. Աճառեան:

Վրական սկզբնագիրը, զոր «համառօտ» որակած է տեղ մը, կ'երեւայ թէ թարգմանիչն իր կարգին համառօտած է տեղ տեղ, աւելի ուշադիր պատմական բովանդակութեան քան ճոռոմաբան աւելախօսութեան, որով հարուստ են դէթ այժմեան վրական օրինակները: Կարեւոր տեսած է այս համառօտութիւնը մանաւանդ այնպիսի տեղեր, ուր սկզբնագրի բառական թարգմանութիւնը անհաճոյ կարող էր ըլլայ հայ ընթերցողներուն: Մանր յաւելուածները հայ աւանդութենէն եւ մատենագրութենէն, արդիւնք համարելու է իր հայրենասիրութեան:

Հայ թարգմանութեան կարեւորութիւնը չեշտած է Մ. Բրոսէ (Hist. XXVII) *եւ նոյնը կը հաստատեն վրացի բանասէրները. Վրաց պատմութիւնը կը ներկայացնէ Քարթլիս Ցխովրէբայի մէկ հին ձեռագիրը. այս պատճառաւ ալ արժանի համարեցաւ Բրոսէ ամբողջութեամբ թարգմանելու գաղղիերէնի. «Այս թարգմանութիւնը ինձի շատ օգնեց, կ'ըսէ Բրոսէ, վրացերէն բնագրի ճշդիւ իմացման համար»: Սկիզբի մասը Պատկանեան թարգմանեց ռուսերէնի, իսկ Յ. Աբուլաձէ* (1901) *եւ Ս. Կակաբաձէ* (1908) *կարեւոր տեսած են ամբողջը դրաբար վրացերէնի թարգմանել* (Մելքիսեթ–Բեկ, էջ 132): *Իր կարգին Լ. Մելիքսեթ–Բեկ հայ թարգմանութիւնը բաղդատութեան դնելով վրացերէն բնագրի հետ, տուած է տարբերութիւնները հայերէն թարգմանութեամբ (անդ,*

էջ 140—224) ճոխացնելով յատաջաբանական տեղեկութիւններով եւ բացատրական ծանոթութիւններով:

Այս տեղ կը ներկայացնեմ այն բոլոր գրուածքները, որոնք չօչափած են «Վրաց Պատմութեան» հայերէն ձեռագիրներն եւ առ հասարակ հայերէն թարգմանութիւնը եւ յարակից խնդիրները:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

1. M. Brosset, Des sources originales de l'histoire de Géorgie. Chronique de Waktang. Ancienne traduction abrégée, en arménien: Journal de S. Pétersbourg, 1847, Nr. 249—250.

2. M. Brosset, Rapports sur un voyage archéologique dans la Géorgie et dans l'Arménie, exécuté en 1847—1848. 1re livraison (troisième rapport). S. Pétersbourg 1849, p. 62—63.

3. M. Brosset, Chronique Arménienne: Additions et Eclaircissements à l'Histoire de la Géorgie. S. Pétersbourg (Hist. de la Géorgie) 1851, pp. XVII—XXVII, 1—61.

4. К. Паткановъ, Ванскіе надписи и значение ихъ для исторіи Передней Азіи. О древней грузинской кронике: Журналъ Мин. Нар. Просв. 1883, декабрь, стр. 199—274. Ք. Պատկանեան, Վանի արձանագրութիւնները եւ նոցա նշանակութիւնը առաջաւոր Ասիայի պատմութեան համար. թարգմ. Խ. Յովհաննիսեան, Արձագանք 1885, թ. 25, 26· 1886, թ. 1, 2, 5—7, 9—10:

5. Н. Марръ, Сборники притчъ Вардана. Часть III, Приложенія. *Պետերբուրգ* 1894, *էջ* 55—57:

6. Н. Марръ, Изъ лѣтней поѣздки въ Арменію. VII: Зап. Вост. Отд. Имп. Рус. Археолог. Общ. V (1890) 211—241. = *Ն· Մառ, Ամառնային ուղեւորութիւնից դէպի Հայս· Թարգմ· Ո· Անտիւան, Վիեննա* 1892, *էջ* 21—22 (*Հանդ· Ամս·*, 1891, *էջ* 266):

7. F. C. Conybeare, The Armenian version of Djouansher: Life of St. Nino, p. 67—89 (*անգլիերէն Թարգմանութիւն Ս· Նունէի վարքին*):

8· *Յուստին Արուլաձէ, Վրաց Մատենի հին հայերէն Թարգմանութիւնը· Մոգուս– րի ամսաթերթ* 1901, *թ·* 4 (*վրացերէն*):

9· *Իւ· Ջաւախիշվիլի, Հին վրացերէն պատմական դրականութիւն, Ս· Տատը* 1916 (*վրացերէն*):

10· *Եղիա Ս· Քաւսնի, Վրաց ժամանակագրութիւնը: Հանդ· Ամս·* 35 (1921), 493—501, 584—598· 36 (1922), 121—131:

11· *Լ· Մելիքսէթ–Բեկ, Վրաց ապրիւրները Հայաստանի եւ Հայերի մասին, Ա·, Երեւան* 1934, *էջ* 129—224:

12· *Ի· Արուլաձէ, Քարթլիս Ցխովրեբայի կամ Վրաց Պատմութեան հին հայերէն Թարգմանութիւնը: Հրատ· ի պրս՝ Հայկական ՍՍՌ Գիտութիւնների Ակադեմիայի Պետական Ձեռագրատուն (Մատենադարան): Գիտական նիւթերի ժողովածու, Թ·* 1, *Երեւան* 1941, *էջ* 31—40:

13· *Հ· Աճառեան, Հայերէն նոր բառեր Զաքարէի Վրաց Պատմութեան մէջ· Բանբեր մատենադարանի*, 1921, *էջ* 353—354:

14. J. Marquart, Der Ursprung der iberischen Bagratiden: Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge. Leipzig 1903, S. 391—436· *Նոյնը հայերէն թարգմանութեամբ Հ. Մ. Հասրգեանի՝*

Յ. Մարկուարտ, Բագրատունեաց ծագումը. Վիեննա 1915 (*Վրաց Բագրատունեաց ծագումը, էջ* 74—150):

15· *Հ. Ն. Ակինեան, Կիւրիոն Կաթողիկոս Վրաց. Վիեննա* 1910:

16· *Նոյն, Մատենագրական Հետազօտութիւններ, Գ., Վիեննա* 1930, *էջ* 34—40:

17· *Նոյն, Քրիստոնէութեան մուտքը Հայաստան եւ Վրաստան եւ Ս. Նունէ: Հանդ. Ամս.* 1947—1948:

Ջ. ՅՈՒՆԱԿԱՆ ՇԱՐԱԿՆՈՑ

Որթոդոքս Եկեղեցւոյ հետեւող այն ժողովուրդները, Վրացիք, Սլաւները, Ռուսիք, որոնք ունէին ինքնուրոյն լեզու եւ գրականութիւն, իւրացուցին Յոյն Եկեղեցւոյ պաշտամանց գրքերը թարգմանութեամբ: Այս օրինակին հետեւեցան նաեւ այն Հայերը, որոնք ենթարկուած էին որթոդոքս Եկեղեցւոյ, կամաւ կամ բռնութեամբ, Բիւզանդական պետութեան մէջ եւ Վրաստան: Ասոնք կը կոչուին Հայ–Հոռոմներ, նաեւ Ծա(յ)թեր. եւ կազմեցին այդ երկիրներու մէջ համայնքներ: Անոնց ծագումը հին է, հաւանօրէն է. դարէն ետքը. բայց կազմակերպութիւնը, ինչպէս կ'երեւայ, ԺԲ. դարէն ոչ յառաջ: Մինչ այն, թէ Հոռոմոց աշխարհին եւ թէ Վրաստանի մէջ, անոնց ծխակառավարութիւնը յունարէն եւ վրացերէն լեզուով էր: Գոնէ ծանօթ չեն հայերէն լեզուով ծխարաններ:

Յունական պաշտամանց գրքերը հայերէնի թարգմանելու առաջին փորձը կ'ընէ Սիմէոն Պղնձահանեցի Պղնձահանքի որթոդոքս վանքին մէջ, որ կը գտնուէր որթոդոքս

Եկեղեցւոյ հետեւող Իւանէ զօրավարին պաշտպանութեան տակ: Այս մասին ակնարկութիւն մ'ունինք 1584ին պապա Իաննի (Յովհաննէս արեղայ) գրիչին կողմէ, որ օրինակած է Աթմա վանքին մէջ Վենետիկի Մխիթարեան Մատենադարանի թ. 630 ձեռագիրը, Հայհոռոմ Շարականոցը. կը գրէ, թէ այն թարգմանուած է «ի վրաց լեզուէ ի մեր (հայերէն) լեզու» պապա Մինասի եւ պապա Սիմոնի ձեռքով: Այս անուններըը ծանօթ են մեզի. պապա Մինաս կը նստէր Տրապիզոն եւ պապա Սիմոն Պղնձահանքի վանքին մէջ, ժԳ. դարու առաջին կէսին. անոնք գրած էին Յովհ. Կլիմաքոսի Սանդուխք գործի վրացերէնէ հայերէն թարգմանութեամբ: Թէեւ անծանօթ կը մնայ մեզի, թէ ե՞րբ եւ որո՞ւն յանձնարարութեամբ թարգմանած են անոնք յունական Շարականոցս, բայց նկատի առնելով, որ Պղնձահանքի վանքը վերանորոգած եւ կազմակերպած էր Իւանէ, կրնանք ենթադրել թէ նոյն իշխանի փափագով ձեռնարկուած ըլլայ Շարականոցիս թարգմանութիւնը ԺԳ. դարու առաջին կամ երկրորդ տասնեակին:

Թ. 630 ձեռագրիս մասին կը հաղորդէ ինձ Մեծ. Հ. Ներսէս Տէր-Ներսէսեան տեղեկութիւններս, որոնց համար կը յայտնեմ սրտագին շնորհակալութիւնս Մեծ. Հօր:

Թուղթ՝ 311· Մեծութիւն՝ 18,3 × 27,4 հմ. Գրութիւն՝ *մխասին* 12 × 20 հմ., տողք

23. Նիւթ՝ *թուղթ*. կազմ՝ *կաշեպատ, փայտակազմ*. Հանգամանիք՝ *լաւ*. Գին՝ *բոլորքիր*. Ժամանակ՝ 1584. Գրիչ՝ *պապա Իաննի*. Տեղի՝ *Աթմա*:

Մատեանս է՝ Յունական Շարակնոց. մանաւոր խորագիր չի կրեր: Համառօտ ցուցակ մը, զոր ունիմ աչքի առաջ, կ'անուանէ «Ժամագիրք Յունաց ի հայ փոխեալ»: Բովանդակութիւնը Հ. Ներսէս կը ներկայացնէ այսպէս.

Ա. Թղ. 1ա—148ա. Շարականները, բաժնուած չաբաթներու եւ օրերու վրայ. «Շաբաթ երեկոյ եւ կիրակի՝ Յարութեան. Բշ. Հրեշտակաց. Գշ. Կարապետին. Դշ. Խաչի եւ Աստուածածնի. Եշ. Առաքելոց. Ուրբ. Խաչի եւ Աստուածածնի. Շբ. Մարտիրոսաց:

Բ. Թղ. 148ա—156ա. Պաղատանք Երաչտութեան, Անձրեւի, Կարկուտի, Երկրաշարժի:

Գ. 1. Թղ. 156ա—175բ. Ամիս սեպտեմբրի. Հրեշտակապետաց. Ծնունդ Աստուածածնի. Բարձրութիւն պատուական Խաչին (Խաչվերաց):

2. Թղ. 175բ—182ա. Ամիս Նոյեմբրի. Ժողով անմարմնոցն. Աւետարանչին Մատթէոսի. Գալուստ ի տաճարն Աստուածածնի:

3. Թղ. 182ա—220ա. Ամիս Դեկեմբրիոս. Նիկողայոս, Նախատօնակներ Ծննդեան Քրիստոսի. Ծնունդ Յիսուսի Քրիստոսի:

4. Թղ. 221ա—244բ. Ամիս Յունուա-

բիոս. Թլփատութիւն եւ յիշատակ Վախ-
լիոսի. Աստուածայայտնութիւն:

5. Թղ. 244բ—257ա. Ամիս Փեբրուարի. Հանդիպումն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիս-
տոսի (Տեառնընդառաջ). Գոտեմն պլխոյն Յովհ. Մկրտչի:

6. Թղ. 257ա—268ա. Ամիս Մարտի. Սուրբ Քառասնից. Ալեւոումն Ս. Աստուա-
ծածնի:

7. Թղ. 268ա—273ա. Ամիս Ապրիլ... Ժեօրժու:

8. Թղ. 273ա—284բ. Ամիս Մա(յ)իս եւ Իունիս. Ծնունդ Յովհ. Մկրտչի, Գլխատո-
ւած Առաքելոցն:

9. Թղ. 284բ—312ա. Ամիս Յուլիս, Աւգոստոս. Փոխակերպութիւն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի. Ննջումն ամենասրբուհ-
ւոյ Աստուածածնի. Հատումն գլխոյն Յովհ. Մկրտչին:

Դ. Յարութեան չարականներ (Թղ. 312աէն յառաջ):

Յիշատակարան. Թղ. 312ա—բ. Դժբախ-
տաբար մաս մը պատռած ըլլալով ամբող-
ջական չէ. սակայն կարեւոր մասը կայ: Ն. Ներսէս տրամադրած է ինձ վերջին տո-
ղերը. իսկ առաջին տողերը աւանդած է Ն. Բ. Սարգիսեան[1]: Կը միացնեմ առաջին եւ վերջին մասերը այսպէս.

---

[1] Բազմավէպ, 1894, էջ 328 ծան.:

«Գրեցաւ սա ձեռամբ եղկելի սուտանուն կրօնաւորի պապա Իաննի ի վանս որ կոչի Նորվան, ընդ հովանեաւ ամենասրբուհի Աստուածածնի եւ մեծ եւ ահաւոր հրեշտակապետացն Միխայելի եւ Գաւրիէլի, վանքն որ կոչի Աթմա, ի սուրբ ԺԷորժիոս եւ սուրբ Աստուածածնի: Գրեցաւ ի թուին Հայոց ՌԼԱ (1582). տարին կուսան էր. վերադիրն Զ. իմ հայրապետն Ղնատիոս մեսրապօլիտն: Ազամայ թուականն ԷՌՂ[2] (7090 = 1582/3). Քրիստոսի թիւ ՌՇՁԳ (1583): Սուրբ Հայրն մեր պապա Մինասի[3] եւ պապա Սիմոնի թարգմանեալ էր ի վրաց լեզուէ ի մեր լեզու[4]: Կարգեցի զդա ի վանքնս (ա՛յսպէս) Ազմա, յամենասրբուհի Աստուածածնինն. եւ ի մեծ վկայն Քրիստոսի ի սուրբն Գէորգիէ. որ զերբս այս եւ ես եղկելիս պապա Իյանին աստ վճարեմք զկենցաղս մեր: Եւ աւարտեցի զսա ի մեծ թվականիս Է.Ռ.Խ. ընդ (Զեռ. ը) Գ[5]. Հա(յ)ոց թուվէց ՌԼԳ[6]. տանուտէր Կարիճն. վերադիրք ԻՀ. Քրիստոսի ՌՇՁԸ[7]»:

---

[2] Տպ. ԷՌՇ:

[3] Տպ. Մինաս է:

[4] Ցաջորդ տողերը մինչեւ «աւարտեցի» դուրս ձգած է Հ. Բ. Սարգիսեան բազմակէտով:

[5] Հ. Բ. Սարգիսեան կարդացած է ԷՌՇԳ. Հ. Ներսէս կը կարդայ ԵՌՂ Ը Գ. կ'ակնարկուի 7093 աին աշխարհի, ուսոի 7093 — 5508 = 1584/6 փրչական տարին:

[6] Պէտք է կարդալ ՌԼԴ (1585):

[7] ՌՇՁԸ (1585) ունի Հ. Բ. Սարգիսեան. Հ. Ն. Տէր-Ներսէսեան կը կարդայ ՌՇՁԷ:

Աթմա գիւղը ըստ Էփրիկեանի (Բնաչխարհիկ Բառարան, Ա., Վենետիկ 1903, էջ 28) կը գտնուի Ակն գաւառին մէջ, այժմ Թրքաբնակ. Յ. Ճանիկեան կը յիշէ Թուրք աղանդաւորներ «Աթմացիք. 100—150 տուն. գիւղերնին Արարկերի հողն է» (Հնութիւնք Ակնայ, Թիֆլիս 1895, էջ 66): Նոր Վան հաւանօրէն Ակնայ վանք գիւղն է Հայ-Հոռոմներու Ս. Գէորգ եկեղեցիով (անդ, էջ 57—58):

Ձեռագիրս «օրը կամ տօնը նշանակելէ վերջը շատ անգամներ կը դնէ ժամատացութեան հակիրճ նօթեր (rubrica): *Շարականներու ընթացքին, ընդհանրապէս կարմիր գրով, յուսանցքի վրայ կամ՝ ներքը, համառօտ նշաններ կը գործածէ, շատ նման մեր Աւագ օրհնութիւններու խրատքանչիւր պատկերի առջեւ դրուածներուն»: Ձեռագրիս նկարագիրը «մեր ներկայ իմաստով ժամագիրք չէ, այլ Շարակնոց կամ Տաղարան է»:*

Ձեռագրիս Գ. 1—9 ուրիշ խմբագրութեամբ կը գտնենք Վենետիկի Թ. 886 ձեռագրին մէջ: Հետաքրքրական է այս ձեռագիրն ալ, որուն նկարագրութիւնը Հ. Ն. Տէր-Ներսէսեան այսպէս կու տայ.

Թուղթ՝ 364. Մեծութիւն՝ 12 × 16 *հտ.* Գրութիւն՝ *միասիւն.* Նիւթ՝ *թուղթ.* Հանգամանք՝ *լաւ. սկիզբէն 30 թուղթ կիսով պատռած, նոյնպէս վերջին երկու թղթերը. մերթ նաեւ վերի յուսանցքին հետ տողեր*

պակասած. Գիր՝ մանր բոլորիկ. ժամանակ՝ յառաջ քան 1351. Գրիչ՝ Կարապե՞տ. Տեղի՝ Կ. Պոլի՞ս:

Մատեանս է Յունական Շարակնոց երկու մասով. Ա. մասին սկիզբն ինկած են 30 Թուղթ. կը սկսի այժմ այսպէս.

Ա. 1. Թղ. 1—14ա. (Ամիս Սեպտեմբերի) ||| այլ Սիմէոնի, Մ(ա)մայ, Անթի(մոսի), Բաբելայ, Զաքարիա, Ծնունդ սրբուհոյ Աստուածածնին, սրբուն Եփրոսինա, Յոհաննու Աստուածաբանի, Հր. Առաքելոց, Խաչտոնի, Սահմանոսի նոր վկային:

2. Թղ. 14բ—44ա. Ամիս Ոքտեմբրի (Նոյեմբ. Դեկտ.). Սուրբ առաքելոյն Անանիայի, Կիպրիանու, Նիկաւլայոյ, Պելաժիա.. Նախատաւն Ծննդեան Քրիստոսի (երկար շարականներ խազերով), Սահմանոսի նախավկային, Սուրբ Մանգանոյն, Դաւթայ եւ Յակոբայ:

3. Թղ. 44բ—62բ. Ամիս Յունուարի. Թլփատութիւն Տեառն Յիսուսի Քրիստոսի. եւ սուրբ հարն Վասիլիոյ, Նախատաւն Աստուածայայտնութեան. Աստուածայայտնութիւն (երկար շարականներ, տիշիրա)...:

4. Այսպէս նաեւ Թղ. 63ա—91ա Ամիք Փետրուարի—Յուլիսի:

5. Թղ. 91ա—171 Ամիս Օգոստոս. Սրբոց Մակաբէացւոց, Նախաւկ. Սահմանու. փոխակերպութիւն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի. Ննջման սուրբ Աստուածածնի

(երկար շարականներով). զանազան կանոնները. վկ. Ագաթաւնի, վկ. Ադրիանու եւ Նատալիա, Հատուածն պատուական գլխոյն Յովհաննու Մկրտչին. Պատուական Գաւառն Ատուածածնի: Թղ. 172ա—176ա Ջրօրհնեաց կարգ (երկար), Քրիստոսի Ծննդեան եւ Յայտնութեան կանոնները: Թղ. 145բ—147բ գետեղուած է յունարէն կանոն մը:

Բ. Մաս. Թղ. 176ա—364բ. «Սկիզբն Ատուածով. Սեպտեմբերի ամսոյ...». կը սկսի մխանգամ, Սեպտ.—Աւգոստոս ամիսներու գլխաւոր տօներու չարականներ. վերջինն է. Թղ. 336—364. «Աւգոստոս. Սբ.Ստեփանոսի գտումն նշխարաց. Ծնունդ Ատուածածնի. Աւետարանք եւ ընթերցուածք տօներու:

Այս Ա. մասին վերջը Թղ. 171ա կը կարդանք Յիշատակարանս. «Թարգմանեցաւ սա ի հռոմերէնէն ի հայս ի ձեռն (կարդա՛ «ի ձեռն) կարապետին 'ւ չլուն, ի Կոստանդինուպոլիս»: Հ. Տէր-Ներսէսեան ուշադիր կ'ընէ, որ «Հ. Աւգերեան Մկրտիչ այդ շլուն մասին կ'ըսէ թէ (տարակոյսով) չըլլա՞յ որ Շ. հայ թիւն ըլլայ, թէպէտ գրչագիրը այդքան հին չ'երեւիր»: Ինձ ծանօթ է Հ. Ղ. Ինճիճեանի նկատողութիւնը[8], որ կը գրէ. «Ունիմք առ մեզ մատեան ինչ Եկեղեցական

---

[8] Աշխարհաբերութիւն չորից մասանց աշխարհի. Մասն Ա. Աբրահ. հատոր Ա. (Նոր Հայաստան). Վենետիկ 1806, էջ 305:

*երջոց Յունաց, զոր այժմ ի գործ ածեն Հայ-
հոռոմք, թարգմանեալ ՚ի հռոմերէնէն ի
հայս, ի ձեռն կարապետին իշխուն ի կոստան-
դինուպոլիս,, որոյ գիր եւ թուղթ ցուցանէ
գրեալ գէթ ի ԺԹ. կամ ի ԺԴ. դարու, մա-
նաւանդ թէ աւելի եւս. որոյ նպատակ եւս,
եթէ գրաւոս իշխուն առցուք փոխանակ թուա-
կանի. իբր թէ ի Շէուն թուականին. որպէս
ի բազում ձեռագիրս գտանի գրեալ ըստ այմ
օրինակի. եւ յայտնի երեւի լինել թարգմա-
նութիւն հին Հայհռոմոց, որք էին ի ԺԱ.
կամ ի ԺԲ. դարու»: Հայոց Շէ թուականը կը
համապատասխանէ փրկչական 1081 տար-
ւոյն. որ չատ կանուխ է: Կարապետ իշխուն
հայ հռոմ, եւ գտնուելով Կ. Պոլիս, պէտք
է գործածէր բիւզանդական թուականը. եթէ
կարդանք ՌՀՏ՝ 979 կը տանանք 6730, որ կը
համապատասխանէ փրկչական 1222 տարւոյ:
Այս տարին ոչ չատ հին է եւ ոչ ալ չատ նոր.
եւ կը զուգադիպի մօտաւորապէս Սիմէոն
Պոլնձահանեցւոյ թարգմանութեան:*

*Ձեռագիրն ունի նաեւ յիշատակարա-
թիւններս.*

*Թղ. 184ա ձեռագիրը քերթուած ու վրան
տարբեր գրչէ դրութիւն մը, որ մեզանին
տկարութեան պատճառաւ այժմ գրեթէ ան-
նշմարելի է. ահա որչափ որ կը կարդացուի.
«ի թվականի Հռոմի մեծի ՅՊԾԹ (6859 —
5508 = 1351) հաւիտենից աստուածաչունչ
գիրկս որ է պատա Աբրահամի. մանակից*

Եղաւ ու գնեց պապա Թորոս... ի պարուն Թորոս... որ հողոյ... առնէ գինքն եւ առ Քրիստոս Աստուած եւ տա. պապա Թորոս... եւ կատարեցաւ... այն վկա: ու... մեղապարտ պատր... այս է գիրք»:

Թղ. 171ա. «Տիրացու Գէորգին Տէր Յոհաննիսեան յիշատակ ուխտիս սրբոյն Ղազարու ի Վենետիկ. ՌՄԼԸ» (1789):

Զենք կրնար հաստատել թէ ձեռագիրս կարապետ Թարգմանչի սկզբնագիրն ըլլայ: Յամենայն դէպս Ձեռագրին Բ. Մասը կցուած ըլլալու է Ա. Մասին յետ ժամանակաց ընդօրինակողէն, 1351էն յառաջ:

Այս Բ. մասը յէականս ընդօրինակութիւն է Սիմէոն Պղնձահանեցւոյ վրացերէնէ Թարգմանած Շարակնոցին, ինչպէս Հ. Ն. Տէր-Ներսէսեան դիտած է, որ 18 կէտերու մէջ նոյնութիւն նկատած է. «Ահա այս կէտերուն մէջ երկար ու նման (նոյն) շարականներ կան: Բայց թ. 630 ձեռագրի Ա. մասը (թղ. 1—148ա) չկայ թ. 886 ձեռագրին մէջ. փոխադարձաբար թ. 630 ձեռագրին մէջ չկան թ. 886 ձեռագրի պարունակած սուրբերու շարականները»:

Այս նոյնութիւնը շարականներու բացայայտ կը տեսնուի հետեւեալ օրինակէն, ուր թ. 630 ընդարձակ խրատագիր մ'ունի, զոր թ. 886 (թղ. 202ա) զանց առած է, պահելով միայն վերջին տողը այսպէս. «ԻՍ. Մուտ ամենասրբուհոյ Աստուածած. ի տա-

ճարն. ի տէր կրպ. չար. ՁԱ. Ո՛ զարմանալ». *չարականը նոյն է: Թ.* 630, *Թզ.* 186*բ. ունի.*

«Գալուստն ի տաճարին սրբուհու Աստուածածնին:

Ադնեմբ[9] ադրիպնիա[10] զսովորականն: Երեկոյին պաշտեմբ գերանելն զ. ա. փխկ. *Ի ՏԷՐ կարդացին* կալնումբ փոխս Ը. *Ի խորոց կարդացի.* եւ պաշտեմբ շար. ՁԱ. *Աւ ո՞ զարմանալի սքանչ.* եւ կրկնեմբ. զ. ա. եւ այլ շար. ՁԴ. *Որպէս քալ ի մարտիրոսս.* եւ կրկնեմբ զ. ա. *Փառք եւ այժմ. ԿԴ. Յեւ ծննդեանդ քո աստուածահարսն:* Լիցի իսօմօն առանց աւետարանի. Մեսեդի զաւուրն: Եւ ընթերցումն խնդրէ ի Ծնունդն Աստուածածնին: Իլիտինն[11] ստիշերա[12] զՁԱ. եւ. զՁԴ. *Փառք եւ այժմ* զԿԱ.:

Ի համբարձին շար. ԿԱ. *Աւ ուրախացիր:* *Փառք եւ այժմ* ԿԲ: *Այսաւր ժողովք:* Տրոպար[13] ՁԴ. Շարկ. ի Տրկ. ՁԱ. *Ով զարմա.*:

Այսաւր հաւատաց(ա)լ[14] պարեսցուբ, սաղմոսիւբ եւ աւրհնութեամբ Տեառն երգելով. պատուելով զնորապատուե(ա)լ[15] խորանն, զանձնաւոր տապանակն, որ զանտանելի Բանն տարաւ, բանզի մատուցանի Աստուծոյ, ի վեր բան զբնութիւնս. մարմնով

---

[9] *Այսպէս Զ. իմացիր «առնեմք»:*
[10] *Ճն. ἀγρυπνία. հսկումն, յետ ընթրեաց:*
[11] *Ճն. ἡλιτὴ մաղթանք. լիտանիա:*
[12] *Ճն. στιχηρὰ կցուրդ:*
[13] *Ճն. τροπαρίον:*
[14] *Թ.* 886 *հաւատացեալքս:*
[15] *Թ.* 886 *զնորասրբե(ա)լ:*

տղայանալով, եւ fահանայապետն մեծն Զաքարիաս[16] ընդունի ուրախանալով գնա-
իբրեւ Աստուծոյ քնակարան:

Այսաւր տաճարն անձնաւոր···:»

Թ. 630 կը ներկայացնէ Յունական Շարականոցի ὀκτώηχος (*ութ ձայն*) *մասը, որ կը պարունակէ ութը ձայներու կանոնները բաժնուած ութը շաբաթներու եւ մէն մի շաբաթի եօթը օրերու. այս ութ ձայներու կանոններուն կը կցուին ապա 12 ամիսներու գլխաւոր տօներու կանոնները, իւրաքանչիւրին առաջ գետեղելով օրուան խրատները* (τυπικόν):

Թ. 886 կը բովկանայ երկու մասէ. Ա. մասը, ինչպէս տեսանք, թարգմանած է Կարապետ յունարէնէ. հոս յունական Ամաւուրքի (μηναῖα) *սուրբերու յատուկ շարականները ներկայացուած են: Բ. Մասը ըստ մեծի մասին քաղուածք մըն է Թ. 630ի Բ. Բաժնէն, որով կը լրանան Ա. Մասի մէջ պակսած տէրունական տօներու կանոնները: Թէ մէկ եւ թէ միւս ձեռագիրներուն կը պակսին Բարեկենդանէն Զատիկ* (τριώδιον) *եւ Զատիկէն Պենտակոստէ* (πεντηκοστάριον) *շրջաններու կանոնները, որոնք առանձին հատորներ կը կազմէին:*

Ինձի ծանօթ է երբոր ձեռագիր մ'ալ, Բրիտանական Թանգարանի (British Museum) *Թ. 58 (Or. 2611), որուն նկարագրութիւնը*

---

[16] *Թ. 886 զաքարիաս:*

տուած է Ֆ. Կոնիբիր [17]: *Ձեռագիրս հասած է մեզի Թերակաւար. դուրս ինկած են սկիզբէն առաջին* 15 *թերթերը. ԺԶ. թերթին կը պատկանին թղ.* 1—7: *ԺԷ.—ԻԵ. թերթերը պահուած են գրեթէ ամբողջութեամբ. կը պակսի չարունակութիւնը: Թղթերու անկում կը նկատուի նաեւ հոս. թղ.* 10 *հատնողբէն ԺԵ. թերթին կը պատկանի, այնպէս որ թղ.* 9 *իր չարունակուին ունի թղ.* 11: *Թուղթեր ինկած են* 24, 31, 35, 39, 51 *եւ* 72 *թուղթերէն ետքը. կ'աւարտի* 77 *թղթով: Որեւէ յիշատակարան չկայ գրչէն. բայց մաքուր բոլորգիրը ցոյց կու տայ, թէ ԺԴ. դարու գրչութիւն է, ըստ երեւութին Վէնետիկի թ. 630ի ժամանակակից: Ձեռագիրս յուսանկարել տուած էր ինքնաբերաբար Ֆ. Կոնիբիր եւ տրամադրած ինձ* (1932ին) *ուսումնասիրելու համար: Բովանդակութեամբ կ'ընծայէ յունական Ὀκτώηχος չարակնոցը. Կոնիբիր իր ցուցակին մէջ խորագրած է* Canons and Troparia.

Ինձի կ'երեւայ թէ ձեռագիրս ըստ բովանդակութեան նոյն է Վէնետիկի թ. 630 *ձեռագրին Ա. Բաժնին հետ: Համեմատութեան համար օրինակներ չունիմ:*

Կարեւոր կը սեպնեմ Ձեռագրիս բովանդակութիւնը ներկայացնել հոս մանրամաս-

---

[17] Frederick C. Conybeare, A catalogue of the Armenian Manuscripts in the British Museum, London 1913, p. 142—149.

նօրէն, նշանակելով մէն մի կանոնի առաջին տուները:

Սկիզբէն կը պակսին Առաջին Հայնի, այսինքն առաջին շաբաթի Շաբաթերեկոյ մինչեւ Եշ. օրերու կանոնները. այժմ ունինք Ուրբաթ օրուան կանոնին մէկ մասը. որ կը սկսի այսպէս.

1. *Թղ.* 1*ա.* ||| եւ աւգնական. առ որ ծ(նաւ) ի էն Աստուած. զի բաղցր է ի վերա ծառա(յ)ից իւրոց. որ (աւ)րնհել ծրցն:

Որ զմարդկա(յ)ին բնութիւնս յոչէից ի գոյութիւն էած կանխաւ աստուածապէս. դարձեալ մինչ յախտս անգաւ. ի էն ծնանե-լովն յարոյց եւ զարդարեաց. որ ամենայնի կարող եւ հզաւր է, Ամենամբիծ:

Գործ: Աճանչելի:

Որ զհիւանդս բժշկե[ա]լ եկիր. եւ զպատուական արիւն ես ետուր փրկանս երկրի, Քրիստոս Աստուած ամենազաւր...:

2. *Թղ.* 1*բ.* Շաբաթ. կանոն Մարտիրոսաց եւ նինջեցելոց: Աւրհն. ՁԱ. Քո աջ որ է պատերազմաց:

Որ զդրունս մահոյ եւ զնիգս՝ ես մահուամբդ խորտակեցեր, ով անմահ, զդրունս բաց զանմահութեան, Տէր նինջեցելոցն, բարեխաւսութեամբ նգնաւորացն ես ||| (*Հոս թուղթ մ'լինկած է*):

Թղ . 3*ա*. կաւնդակ Ձկդ: — Հանդերձ սրբաւճն հանգոյ, Քրիստոս, զհոգի ծառաից

fոց, ուր ոչ ցաւ եւ ոչ տրտմութիւնք եւ ոչ հառաչանք, այլ կեանք անվաղճան:

3. *Թղ.* 4*բ.* Այլ կանոն. շաբաթ. Ամենայն սրբոց: Աւրհն. ՁԱ: Ֆո աջ որ է պատե:

Ի ձեռն մարգարէիցն նմանեցար, որ ձեռաւք ըմբռնես զերկինս. նոցա բարեխաւսութեամբն զձեռագիրն պատառեա զմեղաց մերոց, Բանդ Աստուծոյ, եւ ի ձեռաց բանսարկուին փրկեա զմեզ···:

4. *Թղ.* 8*ա* (*կիսախոյան*). Շաբաթ երեկոյ. կանոն յետ ընթրեացն. Երրորդութեան եւ Աստուածածնի: ՁԲ. Յանդունդս կ.:

Զսուրբ Երրորդութիւնն եւ զմի աստուածութիւնն գովութեամբ աւրհնեսցուք եւ աւասցուք. Ով ողորմութեան խորհ անհասանելի. որ ունիս բնութեամբ պարգեւաց մեծութիւն անթիւ. զերգաբանողս fո կեցոյ···:

5. *Թղ.* 10*բ.* Կանոն Մարտիրոսաց եւ Նոյ(եցելոց). Աւրհնութիւն:

Գերեզմանաւդ fո զմահն մահացուցեր, եւ fակեցեր զդժոխոցն բռնութիւնն. եւ յերկինս յ||| (*թուղթ ինկած*):

Թղ. 13*բ.* Անաւաթմի Յարութեան. Որդին առաջին. ՁԲ:

Յերկինս զաչս համբարձից զսրտի իմոյ, աո fեզ, Փրկիչ, կեցոյ զիս ծագմամբդ fո··:

6. *Թղ.* 14*ա.* Կիրակէ առաւաւտ. Կանոն Յարութեան: Աւրհնութիւն. ՁԲ. Յանդունդս կործանեց. կ.:

Որ է աշխարհի իշխան, զոր ընդունել էաք, ո՛վ բարերար Աստուած. fո պատուիրանացդ ոչ հաւատացաք, խաչիւդ fո դատապարտեալ է. fանգի մարտե(ա)ւ ընդ fեզ իբրեւ ընդ մահկանացոյ. եւ անգաւ fո իշխանական զաւրութեամբդ եւ տկարացաւ յոյժ···:

Թղ. 15*ա*. Կոնդակ ՁԲ: — Յարեար փրկիչ ի գերեզմանէն, ամենազաւր. եւ դժոխքն տեսեալ զսոսնչելիսն՝ զարհուրեցաւ. եւ մեռեալք ընդ fեզ յարեան···:

7. *Թղ.* 16*ա*. Այլ Կանոն Յարութեան: Աւրհնութիւն. ՁԲ. Խորոց յայտնեցոյց h.:

Յորժամ ի փայտին կամաւ կախեցար, Բանդ Աստուծոյ, զփայտին անէծսն լուծեր. եւ զանգեալսն ներգութեամբ թշնամ(ւ)ոյն յարուցեր իբրեւ Աստուած. որք եւ զոհութեամբ երգէին. Աւրհնեսցուք զՏէր Աստուածն մեր, զի փառաւորեալ է···:

8. *Թղ.* 18*ա*. Այլ կանոն. Կիրակի Աստուածածնին. Աւրհն. ՁԲ. Ճանապար.:

Անձինք կանխաւ սանդուխքն, նոր եւ անկոխ ճանապարհ ծովուն, զծնունդն fո ուսուցանէր Կոյսն Աստուածածնին, զոր փառաւորեմք զի փառաւորե(ալ է)···:

9. *Թղ.* 19*բ*. Կիրակէ. Երանութիւն. ՁԲ:

Զձայն աւազակին մատուցանեմք եւ ադաչեմք զfեզ. յիշեա զմեզ Տէր յորժամ գաս արքայութեամբ fով···:

10. թղ. 20ա. կիրակի երեկոյ. կաւնն յետ ընթրե(ա)ցն: Աւրհն. ՁՓ: Յանդունդս կոյծ.:

Որ նախ էան գյաւիտեանս ծնաւ ի լուսոյ հաւրէ. ծագեցաւ այժմ ի էն պայծառ արեգականն, Աստուածածին կոյս, եւ աստուածապաշտութեան պայծառութեամբն լուսաւորե(ա)ց զմարդիկ. մարդկային բնութեամբ պարագրեալ...:

11. թղ. 22բ. երկուշաբաթի. կաւնն Հրշտակացն. Աւրհն. ՁՓ: Ճանապարհ:

Ձաւրութիւն անապականութեան եւ փառք ունելով անմահութեան, հրշտակք Քրիստոսի, զոր եւ պարգեւեաց իսկ ձեզ եւ մերձ կենալով առ Քրիստոս լուսաւորիք...:

12. թղ. 24բ. Այլ կաւնն նոյն աւուրդ Ապաշխարութեան: Աւրհն. ՁՓ. Ճանապարհ անկոխ:

Որ ծնար ի կուսէն, եւ որպէս ասացեր ոչ զարդարսն եկիր կոչե[ա]լ Քրիստոս, այլ զի զմեղաւորսն կեցուցես ապաշխարութեամբ. եւ զիս զմեղաւորս դարձոյ եւ կեցոյ...:

13. թղ. 26ա. Բ. շաբաթի երեկոյ. կաւնն Աստուածածնի. զկնի ընթրեաց. Աւրհն. ՁՓ. Խորոց յայտնեցոյց:

Ով ամենայն վշտացելոց աւգնական եւ հովանի Քրիստոնէից, եւ որոմեցելոց մխիթարութիւն, Աստուածածին, շնորհ ընդ հո-

վանի լիցի մեզ, որ կարաւտիւ աւրհնեմք զԵզ···:

14· Թղ· 28բ· Երեքշաբաթի առաւաւտ· կանոն կարապետին· Աւրհնութիւն ՁՌ· Եկայք ժողովուրդք:

Զիմանալի շաւիղս իմ ուղեղ արա իմաստուն կարապետ առ շաւիղս պատուիրանացն Քրիստոսի· եւ սրբեա զգայթակղութիւն անձին իմոյ, աղաչանաւք ո, Մկրտիչ Քրիստոսի···:

15· Թղ· 31ա· Այլ կանոն նոյն աւուրդ· Ապաշխ(արութեան)· Աւրհն(ութիւն) ՁՌ· ՁՄովսէսի զ·:

Զինքեանս, ով եղբարք, կանխագոյն ողբացաք դառնապէս· զի արտասուաւք ջերմութեամբ ի բաց կացցուք յարտասուաց տանջանացն, որ յայնժամ ոչինչ ակտեն մեզ···:

16· Թղ· 33բ· Զորեքշաբաթի առաւաւտ: կանոն Խաչի եւ Մարտ(իրոսաց): Աւրհն(ութիւն) ՁՌ: Դիզացե(ա)լ ծովն:

Յորժամ անց զպատուիրանաւ Փրկչին նախասահեղծն, ի փայտէն գիտութեան կթեաց դառն բաժակ մահու· իսկ դու, Քրիստոս, յորժամ մահացար ի Խաչին, անմահութիւն պարգեւեցեր ազգի մարդկան, բազումողորմ···:

17· Թղ· 36ա (*Թուղթ ինկաւ*)· Այլ կանոն··· *այժմ կը սկսի*· «Զաւրութիւնք երկնից փառաբանեն զԵզ···» *առնով*:

18. Թղ. 37ա: Հինգշաբաթի առաւաւտ: կանոն Սուրբ Առաքելոցն: Աւրհն(ութիւն) ՁԲ. Յանդունդս կործ.:

Լուսոյ աստուածային փայլատակմունք հաւատով երեւեցայք. աստուածային լուսաւորման առաքեալք, բոլորից զիս լուսաւորեցէք, զմիգապատեալս յախտից մեղաց, որ չարաւք բոլորովիմբ զկեանս իմ ծախեցի...:

19. Թղ. 39բ. Այլ կանոն Աստուածածնի. նոյն աւուրդ. Աւրհն(ութիւն) ՁԲ. Յանդունդս կործաւն.:

ՁԱստուած զարարիչն ամենեցուն, որ մարդացաւ յարգանդէ հումմէ, աղաչէ Աստուածածին, զի սփոեսցէ ինձ զշնորհս իւր առատապէս, զի փառաւորեցից զքեզ, որ փառաւորեալ ես...:

20. Թղ. 41բ. Ուրբաթ. առաւաւտ. կանոն խաչի. Աւրհն. ՁԲ. Եկայք ժողով.:

Խաչելութիւն ընդունեցար եւ բեւեռեցար անարգանաւք, Բանդ Աստուած, զամէնիս պատուել կամելով զհողեղէնիս, որ զոն կամաւոր չարչարանսդ փառաւորեմք...:

21. Թղ. 44ա. Այլ կանոն Աստուածածնին, նոյն աւուրդ. Աւրհն. ՁԲ. Դիզացեալ ծովն...:

Որպէս պայծառ եւ ամենեւիմբ գեղեցիկ ընտրեաց զքեզ ի կանայս Աստուած, եւ բնակեցաւ ի քեզ, Ամբիծ, առ որ բարեխաւսե[ա]լ մի դադարեր, որպէս զի փրկեսցէ ի յանցանաց զաւրհնաբանողս զո...:

22· Թղ· 46ա· Շաբաթ առաւաւտ· կանոն Աստուածածնի եւ Մարտիրոսաց· Աւրհնութիւն ՁՔ· Ճանապարհ արդ·:

Կոյս ամենամբիծ, որ անհնազանդութեամբ Աստուծոյ ընդ անիծիւք անգեալ էր բնութիւն մարդկան, Քրիստոսի Աստուծոյ ծննդեամբն աւրհնութեամբ պսակեցեր· եւ փրկեցեր յապականութենէ, վասն այսորիկ ամէնազգ երանեմք զքեզ···:

23· Թղ· 48բ· Այլ կանոն Շաբաթ աւուր· Մարտ(իրոս)աց եւ Նիջ(եցելոց)· Աւրհն· ՁՔ· Ճանապարհ ար·:

Մահուամբ զմահ կոխելով, բարերար Տէր, զանապատ կեանս շնորհեցեր մեզ· զոր եւ այժմ պարգեւեա հոգեաց նիջեցելոցն, մարտիրոսացն Քո աղաչանաւքն թողութիւն մեղաց նոցա շնորհելով···:

Թղ· 49բ· Կոնդակ Ձկդ:

Հանդերձ սրբաւքն հանգոյ Քրիստոս զհոգի ծառայիցն Քո: Կամէի գիտե[ա]լ զխորհուրդս զայս···:

24· Թղ· 51ա· Այլ կանոն սրբոց եւ նիջեց(է)լոց նոյն աւուրդ: Աւրհն· ՁՔ· Եկայք ժողովուրդք:

Նուագարանիք աստուածայինիք բովանդակողք սուրբ Հոգւոյն, երեւեցայք իմաստուն մարգարէք, եւ այժմ ջերմապէս աղաչեցէք զԱստուած, որպէս զի ողորմեսցի մեզ, որք փառաւորեմք զձեզ:

25. Թղ. 54բ. Եաբաթ գկնի բնբրեացն. կանոն երրորդութեան եւ Աստուածածնին. ՁԳ. Որ գջուրն կանխաւ:

Միայն բարերար Տէր ամենայնի, մի եւ երրորդութիւն աստուածպետութիւն. երրորդական ճագմամբդ ֆո յուսաւորեա գիս, գի անդադար երգեցից ֆեզ. զոր փառաւորեն հրեշտակքն երեքարբե(ա)ն սրինուքեամբ...:

26. Թղ. 55ա. Այլ կանոն Աստուածածնին. ՁԳ. Որ գջուրն կանխաւ:

Մեծափայլ յուսաւոր հարսն, սուրբ մեծանուն Մարիամ Աստուածածին, դուստր Դաւթի, եւ բան գԱերովբէից բարձրագոյն, գեղեցկութիւն Յակովբա, լայնագոյն բան գերկինս. մեծ են փառք ֆո ամենիֆե(ա)ն երանեմք գֆեզ...:

Թղ. 59բ. Աճատարմի. փխա առաջին. ՁԳ:

Ձգեցուքնն Սիոնի դու հաներ ի Բաբիլոնէ...:

27. Թղ. 60ա. Կանոն Յարութեան. Արեգն. ՁԳ. Որ գջուրն կանխաւ:

Որ գերկիր դատապարտե(ա)ց պատուիրանազանցելոց, ֆրտմամբ պտուղ բերելով գփուշան, նա ինքն ի փշոց պատկի ի ձեռաց սրինազանցելոցն. սա է Աստուած մեր, որ մարմնով բնդունեցաւ գչարչարանս, եւ գանէծս էլոյծ, գի փառաւորե(ալ է)...:

Թղ. 61*ա*. Կանդակ. ՁԳ: — Յարե(ա)լ ի գերեզմանէն գթացող. եւ գմեզ յարուցեր ի դրաց մահուն...:

28. *Թղ*. 62*ա*. Այլ կանոն Յարութեան. Աւրհն. ՁԳ. Ի կոյր եւ յանդ(նդածին):

Պարգեցեր կամաւ գձեռս Ֆո ի վերայ խաչին Ֆրիստոս Աստուած մեր, եւ յառաջին խաբէութենէ մեզաց ազատեցեր զաղամային ազգս. եւ ուրախութեամբ երգեն. աւրհնեացուք զտէր Աստուածն մեր զի փառաւորեալ է...:

29. *Թղ*. 64*ա*. Այլ կանոն Աստուածածնի կիրակէ. ՁԳ. Երգ նոր երգէ:

Ծունր կրկնի ամենայն երկնաւորացն եւ երկրաւորացս, եւ սանդարամետականացն. եւ երկիր պագանեն Որդւոյն Ֆուտ, Կոյս, զի փառաւորեալ է...:

30. *Թղ*. 65*բ*. Կիրակի երեկոյ. Կանոն Աստուածածնին. յետ բնթրեացն. Աւրհն. ՁԳ. Ձջուրն կ.:

Իմանալի ամբն, որ գերկնային պայծառութեան ճառագայթսն, զապաշխարութիւն ծագեաց, եւ զմութն մեղաց հալածեաց, Աստուածածին ամէնամբիծն, որ պահապան է անճառից մերոց, յուսաւորեաց զծագս երկրի...:

31. *Թղ*. 68*ա*. Երկուշաբաթի. Կանոն հրեշտակացն. ՁԳ. Երգ նոր.:

Ակնկիզբն լոյս եւ տուող[իչ] լուսոյ որ զոլով Ֆրիստոս Աստուած, գխորհուրդս իմ

յուսաբեա ասիեն[ա]լ գբեզ, ուժգնութեամբ վերին գուարդացոցն...:

32. Թղ. 70բ. Այլ կաւոն. Ա.(պաշխարո)ւթեան. Բ. շաբթի. Աւրհն. ՁԳ. Սբանչելի:

Ի բիւրոց չարեաց մեղաց իմոց փրկեա զիս, միայն աւմեղ. զոր գործեցի աւմտութեամբ. եւ որպէս պոռնկին տուր ինձ արտասուս ապաշխարութեան...:

33. Թղ. 74բ. Երեքշաբաթի. Կաւոն կարապետին. Աւրհն. ՁԳ.: Որ գջուրն կանխաւ:

Յամուլ արգանդէ բուսե(ա)լ աստուածային ծաղիկ տեառն կարապետ, պաղատեա առ Աստուած պտուղ առաքինութեան բերե[ա]լ ինձ. եւ զանպտղութեան իմոյ լուծանել գտխրութիւնն. եւ փարատել յինէն զամբս ծուլութեան իմոյ...:

34. Թղ. 77ա. Այլ կաւոն Գ. շաբաթի ապաշ(խարութեան). Աւրհն. ՁԳ. Որ գջուր կ.:

Զանձինս նախ քան զվաղջանն, ով հաւատացեալք, ողբացուք յամենայն արտեւրհն է ահա փեսայն, վառեցուք զգործս մեր որպէս պայծառ լապտերս. զի յաստուածային առագաստն մտցուք...:

Կ'աւարտի Թղ. 77բ. «Յաւրեա յիս մշտկաւ ապաշխարութեան, եւ արբեա զիս |||»:

Յաւաչ կը բերեմ ամբողջական կանոն մը ճաշակի համար (Թղ. 26ա—28բ):

ԵՐԿՈՒԵԱՒԱԹԻ ԵՐԵԿՈՅ. ԿԱՆՈՆ ԱՍՏՈՒԱԾԱՅՆԻ ՁԿՆԻ ԸՆԹԵՐՑԱՑ.

ԱԻԲՀՆՈՒԹԻՒՆ. ՁԲ: Խորոց յայտնեցոյց:

Ով ամենայն վշտացելոց ուղնական եւ հոգւոյն քրիստոնէից եւ տրամեցելոց միխիթարութիւն, Աստուածածին. չնորհք քո հոգւոյն լեցի մեզ, որք կարօտիս աւրհնեմք զքեզ:

Ի թշնամեաց երեւելեաց եւ յանիրեւոյթից փրկեա զմեզ ապաչանաւքդ քո. որք ընթանամք առ քեզ, Աստուածածին, եւ լոյծ պիտհուրդս պատերազմողաց մերոց, հոգւոյ եւ մարմնոյ:

Ողորմացոյ զընդունայն խորհուրդ թշնամեաց մերոց, որք խնդրեմք ի քէն ապաչանաւք, Աստուածածին ամէնամբիծ, որպէս զի աւրհնելով փառաւորեմք զքեզ:

Ապրեցոյ զիս ի վշտաց հասելոց, եւ որք մերձ են, Մայր Աստուծոյ, որ ընթանամ ի հոգւոյն քո եւ յուսով պահեմ առ քեզ. անցոյց ի մէնջ զմրրիկ փորձանաց, Աստուածածին բերկրեալ:

ՀՆՏ. Ձաւրուիւն որ ս.:

Զհար թշնամեաց խորհուրդս եւ զիտումն դիւաց, որ յարեան ի վերա(յ) մեր, ցրուեա, Սրբուհի կոյս, եւ մի դադարեր ծածկել զմեզ, որ սիրով փառաւորեմք զքեզ. զի զու ես յոյս քրիստոնէից:

Որպէս աչառ նա(յ)ող ի մէկ, Մոյր Աստուծոյ, եւ սրբոց յամենայն փորձութիւնն ի պատերազմի, եւ ի խաղաղութեան, եւ յերեսաց եւ յանեսից թշնամեացն, եւ յոչ պատուհաս նոցա, որ եւ յոյս մեր:

Զարմանալի թշնամեաց մերոց եւ պատուհասումն խառնեալն, որպէս տուր չիջոյ յաւուրս յարեխառնութեանն, որք խնդրեն հատանել զմեզ. եւ ապրեցոյ զաղքատ ի քէն:

Հրամ առաքեա(յ)լ(ն) պատճառակից յաղթեալ, եւ յոյս աչխարհի, Աստուածածնի Կոյս, զիա որ մեծ պատճառ ինամ(ա)յ եմ, յաստուածիա. եւ չնորհեա ինձ զաղաչ-մանելիս քո:

ՏԻՒՆ: Լուա ակն գթոյն:

Որ եւ արուեստ կենաց եւ ծանկոյժ եւ բարեխառն սրոց հարուստ գոհեն գոհն գթոյ, Կոյս, ողբակցոյց եւ ուրնեկան եւ ձեռնասուն ըն մեզ, ի տալ[ս]ոյ եւ ի պատուհասն, ի փրկանոյց եւ ի մեռոյ փրկիչ գոհեց:

Ոչ ակն յուսահատ(ա)լ յաղթութեան ոյգ, ի պատերազմին եւ ի մեռս, Կոյս. ի փրկանն եւ ի նեղութեան փութակից Տուողն մեզ ոյգութեան ես, եւ յոյ(ա)յ չարոյ ապրեցոյ, զոր ապաչեն գթոյ, Աստուածածին:

Ուրուակեալ խոնարհեցոյ գնդապետութեան թշնամեաց մերոց, եւ գնդապետ անա-

տուած հակառակորդացն. եւ յաղթութեան չնորհեաս, ապաչեմք. եւ ուրախացոյ զնե-զի(ա)լ ծառայքս քո, Տէրուհի, որ եւս մայր Քրիստոսի փրկչին մերոյ:

Որք յաւդնականութիւն քո ոչ յուսան, կայս, հակառակութեամբ եւ նախանձով լի են անաստուածքն, որք սրելին պիտոյ խրնանց ի վերա(յ) քո. հեղուլ պարիսն արդար պատրաստ են. այլ յոյժ վհատուրդս եւ վշրեա պարտանուցս նոցա:

ԳԻՇ: Յիսուս որ առաջի:

Երկնային պատրոյ ժողովքն պիտ վտառութեն, ամբիծ կոյս, հարսն Աստուծոյ տարձրեցոյն. զի ի քէն ծագեաւ Փրկիչն ազգի մարդկան, որ խափան զրոնութիւն մահու, եւ հատուցիչ եղեալ յաղթութիւն խաչին իւրով:

Հեղուլ եւ զեղուլ աւդնականութիւն քո, Մայր Աստուծոյ, ակարացեալ ծառա(յ)ից քոց պարգեւեա, եւ սրով բարեխառնութիւնդ քո զհակառակորդսն մեր ցրուեա. եւ յոյժ զհպարտութիւնն նոցա. եւ խորտակութիւնն պարգեւեա մեզ:

Զպատրոյ յանդգնոյ նախատուն Եւայի ձննդեամբն Քրիստոսի լուծեր, կոյս, եւ պատրանո(ա)յ բնութիւն մարդկան նորոգեցեր. զոհ սիրտիկ խնդրեմ ի քէն, զվիշտս եւ զտրտմութիւնն մեր յուրախութիւն դարձոյ, եւ խորտակութիւնն չնորհեա:

Յանդիմնից խորոց Տան պիս, Կայս, որ բնպմե(ա)լ եմ յանցանաւք, եւ ի փառս Երկնաւոր արժանացոյ անդրէն երթալ, յորմէ անկա(յ) անհնազանդութեամբ. փառն որոյ ապաշխեմ պիտի, յամենայն վշոյց եւ ի փորձանաց վրկեա գծառայս քո:

Նեղ.: Այլ որ է ձայն բ.:

Այդպէս մարդկան անմաղչան կենացն պարիսիւ եղէր, Կայս, եւ զանրժելի ցաւոց արամութեան փարատեցեր, եւ զերկրամութեան յուրախութեան դարձոյ, եւ վրկեա զմեզ յամենայն հնարից չնամուն:

Չնչամաց խորհրդանգութեան ցրուեա եւ գհամարատութեան եւ գնախատինս նոցա մերձեա, Տայր Ամենից, եւ կեցոյ զամենայն յաւուրսդ կենաց քոց, եւ կեցոյ զմեզ ի քեզ, ինարութեանն նոցա որ հասին ի վերա մեր, որ եւ յոյս եւ վրկութեան անդրանգեալ:

Ի մեծոց չարեաց պաշարեալ եմ. եւ ի փորձութեանց ներեալ, եւ ապաշխեմ պիտի, զձեռն ապրուեա ինձ հզաւր բարեխառնութեանդ քո, Ամենասաստիճ Տիրուհի, եւ հանգիստ ինդրդմանութեամբդ քո:

Անապականութեամբ ծնար զԱմենած. եւ յիս ծննդեանն, Կայս, մեռցեր անհնազանդեցեալ. եւ փառաւոր պսակեցեր ի քեզ կամակցեալս. ի վեր քան զբնութիւն ծնանել եւ փառս թիւն ամրեր. ի վրկութիւն հաւատացելոց:

ՀԱՐՑ: Մաւգուսի ի հն·:

Զմեղաց իմոց կապանս խզիա, Աստուածածնին. եւ ուղիա պիս ի շաւիղս ապաչխարութեան. եւ պղծացոյ պքարացնալ սիրտ իմ, որպէս պի պոհութեամբ Որդւոյն քո ապաշխեցից. աւրհնեալ եւ Տէր հարցն իմոց:

Բանդ Աստուծոյ որ պամէնամբին Մոյրն քո ապաւէն հաստատուն եւ մխիթարիլ պարգեւեցեր մեզ. եւ փրկող ի վշաց եւ ի հոգւոց չարեաց. եւ այժմ կեցոյ պմեզ բարեխաւսութեամբ նորա. պի ապաշխարութիւք աւրհն·:

Ի պիմամարտ խշնամեացն վրիեա պմեզ, Քրիստոս, բարեխաւսութեամբ ամբին մաբին քո. եւ պհակատակորդս մեր մեղաւ. որպէս պի աւրհնութիւն ապաշխարութեան ի քեզ հաւատով ապաշխարով աւրհնեալ եւ:

ԳՈՐԾՔ: Խորհուրդ ահ·:

Որ եա յոյս եւ պաշտպան եւ պարծանք ամենայն ապաւինելոցս ի քեզ. եւ մխիթարութիւն տրտմելոց, Աստուածածնին մխրուհի. խնդրեա Որդւոյն քումմէ, պի պարձուսցէ պալխ փրկութեանն ի ծառայից քոց:

Որ եա յոյս անյուսացելոց, եւ խորտ նուաճանպխաս ալէկոծելոց. քոյդր ակամբ

զս տրտմութեամբ նայեաց ի մէկ. եւ ասեաց ի վերա(յ) մէր դէնտէն զս. եւ դէմանն Քրխատի խոպատրեն, տրամ դչեմք. տբէնիկ :

Որք տրտունատ եւ դչեմեամբ կուչեմք մէջս, Տրտուճն կայս Աստուածածնին, տանան զս. յամենայն վշոյ եւ ի ցաւոց եւ ի տառապանաց տրտունս բոլխատուութեամբ զս ու Որդին զս. տրամ դչեմք. տբէն. :

Յամենայն տեղս երանելի եւ զս, կայս. դի ի քէն ծոլեայ վերկնէն աչխարհ, Որդին Աստուծոյ անեղիրդին. եւ կեցոյց դմուեամեամբ զտղամարդիկս. եւ աստուածածնայ դմարդկութենէս, տրամ տրտունք. տբէն. :

Մեծ: կարճ է աղէ:

Կարկիս պրէսն չարտախատս. եւ ընկոյց դչեմեան նենգատրս. եւ պիտս անտրէն կարկիս դչեմ բչնամեացն. որք խուռն ասեն զսն զս դմոյնդատ բեն. խոկ դմեզ դճատատուցեալքս կեցոյց Աստուածածնին. եւ ծածկեալ յամենայն վշոյս եւ ի փորձութենէն :

Աչխատեսո դմեզ կուչեմք, Տէրուհի, որք ի փորձութենէն եւ ի վշոյս անեալ եմք. զոր մեզ եւ ձեռնատու լիր. եւ յամենայն չարեաց փրկեալ դմեզ. եւ ի բչնամեաց երեւելոց եւ աներեւոյթից. դի քեզ Աստուածոյ այլ փրկութենէն ոչ անեմք զոյց ի քէն, Մոյր Աստուծոյ :

Ով անուանականից յոյս և անկից ձևանաւոր. մի գործուցանէր միով ամաչելոյս. զոր առ քեզ ընթանամք. այլ զոր-մանթևամբով զո Տեառնառաքեա. և վերկա ի վարձատիճանց. զորէր պի գոհութեամբ մեծանացանեմք պրկ, Աստուածածին կոյս:

Անանգաման կոյս, պրկ ապաչեմք և անպանեմք առաջի զո ծառայքս զո. և ապառաջաւոր մատուցանեմք գնաւոր բանս մեր. ընդոլ գործարան մեր և վերկա յաձևնոյն վարձանոյ. և ի ժամս գառաջաւորնեն յաւխնական առնջանոյն:

*

Յաւնական չարաչնոյն Ողորմէ զոր մեծն Տյեսին Քարգմանութենն կառուած էն Մեհոս և Սմէոն կրօնաւորնեն վարդեպնէ: Մեհոս կը բնակէր Տրապիզոնի մէջ, իսկ Սմէոն Պոնտոսանքի մանքը. առանք ի մեսեն Քարգմանած էին նաև Յովհաննէս Կլիմաքոսի Սանդուխք կոչուած հոգեշահ մատեանը: Չենք կրնար գժրախտաբար մատնանշել այս երկուքի աշխատակցութեան հանգամանքները. ի՞նչ բաժին բերած էն մին և մեսը: Ինձ կը թուի թէ մին, Սմէոն Քարգմանած բլլայ վարդեպէն բնագրէ և Մեհոս այլ Քարգմանութենն ճշդած բլլայ յոյն սկզբնագրի հետ համեմատութեամբ: Քարգմանութեան մէջ կը տեսնուին յատնաբանութեններ, յատկապէս յոյն բարդ բառերու տրեսական հայացուցմներ: Առանք կա-

րոյ են նաև. վրացերէն թարգմանութիւնն կատարուած բլրոյ, այնու որ վրացին ոչ թարգմանած էր յունարէնէ, նոյնպէս սլաւերէն նմանապէս: Իսկ նեստորեան թուին կը հայի Մաշկոնի թարգմանութիւն, եւ ունի նրին կատարած անդր եւրէ վրացերէն կատարած թարգմանութիւնները (Պրակ, Յովհ. Դամասկոցի, Յովհ. Կլիմաքոս): Ոսկի գրոց կը մնայ թ. 886ի Մ. Մաշտ., որուն թարգմանչին է Կարապետ, թարգմանած ուղղակի յոյն բնագրէ: Այս թարգմանութիւնն նախ չունեմ աչքի առջ. եւ ի միտի չեմ գտնացած կարդալ անդր թարգմանութիւն եղանակի եւ բերել նմուշ:

Հ. Մ. Ալիշան, որ ձեռքի տակ ունեցած է թ. 886, հետեւեալ տողերը գրած է «Յունական ժամագրքի» մասին նոր հայկական բերան ի Բազրքի (=ՆՀԲ) մէջ.

«Ժամագիրք եւ Եղանակն Հայոցմանց՝ ի վաղուց տարգմանեալ ի հայ, անհերքելոցն, եւ ինքնակալ յունաբանութեամբ ջեղծուկլի բեղուխ. Քան զկնի թարգմանութիւնս ամանց ամանց ու մեծ եւ ոսկրեալ: Ի ոսկրագրութիւնն ոչինչ տարբերեալ ի հին գրչագիրսանց քանի մի բառս բերեալ, մի կրկին լինել պիտանացու» (Նոխտագոն, էջ 12բ):

Նոյն գրքի մէջ Յովհ. Դամասկոցւոյ գրութիւնները թարգմանութիւնն սրտակից է Մ. Կարապետ «անտրեմ ոճով», իսկ Կլիմա-

բանիւր՝ «պարտ»: Եթէ Շարականացն խորհրդանամբն «անէթիւ ոճով, եւ նոր խոհոյն յանապատնոյ թեամբ» կը գանէ, մինչեւ իսկ «յիգծուին բերան», կը թուի նաեւ թէ ա-ռաքելական Կարգադիրն խորհրդանամբն նկատի ունի. զոր պէ Սիմէոնի բերան կամ ոճը, մէկ քանի բառեր պատրաստելով, նաեւ զա «պարտ» է, ոչ սրճամատնի նպատկնով: Հանեւեալ բառերը, որոնք յառաջ բերած են ՆՀԲ մէջ, թ. 886 ձեռագրեն Բ. մասին կ'երեւան, որոնք ունեն Տաճանման տպագրեն Բերա. Թանգարանի թ. 58է մէջ.

Խնդրուածն. «Որոնք բե սիրոյն խնդրանս տպել մարդկան» (էմ. 6բ). ՆՀԲ. Ծնունդ բս, Առաքեալներն կոյս, խնդրուին պատճա-կոյս տեսնել:

Կոյս. «Ի կոյս եւ յանդնդոց պատճեն պաշտ...» (էմ. 62ա): ՆՀԲ. Ի կոյս եւ յանդնդոց պատճեն պաշտ[18] տպագրին պատահ կոյս եւ տեսնել:

Կարգաւուած. «Կարգաւորեալ էր բնութեան մարդկան (էմ. 44ա): ՆՀԲ. Զհանու տեղ ձաղան կարգաւորեալ կանխաս... Հանա-պարտ եւ մէկ անցանել բերելու:

Համարեալից. «Համարեալիքդ Աստուծոյ եղեալ երկրպագանելիք (էմ. 72ա): ՆՀԲ. Ամենայն տկոյք, տեղացու-կան Համարեալից եղեալք:

---

[18] Յն. Ὑμν. Χέρσον καὶ ἀβυσσοτόκον πεδόν. (178b) Անդնդոց եղեալ տկոյն պատճառ պարտաւոր. ՆՀԲ չունի:

Հրեշտակապէս. «Սիտիւք հրեշտակ-ացն[19] հրաշալի հատորցս քոմբ» (քգ. 68ա): ՆՀԲ. Հրեշտակապէս՝ որ նմանք յաշխարհի, ծանեայցուք Առաւծոյ:

Նատապետեմ. «Նատապետա պկանձն իմ[20] (քգ. 32ա): ՆՀԲ. Որ խոպոպացուցանեն և նատապետա պամինոյն իմաստքն քոմբ:

Յօդագլխել. «Որպէս պամանպատնան ի հնացին մինչ սրկեալ նկէք, ի վերատս ցատրպնելով ոչ կիպիցայք վկայք» (քգ. 25բ): ՆՀԲ. «Առաւտածոյին ակն պհատն ցօդագլխէր»:

Փշանիման. «Փշանման բոյսն» (քգ. 29բ): ՆՀԲ. Փշանման հնձատածոն հատկ յատկածոյ:

Օրհրդ. «Ընդէր առաւտածդ[ատ]քոմբ, սրտ՛րդ, ի վեր քան զրնատքն» (քգ. 1բ). «սրտրդ Առաւտածածն» (քգ. 1բ): «Առաւտածնէրանի սրտրդ... կեցո՛ զիս» (քգ. 33բ). «սրտրդ կոյս» (քգ. 42բ): «բոպմանան սրտրդ» (քգ. 77բ): ՆՀԲ. Գոյք հրեշտակաց և հոգեղինաց, անհարանալիս օրհրդ, օրհնեն զքեզ անդադար:

Յանդգան լեզուիցն անեցած ի յրնքացս գործս պարկեշտ գանազան չարախանասիրութիւնք, որոնք վայելած են իրենց ժամանակին համբաւ և գոած են իրենց առեղծագործութիւնները բնագանութիւն: Հին և նոր չարախան-

---

[19] Յն. Սիմ. ἀγγελοπρεπῶς γεγηθότες (147 b).
[20] Յն. Սիմ. τὴν ζωὴν ἡμῶν κυβέρνησον (101 b).

ներ եւ նրանց տպրած են յաճախ բոլ բոլոր, բան կամ պատատրութիւամբ: Բարեմիթեն են մեզի հասած ձեռագրներ եւ անոնցմէ յատկապէս Հարցմանութիւննեն եւ տպագրութիւններ: Բոլոնդակ ամբ ոչ մեն մեռնեն նման: Մինչեւ այժմ չէ կատարած Շարականց քննական հրատարակութիւն մը ձեռագրաց բարդութիւամբ: Հրատարակութիւննեն կը յիշեմ Παρακλητικὴ ἤτοι ἡ μεγάλη Ὀκτώηχος. ἐν Βενετίᾳ 1837, ուր կը գտնենք ութը ձայներու ութը կիրակիներու կանոնները մեկտեղ: Հրատարակութիւն մը ունեցած է 1494ին Չերնիչեւ, ուր կը պարունակէ Ա.—Դ. ձայներու կանոնները չորեքշաբթի մէն մը օրերու: Ե. Մաը, Զ.—Ը. ձայներ, տպագրած է 1537ին Վենետիկ: Այս 1494ի հրատարակութեան համեմատական ուսումնասիրութիւն մը ներած է V. Jagič, Das erste Cetinjer Kirchenbuch vom Jahre 1494. Eine bibliographisch-lexicalische Studie: Denkschriften der K. Akademie der Wissenschaften. Wien, phil.-hist. Classe, 42 (1894), II: 1—80, IV, 1—71, ուր նկատի առած է բոլոր յայտնի բնագրերն 1837ի տպագրութիւնէն, նաեւ Վիեննայի Արգոյին Մատենադարանի Codex theologicus N. 116 (1391ին) եւ 146 յայն ձեռագրները:

Հոգիին հարցմանութիւնը ցանցառ անգամ ունի համեմատական ակնթարթներ յայն եւ

որ բնագիրներու մէջ: Աչքի առաջ ունիմ Ա. Մալցեւի հրատարակած պատկերն բնագիրը հանդերձ վերծանութեամբ[21], որ կը պատրաստէ մեզի (էջ 202—211) ցանկն տեսնել կանոններու. թ. 8 = M. 398, 9 = 428, 12 = 444, 16 = 526, 20 = 601, 27 (կանոնակ) = 706. 29 = 694 եւ այլն:

Որովհետեւ քարոզութիւնս կատարած է ժո. դարու առաջին կէսին, ուստի հնագոյն վրացական քարոզութիւնն, որ նկատի առնուի մեր կողմէ, վերծանութիւնն յոյն բնագրին նախնական ձեւը: Վրացական քարոզութեան հրատարակութեան եւ անոր տպագրութեան հետ համեմատութեան մասին կարդալ այս մասին եւ հետեւեալ:

---

[21] Октоихъ или Осмогласникъ Православной каѳолической Восточной церкви. Немецкій переводъ параллельнымъ по греческимъ оригиналамъ, протоіерея Алексѣя Мальцева. Берлинъ 1903

Oktoichos oder Parakletike der Orthodox-Katholischen Kirche des Morgenlandes. Deutsch und slawisch unter Berücksichtigung der griechischen Urtexte von Alexios v. Maltzew. Berlin 1903, Ա. Ուշ:

ՅԱԽԵԼՈՒԱԾ

ՀԱՑ-ՀՈՌՈՄ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄՆԱՑՈՐԴՆԵՐ

ԺԳ.—ԺԸ. ԴԱՐ

Սխմէան Պղնձահանեցի դրաւ մեր առջեւ հինգ թարգմանութիւններ, կատարուած վրացերէնէ: Այս առթիւ ծանօթացանք ուրիշ հայ-հռոմ թարգմանիչներու ալ, որոնք յոյն բնագրէ կը թարգմանէին, սոնք են Մինաս ի Տրապիզոն եւ Կարապետ ի Կ. Պոլիս: Առանց տարակուսի սոնց արտադրութիւնները պէտք է նկատուին հայ-հռոմ գրականութեան մասեր:

Շատ հին է Հայհռոմեական դպրութիւնը, այս ինքն այն Հայերու, որոնք պահելով հանդերձ իրենց հայութիւնն ու լեզուն, յաճախ էին — կամայ կամ ակամայ — օրթոդոքս եկեղեցւոյ, Բիւզանդական պետութեան եւ վարտոնի մէջ: Այն աեղերն, ուր հոծ էր հայութիւնը, եկեղեցական պաշտամունքները կը կատարէին հայերէն, բայց յունական ձեւով, ի նորոյ թարգմանելով ծխական գրքերը:

Ա.յսպէսի հայաբնակ վայր էր Ակն քաղաքը Փոքր Հայոց ի սահմանակցութեան Արաբկերի. «Զի սա յերկուց կողմանց եփրատայ յարեւելից եւ յարեւմտից, բայց ըստ մեծի մասին յարեւմտից կողմանէ նորա, ուստի եւ ըստ մեծի մասին անկանի ի Փոքր Հայս, հանդէպ Ամիւկածագ թեմին Տիարպէքիրոյ[1]»: *Յայն կոյս Եփրատի կը գտնուին Վանք, Տէլիքլիւ տաշ, Շուղու, Մուշեղկայ եւ այլ գիւղեր, ուր կը բնակին Հայհռոմք եւ Թուրքեր: ԺԶ. դարու վերջերը նեղուած ապստամբ Թուրք բանակի հարստահարութիւններէն, Ակնայ եւ շրջակայ վայրերու բնակիչներէն մաս մը գաղթեց Կ. Պոլիս եւ շրջակայքը. անոնց հետ նաեւ Հայհռոմներ*[2]: *Պատմութիւնը չէ աւանդած մեզի թէ Հայհռոմք ե՞րբ եւ ուսկէ՞ գալով գետեղուեցան Ակն քաղաքը: Վստահաբար կրնանք ըսել, թէ անոնք այն տեղ էին ԺԳ. դարուն:*

Հայհռոմները, որոնք նաեւ «Ծաթ» անուանուած են, կը հանդիպին Ը—ԺԱ. դարերուն Գուգարաց եւ Տայոց աշխարհին մէջ, նաեւ Անի, Բուլղարիա, Աթոս եւ այլն: Անոնք թարգմանեցին բացի ծիսական գրքերէ նաեւ պանապան պատմական եւ այլ գործեր, ինչ-

---

[1] *Հ. Ղ. Ինճիճեան, Նոր Հայաստան, Վենետիկ* 1806, *էջ* 301:

[2] *Համա. Ինճիճեան, անդ*, 303—308: Ritter, Erdkunde, X, 638—639: *Ե. Կ. Ճանիկեան, Հնութիւնք Ակնայ, Թիֆլիս* 1895, *էջ* 55—60: *Ֆարհատ, Հայ-հռոմները կամ յունադաւան Հայերը, Ազատամարտ, Բ.* (1910/11), *թ.* 246, 248, 254, 257, 261, 276:

պէս Գրիգոր Զորափորեցի Սեղբեսարոսի վարքը 678ին եւ Փիլոն Տիրակացի Սոկրատի Եկեղեցական Պատմութիւնը 693ին: Կը յիշուի Կիրակոս հռետոր մը, որ Գրիգոր Վկայասէրի յանձնարարութեամբ թարգմանած է Կ. Պոլիս Յովհ. Ոսկեբերանի Գործք Առաքելոցի Մեկնութիւնը եւ Աբրահամ Ղրամատիկոս յանուն Ոսկեբերանի հրապարակ դրուած ճառն ի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ: Յովհաննէս Աթման «հայր վանացն Հայոց որ ի Փիլիպպուպոլեաց աշխարհէն» ուղարկուած էր կայսեր կողմէ Հռոմկլայ երբեւ թարգման, երբ Թէոդիանոս կը բանակցէր Մխիթեան շուրջը Ներսէս Շնորհալւոյ հետ 1170ին: Այս շրջանին կը յիշուի նաեւ Կոստանդին թարգմանիչ, որ Ներսէս Լամբրոնացւոյ համար թարգմանութիւններ ըրած է: Ասոնք եւ ուրիշ նմաններ անշուշտ հայ–հռոմներ էին. թէպէտ չեմ մերժեր, թէ չկային յունապէտ հայեր եւ հայերէնապէտ յոյներ. այս առաջիններէն էր Թէոփիլատէ:

Այս տեղ ես նկատի պիտի առնեմ յատկապէս այն անձուկ իմաստով եկեղեցական պաշտամանց գրքերը, որոնք թարգմանուած են Հայհռոմներու համար ԺԹ—ԺԹ դարերուն:

1. Բարսղի «Բիւզանդական» պատարագամատոյցը, *որ խորագիրս կը կրէ. «Ասուածային պատարագ ասացեալ սուրբ հօրն*

մեզ բարսղի եպիսկոպոսին կեսարու»: Բարսղի պատարագամատոյցը իր հարազատ ձեւին մէջ թարգմանուած էր արդէն ե. դարուն[3]: Այն բնագիրը յետոյ նունպ քով տեսաւ նոր խմբագրութիւններ. եւ անոնք ընդունելի եղան օրթոդոքս եկեղեցւոյ քով: Այս պատճառով ալ Հայհոռոմք, որոնց անծանօթ մնացած էր հաւանօրէն հին թարգմանութիւնը, հարկ տեսան մխսանգամ թարգմանել համաձայն Բիւզանդական օրինակին: Հ. Յ. Տաշեան[4] այս նոր թարգմանութիւնը կը համարի թէ «թ.—ժ. դարէն ուշ չի կրնար ըլլալ տուսկս», նեմատրութեամբ, որ այս թարգմանութիւնը կ'ակնարկէն Գրիգոր Մագիստրոս եւ Ներսէս Լամբրոնացի, երբ խօսք կ'ընեն Բարսղի պատարագի մասին. ինչ որ կարելի չէ ապացուցանել: Այն պարագան, որ Գրիգոր Աբասու որդի, որ ծայրեայ ԺԳ. դարու առաջին քառորդին, կ'անդիմանայ Բարսղի պատարագին թէ առաջին եւ թէ երկրորդ թարգմանութիւնները, թոյլ կու տայ կարծելու թէ իր օրով հրապարակ չէր եկած դեռ նորը: Յունական բառակերտութիւններէն, որոնք հոս կը տեսնուին, եւ ոմանք ձեւերէն, որոնք գործածուած են, ինչ ինչ կը նկատուին

---

[3] Գաթրճեան–Տաշեան, *Սրբազան պատարագամատոյցք Հայոց*, Վիեննա 1897, էջ 81—171:

[4] *Անդ*, 175:

նաեւ Սիմէոն Պղնձահանեցւոյ թարգմանած Ակաւէքսի մէջ[5]:

Պատարագամատոյցս հրատարակուած է Հ. Յ. Տաշեանէ, Սրբոյն Պատարագամատոյցք Հայոց, էջ 180—216 (*համառ.* էջ 171—179):

2. Աստուածային Պատարագ Քառասնորդացն պրօժիազմէնիօս, արարեալ սուրբ հօրն մերոյ Վասիլիոս (*ἡ θεῖα λειτουργία τῶν Προηγιασμένων, այն է «աստուածային պատարագ նախասրբելոց»*)

«Ասոր մասին, կը պրէ Հ. Յ. Տաշեան, կրնանք թերեւս ունկի ապահովութեամբ ենթադրել, որ Հայ–հռոմոց քով գործածութեան ունեցած ըլլայ» (անդ, 412):

Հրատարակուած՝ Սրբոյն Պատարագամատոյցք Հայոց, էջ 414—450 (*առ այս՝* էջ 342—752):

3. Յովհաննիսէս Ոսկեբերանի պատարագը: — *«Պատարագամատոյց Աստուծով, որ արարեալ է սրբոյ հօրն մերոյ Յովհաննու ոսկեբերաբարոյ վարդապետի եւ Ոսկեբերանի:*

Հրտ. Սրբ. Պատարագամատոյցք, էջ 353—384 (*առ այս՝* 342—352): *Համառ.* նաեւ 171—195:

---

[5] *Օրինակ. Բարսեղ. «այրեաց* առաջական *լեր* (208, *համառ.* 178) = *Ակաւէքս*, 29*ա. իրրեւ* առաջականաց *զքեզ, Տիրուհի առանելով հոգաբարձու լեր» յն. πρόσηθε, վերաբերիմ, վերաբերութիւն, Բ., 198, Ո. 23բ յն. ἀναφορά, ἀνωφέρω եւն. նաեւ* ընդունեցայ *փոխ.* ընկալայ Բ = Ո *յաճախ:*

Հ. Յ. Տաչեան կը համարի թէ «Բարսղի եւ Ոսկեբերանի բիւզանդական Պատարագաց հայերէն Թարգմանութիւնը մէկ անձէ եւ մէկ գրչէ եղած է» (351)։ *Հ. Յ. Տաչեան կը գրէ. «Արդեօք այս բիւզանդեան (Բարսղի եւ Յովհաննու) Պատարագները գործածո՞ւած են Հայոցմէ թէ պարզապէս իրրեւ մատենագրութիւն. Թարգմանուած։ Անշուշտ պարզ իրրեւ մատենագրութիւն Թարգմանել չէր Թարգմանչին դիտաւորութիւնը. եւ այն պատճեռութիւնն, զոր ունեցած են մեր Պատարագին վրայ՝ կը ցուցընէ որ բոլորովին առանց գործածութեան ալ չէին։ Հայոց մէջ՝ Պատարագ չկայ՝ որուն եղած է միշտ «Աթանաս» Պատարագը՝ նախ անխտիր եւ Յունական ձեւով, յետոյ գոնէ մասամբ Լատինեան ձեւով. մինչեւ որ գարգացաւ Սովորականը։ Բայց անկարելի չէ որ՝ մանաւանդ այն տեղերն ուր Հայք Հռոմոց ներքեւ եւ չատ բանի մէջ անոնց ծէսին համակերպիլ ստիպուած էին, գործածուած ըլլան առանք՝ երբ բիւզանդեան այս մատեաններըդերիչխած եղան մոռցնել տալով հինները։ Եթէ ուրիչ տեղ չէ, գոնէ Հայ Հռոմոց քով կ'ենթադրենք որ գործածուած ըլլան»* (էջ 351—352)։

Եթէ Ոսկեբերանի եւ Բարսղի պատարագները ԺԹ. դարէ յառաջ Թարգմանուած են, անոնք յայն կամ վրացերէն բնագիրներուն համեմատութեամբ ոչնչ է արտագրուած

ըլլան ԺԹ. դարուն, ներս առնելով նոր յաւելուածները յոյն բնագրին:

4. ԺամագիրԲ Միանձանց: *Ինձ ի կ'երեւայ թէ Հայհռոմիներու սեպհական ըլլալու է հետեւեալը.*

Կարգաւորութիւն արարեալ Միանձանց Հարց անապատաւորաց ըստ երկոտասան ժամուց աւուրն:

Յառաջին ժամին մեծ կարդ. եւ Սգմ. է. Տէր Աստուած իմ, ի քեզ յուսացայ: Եւ երբ վճարի փոխն, ասա՛ պերեքսրբեանն: Եւ գՀայր մեր որ յերկինսն: Եւ ասա զԱղօթս գայս. Աստուած մեծ եւ օրհնեալ, որ կեն-դանարար մահուամբ Քրիստոսի քո ապաւէն գեր գմեզ ի բարկութենէ...:

Նոյն առաջին ժամ. փոքր կարդ. Սգմ. Ծ. Ողորմեա ինձ Աստուած: Եւ երեքսրբեանն: Եւ Ա Տէր ողորմեա ծնրադրութեամբ: Եւ ասէ զԱղօթս, որ է Բարսղի. Օրհնեմք զքեզ, Տէր, համբերող եւ անհսկալ...:

Երկրորդ ժամուն. Սգմ. Իթ. Բարձր առնեմ զքեզ, Տէր, զի լն.: Եւ զերեքսրբեանն: Եւ Աստուածածնի չարականն եւ Փառք: Աղօթք Սիմէօնի Սիւնա». Տէր Յիսուս, Որդի Աստուծոյ...:

Վերջն է. «Կատարեցաւ Բժան ժամուց աղօթքն»:

= *Էջմիածին, թ. 42, 1ա—21բ (1677):*

Ե. Օրոլոգիոն (*Ժամապիրք Յունաց*):

Զեռագրական Հատաքածոյքներու մէջ կը տեսնուին Յունական ժամապիրքի օրինակները, որոնք սահմանուած են Հայ–Հռոմիներու գործածութեան: Ինձի ծանօթ են երեք ձեռագիրները եւ մէկ տպագիր օրինակ, որոնք «Մեծ օրոլոգիոն» կը կոչուին, ամէնն ալ իրենց նկարագրով ուշ ժամանակի համրութիւններ, յամենայն դէպս ԺԷ.—ԺԸ. դարէ: Դժուարաւ կրնան տոմնք հնագոյն թարգմանութեան մը հետքեր վրայ պարզացած ըլլալ: Եթէ բացարձակապէս ժխտել չեմ կրնար, բայց նաեւ հաստատելու համար չունիմ ձեռքս որ եւ է կռուան: Թողլով ապագային այս հարցին լուծումը, ինձ պարտք կը համարիմ յետագայ էջերուն մէջ ներկայացնել այդ երեք ձեռագիրներու ընծայած բովանդակութիւնը, ուսկից պիտի տեսնուի ոչ միայն այդ Օրոլոգիոնին ներքին յօրինուածքը, այլ եւ Հայհռոմ պրականութեան հայող ծանօթ եւ անծանօթ գրուածքներ:

Այս Օրոլոգիոնները առաւել եւ նուազ չափով կը համապատասխանեն այժմ Յունական Եկեղեցւոյ մէջ գործածական Մեծ Օրոլոգիոնին. աչքի առաջ ունիմ՝ Ὡρολόγιον τὸ μέγα περιέχον ὅπασαν τὴν ἀνηκούσαν αὔτῳ ακολουθίαν, κατὰ τὴν τάξιν τῆς ἀνατολικῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας. Վենետիկ 1836: Անոնցմէ կը համարիմ մանր համեմատութեան դնել ձեռագիր օրինակները Յունական

Սկզբնապէսին հետ, որ բազմօք ընդլայնուած է թէ Ազօթքներով եւ թէ Երգերով եւ այլ ընթերցուածներով:

ՎԻԵՆՆԱՅԻ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ Թ. 942

Զեռագիրս նոտրագիր գրչութեամբ, հնութիւն որ եւ է յիշատակարանէն. գրուած է հաւանօրէն ԺԸ. դարուն:

Եթէ Սիմէոն Պղնձահանեցի եւ կարապետ կարեւոր կը տեսնէին թարգմանել Ութ ձայներու շարականները (Oktoechos), պէտք է ենթադրել, թէ կանխաւ թարգմանուած էր Օրոլոգիոնը: Թէ ի՞նչ նկարագիր ունէր այդ ժամագիրքը, չեմ կարող ըսել. յամենայն դէպս այն չէր վերը յիշուած Համառօտը:

Զեռագիրս կը սկսի Թղ. 1բ. սկիզբէն 7 տող պատառիկ թողուած է, հաւանօրէն խորագրին համար, որ գարշագիր կամ կարմրագիր գրել ուզած է գրիչը:

ա. (*կարգաւորութիւն դիշերային ժամու, μεσονύκτιον*): (*Ազօթք*) *Զարթուցեալքս ի քնոյ անկանիմք առ քեզ բարերար...: Փրկիր եղեալսն ԺԲ: (Ազօթք) Արդ ի քնոյ գարթուցեալ գոհանամ զքէն, Ս. Երրորդութիւն...: Փրկիր եղեալսն Գ: Փառք եւ այժմ: Հայր մեր որ յերկինսդ ես...: Սգմ. Գ..լէ. կբ. Զէ: կը յաջորդեն՝ Դրօքարի, Աստուածածնական ԻՀ.—Շբ. աւուրց: Սգմ. Ծ.: Երգ Աստուածածնի. Սգմ. ՃԽԸ. ՃԽԹ. ՃԾ: Երգք. Փառք ի բարձունս: «Յետոյ*

տուփս զայս. Լցեալք առաւօտու ոգորմութեամբ...: Երկրորդ տուփ. Եւ եղիցի պայծառութիւն Տեառն Աստուծոյ մերոյ...»: Ապա «Բաղեր խմօն՝ լման»: Ի վերջոյ Ապօթքս. Երկնաւոր թագաւոր գհաւատացեալ թագաւոր մեր հաստատեա...» (թղ. 1բ—21ա):

Բ. «*Սկիզբն առաջին ժամուն*» ὥρα πρωτη, որ է ὄρθρον, առաւօտեան): Գիրեւ ելեխօն. ժբ: Տոքսայկեն(ին, δόξα καὶ νῦν, փառք եւ այժմ): Սղմ. ե. Զթ. ճ: Դրօբար. կենին. Աստուածածնան. Զի՞նչ գքեզ կոչեցուք...: Կոնդակք կիր.—Շբ. աւուրց: Ապօթք: Աստուածածնական: Ապօթք Մեծին Վասիլիոյ. Աստուած յաւիտենական, անսկիզբն...: «Վերջ Առաւօտեան ժամուս» (թղ. 21ա—30ա):

Գ. *Կարգաւորութիւն երրորդ ժամուն օրօնուն աւուրբ մեծ պահուն* (թղ. 30ա—35բ):

Դ. *Կարգաւորութիւն Զ. ժամուն օրօնին* (թղ. 35բ—42ա):

Ե. *Կարգաւորութիւն Թ. ժամուն* (թղ. 42ա—60ա):

Զ. *Երեկոյին մեծ արտքինայն* (ἀπόδειπνον «յետ ընթրեաց», խաղաղական. թղ. 60ա—73ա):

Է. *Սկսանիմք երեկոյին վտքրն արտքինայն* (թղ. 78ա—92բ):

ը. Ի Տէր կարդացին կարգաւորութիւն սրբուհի Աստուածածնայ: Զայն կղ. բ. Զխորհուրդն նախայաւիտենական յայտնեալ քով... (թղ. 92բ—94բ):

թ. կարգաւորութիւն Ս. Աստուածածնայ գոհութիւն: Ալլելուիայ. Գ. հնչումն (ἦχος, ձայն): Կղ. Դ. Զհրամայեալն ինձ... (թղ. 94բ—103բ):

ժ. կարգաւորութիւն աղաչանաց գանուն նխս փոքր բարապլխին (ἀκολουθία τοῦ μικροῦ Παρακλήτικου κανονος. թղ. 105ա):

ժա. կարգաւորութիւն մեծ բարապլխին (թղ. 116ա—133ա):

ժբ. Աբօղիբնայս... Զաւակուն կիրակէին մինչեւ Նոր կիրակի (թղ. 133ա—137բ):

ժգ. Բոլոր տարուն կիրակի յարութեան (թղ. 137բ—139ա):

ժգ. կանոն այբուբենից Ս. Հաղորդութեան: Հնչումն Բ. Հաց կենաց յաւիտենական օրհնեալ եղիցի ինձ մարմին քոյ...: Նուագք գ—թ (թղ. 139ա—147բ):

Կը յաջորդեն Ս. Հաղորդութեան աղօթքներ (թղ. 148ա—170բ). ասոնք են.

ա. Աղօթք մեծին Վասիլիոյ. Տեսօղայ, Տէր Յիսուս Քրիստոս Աստուած մեր, աղբիւր կենաց... (թղ. 148ա):

բ. Աղօթք Ս. Իօաննայ Ոսկեբերանի. Տէր Աստուած իմ ծանեայ զի չեմ արժանի... (150ա):

գ. *Աղօթք Սիմէօն Մեղաֆրասայ. Որ միայն մաքուր եւ անբիծ Տէր...* (152ա):

դ. *Աղօթք նոյնոյ. Որպէս առաջի ահել եւ անաչառ աւենի քոյ կացեալ Քրիստոս...* (153բ):

ե. *Աղօթք Իօաննոյ Դամասկենոյ. Տեսրօղա, Տէր Յիսուս Քրիստոս Աստուած մեր, որ միայն ունիս իշխանութիւն...* (157ա):

զ. *Աղօթք Մեծին Վասիլիոյ. Ծանեայ, Տէր, զի անարժանապէս հաղորդիմ...* (157բ):

է. *Աղօթք եւ աստուածայնոց խնդրոց սրբոյ Հաղորդութեան, Սիմէօնի նորոյ աստուածաբանի. ի յաղուեղի չրթանց, ի պարչելի սրտէ...* (158բ—161բ):

ը. *Աղօթք Ոսկեբերանի. Աստուած ի բաց արա, Թող, ներեայ ինձ զյանցանս իմ..* (161բ):

թ. *Աղօթք Իօաննու Դամասկացոյն. Առ զրունս տաճարի քոյ կայի...* (164բ):

ժ. *Աղօթք Ոսկեբերանին. Հաւատամ, Տէր, եւ խոստովանիմ...* (164բ):

ժա. *Ի բաց կալով ի հաղորդելոյն աստ պնեւկայ տո(ւ)փս. Մեղաֆրասաեայ. Ահա պնամ առ աստուածային հաղորդութիւնդ, արարչապարծ...* (165ա):

ժբ. *Մեծին Վասիլոյ. Տեսրօղայ, Քրիստոս Աստուած Թագաւոր յաւիտենից...* (167բ).

ժգ. *ՄեղաՓրասող տուխս. Որ եռուր կերակուր ինձ զմարմին...* (168ա).

ժդ. *ԱգօԹք գերասրբոյ Աստուածածնոյ. Ամենասուրբ տիրուհի Աստուածածին լոյս խաւարելոյ հոգւոյս իմոյ...* (169բ).

ժե. *ԱգօԹք գՂկաւան աւ Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս՝ արբոյ հօրն մերոյ Յովհաննոյ Դամասկացուն... ԲարեգուԹ եւ բազում ողորմ Տէր Յիսուս Քրիստոս Աստուած իմ, որ երկիր ի չիչխարէս կեցուցանել զմեզս...* (171ա—181ա):

ժզ. *Այլ ագօԹք գնոյնն եւ գերասրբուհոյ Աստուածածնոյ. Ընկալ ուրեմն, ով բարեգուԹ Տիրուհի...* (181ա):

ժէ. *Այլ ագօԹք գնոյն. Տէր ամենակալ բան նախասկզբնականի Հօր...* (185ա):

ժը. *Մեծին Վասիլիոյ. Տէր ամենակալ Աստուած զօրուԹեանց...* (194բ):

ժթ. *ԱգօԹք խոստովանուԹեան. Խոստովանիմ քեզ Աստուած եւ Թագաւոր...* (4 կտոր, 198ա—199բ:

ի. *Այլ ագօԹք աստուծոյն. բացեալ գաչս մարմնոյ իմոյ...* (199բ—201ա):

6. Մեծ Օրոլոգիոն Ապաւի Մարգարիտեանի խմբագրութեամբ:

Ապաւի Մարգարիտեան ծալկած է ժէ. դարուն. ծանօԹ յունարէն լեզուի, Թարգմանած է յունարէն Օրոլոգիոնէն, Իմաստագիտէն եւ Եւխոլոգիոնէն եւ այլ գրուածք–

նեղէ մասեր եւ կազմած է Մեծ Օրոլոգիոնն եւ ժողովածոյք մը: Առաջինն ունինք Անթիլիասի Կաթողիկոսարանի ձեռագիրներու մէջ, որ նախնարար կը պատուէր Տ. Յովհաննէս Մկրեանի Հաւաքման մէջ, իսկ ժողովածոյքը պահուած է Զմմառի վանքի Մատենադարանին մէջ: Ապաւի Մարգարիտեան աչքի առաջ ունեցած է W[6]. Օրոլոգիոնը, զոր ճոխացուցած է նոր յաւելուածներով: կը ներկայացնեմ Անթիլիասի ձեռագրին (A) բովանդակութիւնը, նշանակելով տպագրեալ մասերը, որոնք նոյն են W-ի հետ:

Մեծ Օրոլոգիոն Աստուծով սրբով պատուելոյ հրաշակոր սքանչելեաց, ըստ կարգին սրբոյ Երուսաղէմի եւ ուղղաշաւիղ բարեկարգ վանօրէից:

ա. (*Վերին լուսանցքի վրայ. Աղօթք պարզութեան. Միջագիշերային*). *Զարթուցեալ ի քնոյ մեկուսացիր անկողնոյ եւ ասա. Աղօթիւք սրբոց հարցն մերոց, Տէր Յիսուս Քրիստոս Աստուած մեր, ողորմեայ մեզ. ամէն: Սուրբ Աստուած, սուրբ եւ հզօր, սուրբ եւ անմահ ողորմեայ մեզ. Գ. անգամ: Փառք Հօր եւ Որդոյ. ամէն: Ամենասուրբ Երրորդութիւն, ողորմեա մեզ. Տէր քաւեա զմեղս մեր. Տեսօթեայ, ներեայ անօրէնութեանց մերոց...* (էջ 1—6):

---

[6] W = Վիեննայի թ. 942 ձեռագիրը:

Մեծին Վասիլիու. Տէր ամենակալ Աստուած զօրութեանց... (էջ 7. պակաս էջ 20—21):

բ. *Կարգաւորութիւն առաւօտեան* (էջ 22, *սկիզբը պակաս*): *Արձակման երմօլոկիոնէ* (εἱρμολόγιον), *որ ընթերցի ի մէջ պատարագի արբոյն Վասիլիոյ...* (*վերին լուսանցքի վրայ. Առաջին ժամու*) (էջ 43—50):

գ. *Սկիզբն երրորդ ժամուն: Թագաւոր երկնաւոր: Երեքսրբեանն* (էջ 50—62):

դ. *Սկիզբն օրինականաց* (*լուսանցքին՝ Կարգաւորութիւն օրինականաց*) էջ 62—69:

ե. *Կարգաւորութիւն կերակրոյ* (*լուսանցքին՝ կարգ սեղանոյ. էջ* 69—76):

զ. *Սկիզբն Թ. ժամու* (էջ 76—79):

է. *Միջաժամ նոյնոյ ժամու* (էջ 79—82):

ը. *Կարգաւորութիւն յերեկոյեանս: Առնէ քահանայն զօրհնեալն եւ սկսանի կարգեալ յարեղան կամ վերակացուն ընթեռնուլ զնախաւաճեալ* (*ա՛յսպէս*) *սաղմոսն ասելով այսպէս. Եկայք երկրպագցուք...* (էջ 82—90):

թ. *Աղօթք Սեղանոյ* (էջ 90):

ժ. *Սկիզբն մեծի ապաշխարեացն* (ἀπόδειπνον) (էջ 91—98):

ժա. *Այլ Դրօպարիայք սաղմոսելիք յօր(ը)սաօրէ ի հնչուձն կղ. ղ: Անեբեւութիւ թչնամեաց իմոց պարծնութիւնն զիտես, Տէր...* (էջ 98—115, *ի լուսանցս* 91—115 *էջերու «Ապաշխարեացն»*):

ժբ. Սկիզբն պիշերայնոյ: Ապաքինեալոցն վտքու (էջ 115—118). էջ 118 «Վերջ պիշերօրեայ կարգաւորութեանն»:

ժգ. Ամսաբանութիւնն բոլոր տարւոյ: Ամխա Սեբաեմվրիօս. որ ունի գաւուրս լ. օրն ունի գ ժամս ԺԲ. եւ պիշերն գ ժամս ԺԲ: Առաջինն եւ սկիզբն Ինախքտիօնի կամ Նոր տարւոյ: Եւ յիշատակ սրբոյ Հօրն մերոյ Սիմէոնի Սիւնակեցւոյն... (ժամամուտք): Արձակման Ինախքտիօնին հնչումն Բ. Որ ամենայն արարածոց ստեղծօղ եւ...»: կը գտնուի Դրօսպրիօն, Գօնդակիօն: Այսպէս մինչեւ Ապաստոս ամխա (էջ 118—308): «Վերջ բոլոր տարւոյն ամսաբանութեանն»:

ժդ. Արձակականք եւ Գօնտակիօնք. Դրիօմիքն եւ արուաքոյ գաւակի սկսանելիք, ի Կիրակէին Մաքսաւորին եւ Փարիսեցւոյն մինչեւ ի յամենայն սրբոց տօնն (ժամամուտք), էջ 309—329:

ժե. Արձակականս Երմօլօկիօնէն է, որ ընթեռնանելոյ ի սրբոյ Զատկէն մինչեւ ի Համբարձումն ի մէջ Պատարագին, յորժամ առ Քահանայն. «Առաել ամենասրբուհոյն. եւ ետես. Հրեշտակն գոչէր, ա՛լ բերկրեալ...: Այսպէս նաեւ այլ տօներու համար (էջ 330—346):

ժզ. Դրօսարերայ Յարութեանն առմոսելիք պիտի Անթին... (էջ 374—376):

ժը. Արձակականք Լօթնեվէակի (378). «Վերջ Դրօսարբայից, Դրիօմէն. Բենոե-

գօստարիին եւ Ուիննահնչմանն եւ այլոցն բո–լոր տարուցն:

ժբ· կարգաւորութիւն աննստելի երգոց· իգոց· ի գերօրհնեալ Տիրուհւոյն մերոյ Աստուածածնի եւ միշտ կոյսին Մարիամու· *ի յայս՝ «Տէր կարողացի» կարգաւորութիւնն նման:* Հնչումն կղ· Բ· Զամեճայն ի բաց եղեալ: *Զխորհուրդ Նախայաւիտենական յայտնելով քեզ, ով օրհնյդ ... էջ* 379—81):

ի· Զտուփս կարգաշարութեանն· Հընչումն Ա· երկնաւորաց դասուց· *Ի յերկնային կամարաց, ո՛ Ղաւրիէլ, Թուղեալ եկն ի Նազարեթ առ կոյսն Մարիամ ... վերջ Աննաւելի երգոց* (381—417):

իա· Գանօն ըստ Գիշերայնոց առ Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս· *Նուագ Ա· Հնչումն Բ· Ի յառակի կացոյց երբեք ...:* Վերջ Գանոնիս (էջ 417—428):

իբ· *Գանօն ապաչական առ վերատրութիւն Աստուածածնայ, որ սպրմոսի յամենայն նեղութեան հոգւոյ չրջակայութեանն· գործք Թէօսեւրիքոսի մխայնակեցոյ· ի օրհնե[ա]լն Քահանային առեմք գայս· Սղմ· ճԽԲ· Տէր լուր աղօթից իմոց ... վերջ ապաչական գանոնի* (էջ 429—453):

իգ· *Արձակականք Էրմօղիկիոնէ, զի ընթերցի ըստ անուան եկեղեցւոյն յորում պատնիս ...:* (էջ 454—474):

իդ. *Աւարտութիւնք Փոքր Այմազու. Ի յօրհնելն քահանային սկսանիմք յայսմանէ. Տէր լուր աղօթից իմոց...* (էջ 474—517):

իե. *Կարգաւորութիւն աւս պատկանն ի նոյն ՁԲ. Տուն ևւֆրաթայ: Ով հրեշտակ Աստուծոյ, որ առաջի կաս...: Վերջ հրեշտակին դանօնի* (էջ 517—519):

իզ. *Կարգաւորութիւն ըստ սրբոյ Հաղորդութեան* (519—532):

իէ. Աղօթքեր. 1. *Աղօթք մեծին Վասիլիւս. Տեսրօդա Տէր Յիսուս Քրիստոս Աստուած՝ մեր...* (532): W:

2. *Այլ աղօթք սրբոյն Հօրն մերոյ Իօաննու Ոսկէբերանին. Տէր Աստուած իմ, ծանեայ զի չեմ արժանի...* (535) (W.)

3. *Այլ աղօթք Սիմէօնի Մետաֆրաստու. Որ միայն մաքուր եւ անբիծ...* (538): W:

4. *Այլ աղօթք նոյնոյ. Իրրեւ առաջի աՏեղ...* (540): W:

5. *Այլ աղօթք Իօաննու Դամասկացւոյն. Տեսրօդայ Տէր Յիսուս Քրիստոս Աստուած մեր, որ միայն ունիս...* (544): W:

6. *Աղօթք մեծին Վասիլիւս. Ծանեայ, Տէր, զի անարժանապէս...* (545): W:

7. *Այլ աղօթք ի յաստուածայնոց խընդրոց սրբոյ Հաղորդութեան Սիմէօնի նորոյ աստուածաբանին. Ի յաղուեղի չրթանց եւ ի գարչելի սրտէ...* (547): W.

8. *Այլ աղօթք Ոսկեբերանին. Աստուած,*

թող, քաւքա, նևրևա ինձ... (երեք աղօթք· 550)։ W·

9· *Այլ աղօթք Իօաննու Տամասկինու· Առ դրունս տաճարի քո կացի...* (553)։ W։

10· *Այլ աղօթք Ոսկեբերանին· Հաւատամ, Տէր...* (554)։

11· *Մեծին Վասիլիու, Տեսթօղա Քրիստոսդ Աստուած...* (558)։ W·

12· *Մեղաքրաստու ոտանաւորօք· Որ հոգւոյ կերակուր ինձ զմարմին քո կամաս...* (կան ուրիշ Աղօթքներ ալ)։ Վերջ սրբոյ Հաղորդութեան (էջ 559—562)։

իը· *Այլ Գանոն պաղատողական ընդդէմ երկնայնոց զօրացն եւ սաղմոսի սրբոյ արարեալ տեառն Յօսիփայ, որոյ ծայրակարգն ըստ այբուբենի։ Նուագ Ա· Հնչումն կղ· Դ·։ Զկատարսն Փառաւօնի· այսպէս ասելով ըստ տուփայ* (էջ 562—571)։

իթ· *Տիեզերական սինոդօսք* (էջ 573/5)։

լ· *Ի մխաին տեսութիւն վասն պահոց եւ այլոց ննջատրութեանց օրտակարաց առ ի սրբապանից գանոնաց ի սրբոց հարց հաւաքեալ առ ի չահաւետութիւն բազմաց եւ այլոց, մանաւանդ եւս քահանայից* (էջ 575—600)։

լա· *Գանօն յաղագս գտանելոյ զօրինական Ճառքան ի ձեռն չրջանի լուսնոյ եւ որով գտուրք գտիկն մեր եւ զայնոսիկ մշանջենաւորապէս։ Նաեւ գտանելոյ, թէ յորում աւուր չաբաթի առնեն զսկիզբն· եւ գայս ի ձեռն եօթնից մատանց, որոց քառապատ-*

կումն լրացուցանեն պարեգական չրջանն եւ ձեռին քո: Թարգմանեցաւ ի պարկ յումեքէ Ապաւի Մարզպարեան կոչեցելոյ, ի խընդրոյ բարեպաշտոն եւ աստուածասէր Զորակի Լազարեսի, որ ՚ի երկրպագող կենարար գերեզմանի Տեառն Յիսուսի. ի վաստ Աստուծոյ եւ ի օգուտ հասարակաց (էջ 600—648): էջ 609 կ'ըսուի. «Որոց հանդիպեալ ներկայ գործոցս՝ Մաթեոս նուաստագոյն ի՛ մէջ երիցանց, Ծկտալա կիպրացին, փրկութիւն եւ յաջողութիւն ի միոյ որ յերրորդութեանն Աստուծոյ: Բազում ինչ կայ զոր յարաւելեան ի կարգապրութիւն եւ ի բարեկարգութիւնն կաթոլիկէ եւ առաքելական եկեղեցւոյ, եղբարք ի Քրիստոս սիրելիք... Զայս պիտոյ նեռածումն կամելով եւ նուաստագունս ամենեցուն, զի բերիցեմ յեկեղեցին Քրիստոսի. բազում չրջանայեցութեամբ եւ հոգարարձութեամբ նոյ գնա, զի տպաւորեսցի ի վաստ Աստուծոյ...: Ոչ լերուք նուաստագունս ի յերիցունս Մաթէոս Ծկտալոյ կիպրացին:

ԼԲ· Լուսնարնթացումն մչանչնաւոր Իոնա կիւլենա կրետացւոյ (էջ 649). եւ Շրջան արեւու (էջ 650):

Զեռագիրս իր սկզբնագրին մէջ յօրինուած կամ թարգմանուած է իրր 1679ին, ուսն զի Ջաուկացոյցը կը սկսի 1627ին եւ Շրջանն արեւու 1679ին:

Յիշատակարանն էջն 651, նոտրագիր,

այլ գրէ, «Գրեցաւ առաքն Օրօլիա յԱկնայ գիւղն, վանուցն որ կոչի սրբոյն Յեսուայիոյ եւ–կեղեցւոյն, ի սպասաւորացն ձեռամբ անարժան տիւգօ Ֆիլոթեոսիս գրչեցաւ, որ հիմայ քահանայ ՎՀՀ (այն է 7224—5508 = 1716 փրկչական տարին:

Այս ԼՍ եւ ԼԲ հատուածներն ունինք նաեւ Վիեննայի թ. 297, թղ. 168ա—198բ (Յուցակ, էջ 726) աւելի ուշ խմբագրութեամբ:

7. Ժողովածոյ Ա. Մարգարիտեանի:

Ձմեռոյ թ. 307 (հ. 80), իբր ԺԷ—ԺԸ դարէ, որ սկիզբէն եւ մէջերէն պակասաւոր է, կը ներկայացնէ հատաքածոյ մը, որուն խմբագիրն է Ապաւի Մարգարիտեան: Այս տեղ կը գտնենք W. 942ի թղ. 127ա—131բ Նատպներէն Գ—Թ. (թղ. 2ա—10բ): Ունի աւելի «ի գովեստ չարչական ԴՋ. «Իբրեւ զքաջ Մարտիրոս... որ կ'աւարտի այսպէս «վերջ աննաւելի երգոց» (թղ. 11բ): A 379:

ա. թղ. 14ա կանոն աղաչական առ բերասուրբ Հատուածածին, որ սաղմոսէ յամենայն նեղութեան եւ ի չրջակացութեամբ հոգւոյ, սաածք Թէոսիրիտոյ միայնակեցոյ. ի յօրհնելն քահանային աւեմք Սաղմ. 142. Տէր լուր ալօթիկ իմոց... Յետոյ Դրօքարիոն Հատուածածնի ԴՋ. Ա. Հատուածածինն ուշիմաբար այժմ ընթացուք մեկաւորք...: Յետոյ Ծ. Սաղմոս: Եւ գկնի Պենտէկոստէին ականերմք ի կանոնէ գերասուրբ Հատուած–

ածնի ընդ Իրմօնայ. Նուագ Ա. Դկ. Իրմօս, ընդ խոնաւն գնացեալ...: Դրօթարիօն՝ Բազմօք փորձանօք ըմբռնեալս... (Այսպէս Գ—Թ նուագ. Իրմօս եւ դրօթարիօններ, Գոնդակիօն մը: Ապա Աւետ. Ղուկ. Յաւուրն յայնոսիկ յարուցեալ Մարիամ... (Թղ. 14—30ա) A. 429:

Բ. Կանոն ապաչողական առ պահապան հրեշտակն մարդոյ կենաց. արարեալ Յօհաննու Մխայնակեցւոյ Մաւրօրուսոյ, բերելով զծայրակարգն. «Զքեզ պահապան հրեշտակդ եղանակիմ»: Նուագ Ա. Դկ. Զարթուն պահապան անձին իմոյ... (Ա—Թ նուագք. Թղ. 30ա—39ա A. 573:

Գ. Շարական նախանձման առ այս. ԲՁ. Տուն ԵՒ Քրաթայ: Ով հրեշտակ Աստուծոյ, որ կաս...: Աղօթք առ նոյն պահապան կենաց մարդոյ. Ով սուրբ հրեշտակ... (39ա—40ա):

Դ. Նուագք ի Իրմօլօյիոնէ արուսհանեցեալք, որք ասելիք են ըստ անուան սրբոց եւ ըստ անուան եկեղեցւոյ (Ս. Նիկողայոսի, Միքայէլ հրեշտակապետին, Ս. Գէորգայ, Ս. Տիմիդրիոյ, Մեծին Վասիլիոսի եւ Ս. Յովհաննկեբերանի (41ա—42ա): A. 454:

Ե. Ամսագիրք (Տօնացոյց) բոլոր տարւոյն գեղեցիկ ոճիւ: (Թղ. 42բ—64ա): A:

Զ. Աղօթք առ Ս. Խորհուրդն Հաղորդութեան. «Համաուօտ ասելիք ի ժամ սրբոյ Հա-

պրպուքեան. ծաղկաքաղեալ ի կարգաւորութեանց ի պարէ ումեք Ապավի Մարգարիտեան կոչեցեալ (երեքը նոյն W.ի հետ): Համմա. A. 519:

է. Աղօթք որք եւ երդմնեցուցիչք (բարոպէ, Ոսկերերանի (թղ. 67ա—80ա) ի կատարածին կ'ըսուի.

Արդ թիկնահատութեամբ չնորհաբաշխի սրբոյ Հոգւոյն Աստուծոյ եղեւ թարգմանեցեալ երդմնեցուցիչս ի յունականէն առ հայկականն ի չնչին պարէ ումեք Ապէվի Մարգարիտեան կոչեցելոյ... (թղ. 80ա): Այս անունը կը յիշուի նաեւ թղ. 111ա):

բ. կը յաջորդեն. թղ. 80ա—83բ Աստղահիմայութիւն (սկիզբէն պակաս).

բ. 84ա—87ա Աղիւսակ ժ.ի. կենդանակերպից բարի եւ չար ազդեցութեանց...87ա վասն ածլուելու թէ յինչ օր բարի է. 87բ—84ա Գուշակութիւն. է. մոլորական աստեղաց են:

ժ. Մչանչենաւոր չրչան եւ Զատկացոյց (թղ. 98ա—114ա 1757—2288 տարեչրչաններու. եւ թղ. 113բ—114ա Աղիւսակ մը յոյն ծէսի ծննդեան, մատկերութեան, Զատկի, Այիոս Եօրկիոսի պահոց են օրերու: 116բ—121ա այլ եւ այլ աղիւսակներ աստղագիտական–հաղմաբանական: A 600:

8. Օրոլոգիոն Մեծ թարգմանուած ձամճիօղլու Յակոբ պարէ 1749ին:

Յակոբ, որդի ձամճի Եղիայի, ծնած կ. Պոլիս, իր ուսումն առած է Պարիս. ուսած լատիներէն եւ յունարէն: Ապա եղած է Շուեսի դեսպանին թարգման: Սա պարապած է թարգմանութեամբ յոյն եւ լատին լեզուներէ: Ինձի ծանօթ են իր գրչէն.

Ա. Գործք չորից սխեզերական ժողովոյ, այսինքն՝ 1. Նիկիոյ եւ Սարդիկիոյ, 2. կ. Պոլսոյ, 3. Եփեսոսի եւ 4. Քաղկեդոնի ժողովներուն.

Ձեռագիրք 1—3 ժողովներու՝ էջմիածին, 2620 (1750), իսկ 4՝ Վիեննա, 721 (ԺԲ. դար):

Էջմ. 1406, Նիկիոյ ժողովի գործոց վերջը կ'ըսուի. «Թարգմանեալ ի նուաստ Յակոբ գպրէն ի լեզուէն Յունաց եւ Լատինացւոց ի փառս Աստուծոյ եւ ի զուարճութիւն Հայկազունեաց»:

Բ. Գիրք ուսմանց վասն բարւոք կենցաղավարելոյ, որ կոչի Պատոն Փիլիսոփոս. Թարգմանեալ ի լատին լեզուէ ի հայկական բարբառ ի Յակոբայ գպրէ ձամճի զաւէ կոչեցելոյ Կոստանդնուպօլսեցւոյ մեծի, ի թուին Հայոց ՌՃՀԲ (1723) Հոկտեմբերի Ա:

Ձեռագիրք՝ էջմիածին 873 (1792). 874 (1765). Ջմմառ, 321 (ԺԹ. դար):

Գ. Հին եւ Նոր Փիլիսոփայութիւն. Ա. Մասն Փիլիսոփայութեան. Լօճիկայ, որ է Տրամաբանութիւն: Յիշատակարանին մէջ

կ՚ըսուի. «ի լատինական լեզուէ թարգմանեցեալ ի հայկական բարբառն (յամի Տեառն) ՌՉԾ (1750) ի նուաստ եւ յանարժան Յակոբոյ կոստանդնուպօլսեցւոյ եւ ճամճի օղլու կոչեցելոյ, որ եւ այժմ նախկին թարգման է Շուէտաց»:

Էջմիածին, 2054, 4ա—446ա (ինքնագրութիւն):

Դ. Տրամախօսութիւն ի վերայ բնական գիտութեանց ի մէջ Եւստաքէոսի եւ Արխատոսի... թարգմանեալ ի ձեռն Յակոբոյ թարգմանի սէրուբեան Շուեաց, որդւոյ Եղիայի ճամճի օղլու կոչեցելոյ, յամի 1745, ի խնդրոյ Յակոբ պատրիարքի Նալեան:

Երուսաղէմ, թ. 55:

Ե. Օրոլոգիոն Մեծ: Այս թարգմանութենէն ձեռագիր մը տեսած է Պիմէն Զարդարեան, Կ. Պոլիս, որ յաւելջ կը բերէ Յիշատակարանս[6].

«Նորապէս թարգմանեցեալ հոգաբարձութեամբ ի ճամճի որդի սիրացւոյ Յակոբէ յամի Տեառն 1749 յանուարիոսի 1, իսկ յետոյ մերում պրեցեալս հոգաբարձութեամբ

---

[6] Երջանիկ տարեգիրք. Կ. Պոլիս 1950, էջ 118—119: Երկրորդ ձեռագիր մ՚ալ կը յիշէ Ճանիկեան, տեսած Ակնայ վանք գիւղի Ս. Գէորգ եկեղեցւոյ մէջ գրուած «յամի Տեառն 1741, Յանուարիոսի 1» (Հնութիւնք Ակնայ, էջ 100—101): Տարին սխալ ըլլալու է, վասն զի թարգմանութիւնը կատարուած է 1749—1757 տարիներու մէջ:

յամի Տեառն 1764: Հաճի Մուրատ Լազարիս [7] Թարգմանեցուցի զսա ի ձեռն Սիմէոնի Թարգման տիրացուոյ Յակոբին յամի Փրկչին 1757: Եւ ի յԱկնագիստ Վանքէ ի սրբոյ աքանչելագործ մեծ մարտիրոսին Քրիստոսի Յիսուսի Օրկու եկեղեցւոյ ժողովրդոյ եւ որդի հանգուցեալ հոգի Պապա Մարկոսին (Անաստաս [8]) միայնակեաց Սրբոյն:

Եւ եւս առաւել յիշեալիք ալ համաչխատի զիմ զԱլանի որդի Մարկոսն այսինքն զմիայնակեաց Մարգարիսոն որ բազում աշխատանս եւ ջանս կրեց որ մինչեւ ի կատարն հասուցի այսքան օր զի եթէ ուզէր նա ոչ էր հնար եթէ հասանիւր ի կատարոյն, քանզի ինչ եւ պիտոյ էր, եթէ թանաք վէ եթէ պօյայ, վէ եթէ թուղթ վէ խալէմ, վէ եթէ կարն գամենայն ինչ նա հոգաց:

Էառ սկիզբն գրոյս այս յամի նեմարմանութեան Փրկչին 1762 ի սեպտեմբերին 12 եւ առ սակաւ սակաւ էառ կատարումն յամի Տեառն 1767 մայիսին 16 եւ պիտութիւն լեցի որ գրվեցաւ գիրքս այս ի Սուրբ Լեառն որ կոչի Այնօօզ ի վանս պատուականի եւ փառաւոր Նախընթացին եւ Մկրտչին Յով-

---

[7] Հաճի Մուրատ Լազարիս է հաւանօրէն որդին այն Լազարիոսի, որ Թարգմանել տուած էր Ագաւի Մարգարիտեանի՝ Ջաւակացոյցը:

[8] Այս Անաստաս Ակնայ Վանք գիւղն էր, որ 1779ին Թարգմանել տուած է Գէորգ գպրին Նէօֆիտոսի Մատկաբգաղն քրիստոնէական Հաւատոյ (տե՛ս վարը):

հաննու որ անուանեալ կոչի Գախը Տիօնի Մեանու Տիգրօ Աթօ 1767»:

Այս Թարգմանութիւնը տպագրուած է 1800ին Կ. Պոլիս այսպիսի խորագրով եւ բովանդակութեամբ:

Գիրք Յունաց որ կոչի Օրօլոկիօն Մեծ, *որ պարունակէ զամենայն սխւագիչէրայքն կարգաւորութիւնք. եւ զԱպաշխողական զանոնս Աստուածածնի եւ զՏունս, զԴրօբրխայս եւ Գօնդակիօնս սրբոց բոլոր տարւոյն. հանդերձ Հաղորդութեամբն եւ այլոց հարկաւորաց եւ Ջաւակաց յաւիտենականաց: Նորապէս Թարգմանեցեալ հոգաբարձութեամբ ի ճամճի որպի տիրացւոյ Յակոբէ, յամի Տեառն 1749: Իսկ ի 1800 ամի տեառն օրինակեցաւ՝ արկեամբ եւ պոյիք: (Տպագրուած է առանց տարակուսի Կ. Պոլիս:)*

Էջ 2—175. Ժամակարգութիւնը որ կը սկսի այսպէս. «Գիրք Յունաց որ կոչի Օրօլոկիօն Աստուծով սրբով, պարունակող ամենից կարգաւորութեանց բուն կարգին սրբոյ Երուսաղէմի եւ ուղղաչափել եւ բարեկարգ վանօրէից:

Էջ 177—303. Տօնացոյց, կոչուած «Համառօթիւն». «Մեթամփրիօս» ամսէն «Ամպուտոս»:

*Էջ 304—479 այլ եւ այլ կարգաւորութիւնք ազօթից ի ննջեցեալսն, ի սուրբ Աս–

տուածածինն, առ Հրեշտակս, առ Ս. Հաղորդութիւնն եւն:

Ի կատարածին ունի Յիշատակարան. «Օրինակեցաւ (իմացիր՝ տպագրեցաւ) Աւետեաննիս մխայնակեցի ձեռագրոյն. Սպմոսաց մատէ (sic). բառն նման բառից, գիրն նման գրոց եւ կէտն նման կէտից. չի այլայլելով եւ չի փոփոխելով ի Աթոնոս. ձեռամբ երկրպագու ըՍտեփրիի: Ի վայելումն առեվելից կողման ի քաղաքն Ակնայ ի գեղջեն... (քանի մը տող պատարկ): Վասն յիշատակի իւր եւ ամենայն արեանատուր գարմից իւրոց կենդանեաց եւ համայն ի Քրիստոս ննջեցելոց իւրոց: Որոց հոգիքն Աստուած լուսաւորեսցէ. Ամէն»:

Մեծութիւն՝ 4⁰, էջք 479: Անհարթ եւ աղաւաղ տպագրութիւն: Համմտ. Ղապիկեան, Մատենագիտութիւն, էջ 863:

9. Յայսմաւուրք Յունաց:

Ծանօթ է ասկէ միակ օրինակ մը, հին բոլորգիր, պահուած Վենետիկի Մխիթարեանց Մատենադարանի մէջ. որուն մասին կը տեղեկագրէ Հ. Մ. Ալգերեան, Լիակատար վարք եւ վկայաբանութիւնք սրբոց, ԺԱ. (Վենետ. 1814) Յաւելուած, էջ ՀԲ—ՀԳ. Յայսմաւուրք Հայոց ըստ Յունաց ամաց, «որ սկսանի յեկեղեցական ի տարեգլխոյ Հոտմոց, այսինքն ի սեպտեմբեր ամսոյ՝ ի ոօնէ սրբոյն Սիմէոնի Սիւնակեցի. զոր եւ մարթ է կոչել Մայր Յայսմաւուրք. ոչ զի

մեծ է քան զսովորական օրինակս, այլ պի՛ է սկզբնաւոր եւ ծնօղ նոցին, հին Թարգմանութիւն ի յունէ, հանդերձ սակաւ պատուաստութեամբ ի Հայոց…: Զայսպիսի յունակերպ հայերէն Յայտնութիւն ունիմք ի ձեռին՝ մի եւեթ օրինակ՝ բոլորգիր հին, ուրեք ուրեք նորոգեալ եւ կարկատեալ նոյն գրչութեամբ, յայտ է թէ հայելով յայլ օրինակ համանման. զոր թերեւս մարթի է գտանել յարդ աւ Հայհուսմա»: Եւ էջ կդ. ակնարկելով պայս կը կրէ. «Յայտնութիւք Հոյոց է Թարգմանութիւն յունական Յայտնութեաց իրիք, զորոյ պրնագիրն չեղեւ մեզ առանել»:

Այս օրինակի համան վրայ կատմեց իրր 1250ին Տէր Իսրայէլ իր Յայտնութիւք· ուստի անոր Թարգմանութիւնը տեղի ունեցած է այս թուականէն յառաջ:

Ձանիկեան (անդ, էջ 100) կը խօսի Յայտնութեան մը մասին, որ կը պահուի Վինոյ վանք գիւղի Ս. Գէորգ եկեղեցւոյ մէջ, գրուած 1701—1702ին «ի գիւղն Ապուչեխ, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնին եւ սուրբ Նշանին եւ բազմաչարչար նահատակին սրբոյն Գէորգայ»: Գրիչն Իգնատիոս երէց, երեք Յայտնութիւնէ ժողվելով կազմած է Յայտնութիւս, որ 13 գիրք ձանրութիւն ունէր: Չեմ կրնար ըսել, թէ այն, որ Հայ Հռոմկլայի դպրածութեան մէջ էր, որ եւ է վտիտութեան կամ ուղղում կամ

ճշդում տեսած էր: Կը յիշուի ուրիշ Յայտ-մատուրք մ'ալ Զօրակի Ս. Նիկողայոս եկեղեցւոյ մէջ:

10. Ամսաբաձնութիւն (μηναῖα, menologium): Յունական ժամագիրքի մասը կը կազմէ Յայտմատուրք մը, որ մէն մի ամսին յատուկ տօնացոյցը կը նշանակէ, միանգամայն տալով աւուր պատշաճ կցուրդն եւ ընթերցուածները. ինչպէս նաեւ աւուրքին պատմութիւնն կամ վկայաբանութիւնը, «տարբեր ամենեւին յոճոյ չարադրութեան Բասիլեան Յայտմատուրց, ընդարձակագոյն քան զայն միւս, եւ անխտիր ժողովածու յոր եւ է ազգ եւ աւանդից. վասն որոյ ի վայր է յարդ տրա քան զատաջնոյն. եւ սակայն այն խակ է սովորական ընթերցուած առ Յոյն յատուր յայտիկ, որպէս Յայտմատուրք Հայոց առ Հայս» (Ալպերեան, անդ, էջ կԹ):

Նման Յայտմատուրք մ'ալ դժուխիւն ունեցած է Հայոց քով, որ սակայն տարածութիւն չէ գտած: Թէ այս Յայտմատուրքը յատկապէս Հայհռոմէնեբու համար ահմանուած էր, չեմ կրնար հաստատել: Ինձի ծանօթ են սակէ հատակոտորներ միայն. պրոնք պիտի ներկայացնեմ այս տեղ:

Էջմիածնի թ. 2671 ձեռագիրն ունի 4 թուղթ մագաղաթեայ պահպանականը, մանր մէջին մեսրոպեան գրչութեամբ եւ այսպիսի բովանդակութեամբ.

«Հոսի առաջին կիւրակէն Աչխար(հա–մատրան): Եւ այս կանոն կատարի. Սաղմոս կէ. Յեկեղեցիս օրհնեցէք...:

Պատմութիւն յաղագս տաճկի Մատրանն: Ջանգի ի չինել երանելւոյն Կոստանդիանոսի միանգամայն զամենայն եկեղեցիս...:

Պատմութիւն Նունեայ եւ Մանեայ: ||| (կոյս)ն անուն Նունի յընկերացն Հռիփսիմեանց...:

Սահմի Լ. Սարդսի եւ Բաքոսի: Եւ այս կանոն կատարի. Սաղմոս ՃԺԱ. Կցուրդ. Պատուական է առաջի Տեառն մահ: Ընթ. յԵսայեայ. Սուրբ է Տէր Աստուած մեր, որ բնակեալ է ի բարձունս... (Ես. ԼԳ. 5 եւն): Վկայաբանութիւն Սարգսի եւ Բաքոսի: Ընդ ժամանակս հալածանաց Մաքսիմիանոսի թագաւորի ըմբռնեալ լինէին երանելիքն Սարգիս եւ Բաքոս... (Համառ. վարք եւ վկայաբանութիւնք Սրբոց, Բ., 272—279):

Ուրիշ հատուկտոր մը գտած է Թորգոմ եպ. Գուշակեան Շապին Գարահիսարի Ծիպխի գիւղի ձեռագիր Աւետարանի պահպանակին մէջ, «ընտիր միջին մեսրոպեան երկաթագրով», որ օրինակած է 20 աւգոստ. 1911: Հոս Ղուկ. ԻԱ. 16—19 համարնե–րէն[9] նոքը, որ իրը Ընթերցուած յառաջ բերուած է, անմիջապէս կը յաջորդէ. «Մարգաց ԻԹ. սրբ(ոյն Թէոդորո)ս գաւ–

---

[9] Ղուկ. ԻԱ. 17 «եղիջիք առեցեալք յամենեցունց», կ'ենթադրուի «ամենեցուն»:

բաւարի: Եւ այս կ(անոն կատ)արի. Սպ-
մոս ձժԵ. Պատու ||||»: Եասի ԿԶ.5. ապա
(պատ)մութիւն սրբոյն Թէոդորոսի զաւրա-
ւարի ծնընդեանն եւ (ան)ընդեանն: Ի ժա-
մանակին յորժ(ամ Մա)կեդոնացին Ազե-
քսանդր... (Համա. Սուիերք Հայկականք,
ԺԶ., 55—57):

11. Ճաշոց գիրք:

Ճանիկեան (անդ, էջ 101) կը յիշէ «Աւե-
տարան» անունի տակ ըրուածք մը, որ Ճա-
շոց կ'երեւայ, այսինքն «Ջատկէն սկսեալ այլ
եւ այլ տօներու Ընթերցուածներն, յատկա-
պէս Աւետարանէն, որուն սկիզբը կը գըտ-
նուէր Յովհ. Ա. 1. «Ի սկզբանէ էր բանն..»:
Գրիչն է տէր Յովհաննէս որդի տէր Յարու-
թիւն քահանայի «ի գիւղն Կամրակապէն»,
ըրուած 1787 օգոստ. 12: Կը խնդրուի
յիշել ի բարին «զվերոգրեալ հաճի պապա
Յոհանն հանդերձ ծնողիւքն, որ ըստ կարի
իւրում յոյժ աշխատեցաւ ի թարգմանել հօ-
մերէնն ի հայ բարբառս, քննելով զուգիղն
եւ ճշմարիտն»: Կը տեսնուի ասկէ, թէ այս
տէր Յովհաննէս հայ հին թարգմանութիւնը
համեմատած է յոյն սկզբնագրին հետ եւ
սրբագրութիւններ կատարած է 1787ին:

12. Կանոնագիրք Յունաց: Այս
ըրուածքը, որ կը պահուի Վենետիկի Մխի-
թարեանց Թ. 1661 ձեռագրին մէջ, ծանօթ է
ինձ հետեւեալ տողերով միայն.

«Կանոնագիրք Յունաց կամ Հայ Հռոմոց, հին թարգմանութիւն պահմամբ յունական հնչմանց եւ հոլովմանց, անհարթ ոճով, յորում կան կանոնադրութիւնք Հարց եւ Ժողովոց են:

Ա. Օր. Բոլորգիր հին մէջակ. չիք յիշատակարան գրչի, այլ առացոյգ ուրումն կեանց Մինաս անուն ի ՊԱ (1352): Զեւ գրութեան մատենիս թէպէտ եւ բոլորգիր է, այլ ոչինչ ընդհատ ի նօտր գրոյ ըստ բազում առեղծն»:

Զեռագրի մասին կը հաղորդէ ինձ Մեծ. Հ. Ներսէս Վ. Տէր–Ներսէսեան 5 փետրուար 1951 թուակիր պատուականով կարեւոր տեղեկութիւններ, որոնց համար կը յայտնեմ Մեծ. Հօր սրտագին շնորհակալութիւնս: Կը քալեմ առջեւս:

Կանոնագիրք Յունաց կամ Հայհռոմոց. Թ. 1661:

Թուղթ՝ 270: Մեծութիւն՝ 14,5 × 22 հմ.: Նիւթ՝ թուղթ. գրութիւն մխասեն: Կազմ՝ փայտեայ, կաշեպատ: Հանգամանք՝ լաւ: Գիր՝ բոլորգիր, որ դէպի նօտրագիր կը մխի: Ժամանակ՝ 1352էն չատ յառաջ: Տեղի եւ Գրիչ՝ անծանօթ:

Մատեանս է Կանոնագիրք Յունաց, բնագրին մէջ կը պակսի խորագիրը:

Թղ. 1ա—13բ Յուցակ կանոնների՝ բաժնուած Ա—ԺԴ «Թուղթերու» եւ գլուխներու այսպէս.

«Թուղթ Բ. Յաղագս առնելոյ եկեղեցեաց: Յաղագս քահանայական անաւթից եկեղ(եց)ոյ եւ կլերիկոսաց, որոց առանց պիտուիթեան եպիսկոպոսին կանկնեսցեն մատուցարան որ է սուրբ սեղան:

Գլուխ Ա. Յաղագս մաքրութեան տաճարի եւ վկայարանաց, որոց ոչ ունիցին նշխարք սրբոց մարտիրոսացն: Կարթագինեցոց ժողովոյն կանոն Զ. գ: Երկրորդ ժողովոյն Նիկիացոց կանոն է. ժէ:

Գլուխ Բ. Յաղագս սուրբ անաւթից եկեղեցւոյ: Առաքելական կանոնն ՀԳ: Կոստանդնուպաւլսի ի տաճար Սրբոց Առաքելոցն. կանոն Ա:

Թղ. 13բ—37բ Սրբոյն Վասիլիու ճառ յաղագս եկեղեցւոյ եւ պատիժք մեղուցելոցն:

Թղ. 37բ—131բ. Կանոնք Նիկիոյ, Անկիւրիոյ, Նոր Կեսարիոյ, Գանգրայ, Անտիոքի, Լաւոդիկէի, Կ. Պոլսոյ, Եփեսոսի, Քաղկեդոնի, Նիկիոյ Բ. եւ այլն:

Տեղ տեղ միջանկեալ թուղթեր կամ վկայաբանական էջեր: Գլուխներու բաժնուած:

Թղ. 132բ—214ա. Թուղթք Վասիլիու մեծի, Գրիգորի, Կիւրղի, Աթանասի, Դիոնեսիոսի:

Թղ. 214ա—256բ. Կանոնք Սարդիկէի ժողովոյն. եւ այլ կանոնք:

Թղ. 256բ—270 Միխայելի Վուլգարաց-

ւոյ յաղագս եօթն սիւնհոդոսաց եւ պատճառաց:

1. *Յիշատակարան. թղ. 220ա. կը գրէ գրիչը ատացողին կարմրագեղ բոլորգիր. «Տէր իմ Տէր, ընկալ սիրով զսակաւ աշխատութիւնս իմ որպէս եւ Տէրն զերկու խեւրեւչն այրոյն, զի որչափ կարացի նա ուղեցի, թէպէտ եւ աւրինակն այլ ազալ էր եւ յոյժ պակաս. եւ զառանալոյն եւ գրելոյն վոխարէնն ընկալջիս ի Քրիստոսէ Աստուծոյ մերոյ, որ է աւրհնեալ յաւիտեանս. ամէն»:*

2. *Յիշատակագրութիւն այլ գրչէ. վերջին կոպի ներքնակողմը, ընթացիկ բոլորգրով. «Կանոնքս Մխիթարին է Աստուծով: Որ գնեցի զսա ի թվ. ՊԱ (1352) ի վարժութիւն անձին իմոյ. եւ յիշատակ ծնուղաց եւ եղբարց իմոց»:*

13. Մաշտոց Յուշաց (euchologion): *Թէ Թարգմանա՞ծ էին Հայհռոմք յունական Մաշտոցը, որ եւ է հետք չեմ գտներ հայ գրականութեան մէջ: Ինձ ծանօթ է Երեւանի Պետ. Թանգարանի թ. 482 (= Սանասարեան վարժարանի թ. 51 (գրուած Բաղէշ 1708ին) եւ թ. 485 (1729է, ծագած թ. 482է) ձեռագիրներէ «կանոն նշան դնելոյ հարսին եւ փեսային, ի յոյն լեզուէ թարգմանեալ ի հայ բարբառ. արարողութիւն, որ լինի խօսեցեալ զհարսն փեսային: Երթայ քահանայն սարկաւագօք եւ ժողովրդովք ի տուն հարսին. եւ Սրկ. ասէ. Օրհնեա, Տէր»: Եւ քա-*

հանդէս ասէ. Օրհնեալ թագաւորութիւն...»: Կը յաջորդէ. «Կանոն հանդերձ հարսանեաց օրհնելոյ» եւ այլն (թ. 482, թղ. 17բ—22բ): Տեսանք վերադոյն Զմմառի թ. 307, թղ. 80ա. «Աղօթք որ եւ երդմնեցուցիչք», զոր թարգմանած էր Ա. Մարգարիտեան:

Կը յիշուին Գէորգ Պալատեցւոյ ձեռագիր մնացորդներու մէջ Միւռոն օրհնէիի եւ Աւագ ուրբաթու պաշտամանց թարգմանութիւնը (Վենետիկի Մխիթ. թ. 297, թղ. 178ա—180բ. Սարգիսեան, Յուցակ, Բ., էջ 1088):

Գրիգոր զոհիր փեչտիմալճեան կը գրէ, թէ Անաստաս վարժապետ «զառաջիկայ Մաշտոցս զայս, որ ի ժամանակաց ինչ հետէ թերի, սխալ եւ աղաւաղ թարգմանութեամբ յածէր ի ձեռս, եւ նորոգապէս թարգմանել հանդերձ այլ եւս կարգաւորութեամբ եւ ազօթիւք եւ այլովք կարեւորօք» (Մաշտոց, Յառաջաբան): Կ'իմանանք ասկէ, թէ իրր ժԸ. դարուն վորձ մ'եղած է թարգմանելու: Նոր թարգմանութիւն մը հոգացած են Անաստաս վարժապետ եւ փեչտիմալճեան ԺԹ. դարուն, որ եւ հրատարակուած է այս խորագրի տակ.

Մաշթոց հատընտիր հաւաքմամբ հանեալ ի Մեծ Մաշթոցէն Յունաց, որ կոչի Էֆխոլոյիոն: Նորոգ թարգմանեալ եւ սրբագրեալ աշխատասիրութեամբ Անաստասայ մեծիմաստ վարժապետին Յունաց, եւ Պա-

տուելի Գրիգոր դպրի Փեչտիմալճեան. ջանիւք եւ արդեամբք... առաջի Անաստաս ապային, որ ի սուրբ Գէորգայ վանից գիւղէ Ակնայ քաղաքին: Օրթագիւղ (Կ. Պոլսոյ), 1831, 8°, էջ 430:

14. Կը յիշեմ այստեղ նաեւ հետեւեալ գրութիւնը, զոր թարգմանած է Հայհոռոմներու համար Գէորգ Պալատեցի 1779ին:

Ծաղկաքաղ քրիստոնէական հաւատոյ. թարգմանեալ ի յունական լեզուէն ի հայկական բարբառ եւ գիր մեղուաջան աշխատութեամբ Եէորկի՛ոսի անարժանի, ի հայրապետութեան Տեառն Տեառն Սոփրոնիո՛սի սիեզերական պատրիարգի յամի Տեառն 1779 ի Կոստանդինուպոլիս. խնդրանօք եւ ծախիւք Անաստասի ուղղափառ քրիստոնէի, որ Ակնայ գիւղէն՝ վանք կոչեցեալ»: Կամ «Ծաղկաքաղ քրիստոնէական հաւատոյ. շարադրեալ առ ի յամենասրբազան եւ բանաւորագոյն մխիթարիստէ նաւրա՛դդու եւ Արդիս ի դերապատոյ եւ յառաջնորդէ ամենայն էդուի՛այի ի տէր Նէօֆի՛դոսէ»: Գլ. Ա—Ի: Ի կատարածին կ'ըսուի. «Գաղափարեցաւ ի թարգմանօղէ զրոցս ձեռամբ տիրացու Գրիգորի Մեծեանց կոչեցելոյ Խորձենայ, 1788, ապրիլ 28:

Վիեննա, Մխիթ. թ. 731, 84ա—102ա: Ա. Այվազեանի անձանօթ մնացած է Գէորգ Պալատեցւոյ այս թարգմանութիւնը. Շար

հայ կենսագրութեանց. Կ. Պոլիս, Ա., 1893, էջ 47:

15. Քարոզք Քառասնորդաց: Ինձ ծանօթ է գրուածք մը.

«Քարոզք ի սուրբ եւ ի մեծ քառասնորդականն», գրուած յամի նեռմարմնութեան փրկչին 1778 ի կղզին Բաթմոս» (Ճանիկեան, 102). Ձեռագիրս կը գտնուէր Զորակի Ս. Նիկողայոս եկեղեցւոյ մէջ: Ասոր նկարագիրը ի վիճակի չեմ տալու:

Հաւանօրէն արտագրութիւն մըն է հետեւեալ գործին. «Քարոզք Քառասնորդեայ պահոց Հօրն Պողոս Սէնիէրիին. Թարգմանեալ ի Մարիամայ Կուսաննդոյ Կոստանդինուպոլսեցւոյ Քարաքաշեան զարմէ. Վենետիկ 1742. որմէ ունինք օրինակ մը Վիեննայի Մխիթ. ձեռագրաց մէջ թ. 767:

Փափագելի էր, որ Հայհոռոմք հետաքրքրուէին իրենց նախնեաց գրականութեամբ եւ լրացնէին այս տեղ յառաջ բերուած գրուածքներու թիւը:

ՑԱԻԵԼՈՒԱԾԱԿԱՆ ԼՐԱՑՈՒՄՆԵՐ

Ա. էջ 159, տ. 10:

25. Ծաղկաքաղ ի գրոց Յովհաննու Աստուածաբանի:

Այս է ծայրագոյն բարի. յորմէ են ամենայն բարիք. այլ մեղքն է ընդդէմ ամենայն բարեաց, ապա ուրեմն մեղքն է հակառակ Աստուծոյ...:

վ. Աստուած մի եւ ամենապարզ է. ոչ երբեք կարէ հոգին զոյ յարմար մխաւորութեանն ընդ նմա, եթէ ոչ բացակատարիցի մի եւ ամենապարզ:

= *Վենեւիկ, Մխիթ. թ. 270, 49ա—83ա* (1696. *Սարգիսեան, Ցուցակ, Բ., 886—887*):

Ծաղկաքաղս կազմողն է Մխիթար Աբբահայր ի տիս երիտասարդութեան: Թէ ի՞նչ աղբիւրէ հաւաքած է տեղիքներս, ինձ յայտնի չէ:

Բ. էջ 200, վարէն տ. 4:

թ. 886 ձեռագրիս Ա. Մաւէն, որուն թարգմանիչն էր Կարապետ, վիպասած էի ունենալ նմոյշներ, գաղափար մը կազմելու համար թարգմանչին արուեստի մասին: Շնորհակալ եմ Մեծ. Հ. Ն. Տէր-Ներսե-

անանի, որ հաճեցաւ արամապրութեանս տակ պնել հետեւեալ երկու չարականները համեմատ սաղմոսին:

ԺԸ. ՍՈՒՐԲ ՀԱՐՑՆ ԱԹԱՆԱՍԻ ԿԻՐԻԼԻՈՒ
ՁԳ. Փառք ի համբարձ:

Դարձեալ առ մեզ ոսկեհոս[1] Նիղոս եւ անմահութեան անուանակիցն ի ձեռն մխչա յիշատակի իւրոյ գալով, բարւոք վայելչութեամբն յորդեցուցանէ զոսկէհոսանն[1], զանմահութեան հեղմունն. եւ կերակուր աստուածային պատարելով ի ձեռն բարձրացն աստուածարանութեանցն, երկրպագութեանն անբաժանելի կարողութեանն վարդապետէ երկիր պապել. եւ զովացուցանելով զաստուածային վարդապետութիւնն զհաւատացելոց ոռոգանէ զմխա եւ բարեխառն յոյզս անձ.:

ՁԳ. Փառք ի Տէր եբկ:

Մեծ ճչմարտութեան վրայն, բազմաճգնողն Աթանասիոս առ յընդունելութիւն այսաւր կոչէ զտիեզերս պայծառութեամբ: Ամենայն հաւատացեալք առ հանդէսն ընթացուք բարւոք հոգւովն, աւրհնութեամբ պատկելով զքահանայական նորա ջանան. որպէս զի բարեխառնութեամբ նորա առցուք ի Քրիստոսէ զմեծ ող.:

---

[1] Ասկէ ՆՀԲ. ոսկեհոս. ոսկեհոսաւիթ:

ՁԳ. Ի ՏԷՐ կր. Փառք:

Ձմեռ վասն քահանայից պՄիանասիոս դանդատիլի քոյն քահանայ վասն չափակս պռվեցութ, քանզի առ պետրաւածոցացն Հռոմ տոմարն[2] գաւրութեամբ սրբոյ Հոգւոյն եւ գաղտնութեան յայմանական յաւրոյց ընդ ամենայն տիեզերս. Թուով բարեպաշտասիրաբար պերբերելութեանն խորհուրդն ի ձեռն պիտաց առանձնութեանցն եւ գարձեալ միաւորելով անչափելի ի մի, ի ձեռն գոյութեան ննջնութեանն. եւ քերթէարար առաւածառանելով բարեխաւսակ յայտգս անձանց մերոց:

Թ. 886, Թղ. 58բ—59ա:

ԼԱ. ՍՈՒՐԲ ԱՆԱՐԾԱԹԱՅՆ ԿՈՉՄԱՅԻ ԵՒ ՅՈՀԱՆՆՈՒ

ՁԲ. Ի ՏԷՐ կր. Գ Փառք:

Եկայք հաւատացեալոց ժողովք այսաւր աւրհնութեամբ պատկառանաւք պկիրաս ընդ Յոհաննէս, պրժիշկան չնորհաց եւ գառւոյն հայցողաց աննախանձաբար. քանզի բազմապէմ ամենեցուն ցուցան բժիշկք ամենալոյսք. ուստի եւ բարեխաւսեն յայտգս անձանց մերոց:

ԿԲ. Փառք ի Հաւք:

Զոյգք մարտիրոսացն այսաւր ծագեաց մեզ, պհոգէկան ցաւս մեր բժշկելով, Կիրաս եւ Յոհաննէս սքանչելագործքն. քանզի մինն պհամահրեշտակ ոգջունելով գվարս, միանձ–

---

[2] Ասկէ ՆՀԲ. ռազմ, ռազմուելս:

նական վարիւք մինչեւ ցվաղջանն գնալով, իւրով արեամբն վկայելով Քրիստոսի. իսկ միւսն գինուորական յայտնելով կարգիւք, երկնային գինուորութեանցն թուակցեցաւ. այնով եւ ի յիշատակի իւրեանց բժշկութիւն բաժխեն, որոց հաւատով կատարեն եւ բարեխաւսեն յաղագս անձանց մերոց:

Թ. 886, Թղ. 62բ—63ա:

Էջ 147. «Զարդասեոյ վանիք» կարդալու եւ լմանալու է «Զարդարճոյ վանք», որ կը գտնուի Մարբերդի Զարդարիճ (Զարդարիչ) գիւղին մօտ, կոչուած նաեւ Սուրբ Ապտլմսեհ. Հմմտ. Ինճիճեան, Նոր Հայաստան, Էջ 237 եւ Թորոս Աղբար, Բ., 90:

Resumé

In dem im Lalwargebirge gelegenen Ort Płnžahank' „Erzmine" (georgisch Splinžahan, jetzt Achtala) befand sich ein armenisches Kloster, das der armenische Feldherr Iwane nach georgischem Ritus um 1200 in eine georgische Laura verwandelte. Ein Mönchpriester dieser Laura war Simeon, Armenier von Geburt, der die armenische und georgische Landessprache beherrschte. Im Jahre 1229 schrieb er hier die in armenischer Übersetzung überlieferten Schriften des Gregor von Nyssa ab und im Jahre 1248 übersetzte er aus dem Georgischen Proklos' Traktat. In diesem Jahre war er bereits sechzig Jahre alt, körperlich krank und litt an Sehschwäche; er dürfte im Jahre 1188 geboren und um 1255 gestorben sein (S. 1—9.)

Wir haben von ihm die folgenden aus dem Georgischen übersetzten Arbeiten: 1. Proklos Diadochos' Institutio theologica. 2. Die Schriften des hl. Johannes von Damaskus. 3. Die „Leiter" von Johannes Klimakos. 4. Das griechische Hymnarium. 5. Geschichte der Georgier.

1. Proklos Diadochos' Institutio theologica.
(S. 11—55)

Wie Simeon in seinem Kolophon mitteilt, unternahm er es diese Schrift aus dem Georgischen zu übersetzen, weil sie in der armenischen Literatur nicht vorhanden war. Die Arbeit vollbrachte er in der Weltära 6756 (1248 n. Chr.) zu Płnžahank'. Die georgische Vorlage war mit Scholien versehen. Diese Scholien wer-

den im Armenischen einem Jamelachos (Jamblichos?) Bischof von Athen zugeschrieben. Handschriften: Etschmiadsin Nr. 1500, 1068r—1121v (1286): 1832 (1658), Vatic. cod. Borg. 77 (1648). Jerusalem, 1899 (1624). Venedig, Mechith. 1132 (s. XVIII). Im Jahre 1651 hat Simeon von Djulfa, Bischof von Garni, diese Version redigiert und mit neuen Kommentaren versehen. Diese wurde nachher als Schulbuch verwendet. Sie wurde als solches im Jahre 1757 von einem Armenier namens Philippos Aznavourean in Tiflis sogar ins Georgische rückübersetzt. Um das Verständnis des Armenischen für die Leser zu erleichtern, hat es Simeon von Erivan im Jahre 1750 für notwendig erachtet, neue Scholien hinzuzufügen (S. 38—41). Wie groß das Interesse an dieser Schrift im 17. und 18. Jahrhundert bei den Armeniern war, beweist der Umstand, daß Stephanos von Lemberg im Jahre 1661 das Werk „Liber de causis" unter dem Titel „Aus dem Buche der Ursachen Aristoteles' oder wie es von anderen bezeichnet wird, Proklos'", mit Hinweis auf die Parallelstellen bei Proklos, aus dem Lateinischen ins Armenische übersetzt hat. Dieses Werkchen wurde im Jahre 1750 in Konstantinopel herausgegeben. Dazu schrieb Mesrop von Gandzak im Jahre 1753 besondere Scholien (S. 46—55).

2. Johannes von Damaskus in der armenischen Literatur

(S. 57—101)

Nach einem zusammenfassenden Überblick über das Leben und die schriftstellerische Tätigkeit des hl. Johannes behandelt der Verfasser eingehend die in armenischer Übersetzung erhaltenen Schriften desselben.

1. *Κεφάλεια φιλοσοφικὰ* in ihrer kurzen Bearbeitung. Dies übersetzte aus dem Griechischen ein gewisser Bagarat Mamikonean. Der Vorname Bagarat ist in der Geschichte der Fürstenfamilie der Bagratiden eigen. Wenn der Träger desselben hier sich als Mamikonier bezeichnet, so konnte er nur der gleichnamige Sohn des Fürsten Gregorik von Taraun sein, der, nachdem er vom Kaiser Romanos I. zum Patrikios ernannt wurde und die Tochter des Magistros Theophilaktos zur Frau genommen hatte, das Erbe seines Vaters antrat (um 920, vgl. Konstantin Porphyrogenet. de administr. imp. c. 43). Die Reihenfolge der armenischen Übersetzung wird in 39 Abschnitten wiedergegeben, daneben die entsprechenden des Griechischen. Die Abschnitte 1 und 2 (von letzterem nur die Hälfte) wird als Probe veröffentlicht. Handschriften: Tübingen, Ma 74, 1r—35v (s. XIII). Etschmiadsin, Dadian, 91 (s. XVII). Jerusalem, 898 (1619), 925 (1634), 1213 (1635). Venedig, Mechith. (S. 69—81).

2. *Πήγη γνώσεως* I. und III. Teil. Der Übersetzer Simeon teilt am Ende des dritten Teiles mit, daß die Übersetzung auf Grund einer georgischen Vorlage ausgeführt ist. Der Ort und das Datum sind nicht erwähnt. Der I. Teil enthält 49 Abschnitte samt dem einleitenden Brief an Kosmas. Die Reihenfolge der Abschnitte wird beigefügt (in Klammern die entsprechenden der Baseler und Lequien-Ausgaben). Der III. Teil in 100 Abschnitten. Die georgische Version ist im Jahre 1744 zu Moskau im Druck erschienen (in 50 und 100 Abschnitten). Handschriften: Jerusalem, 1297 (1363), 768, 1035. Etschmiadsin, 63 (s. XVI), 101 (1740),

102 (s. XVIII), 103 (1729), 116 (s. XVI). Wien, Mechith. 761 (s. XVIII). Bzomar, Ant. 112 (1707). Erivan, 835 (1735). Venedig, Mechith. (1706 > 1339; vgl. Zarbanalian, Bibliothek der altarmenischen Übersetzungen [arm.], Venedig 1889, S. 81—90).

3. „Desselben Johannes von Damaskus Antwort an die Juden." Handschriften: Jerusalem, 1297 (13)3), 768, 1035. Etschmiadsin, 63, 103. Paris, Bibl. nat. cod. arm. 306, p. 319—342 (Macler, Cat. 158). Täbris, 11 (1630). Konstantinopel-Galata, 77. Erhalten nur in armenischer Übersetzung (S. 90—93).

4. *Περὶ πίστεως κατὰ Νεστοριανῶν* (ed. Diekamp, Theologische Quartalschr. 83, S. 560—583). Handschriften: Jerusalem, 1297 (1363), 768, 1035. Etschmiadsin, 63, 103. Konstantinopel-Galata, 77 (S. 92—93).

5. *Κατὰ τῶν Ἰακοβιτῶν* Handschriften: Etschmiadsin, 63, 103. Konstantinopel-Galata, 77 (S. 93).

6. *Περὶ τῶν δύο φύσεων* (MG 95, 127—186). Handschriften: Etschmiadsin, 63, 103. Konstantinopel-Galata, 77 (S. 94).

7. *Εἰς τὴν κοίμησιν* (MG 96, 701, § 3). Handschriften: Vatican. cod. Borg., 41, 57v—63r (s. XVIII, Tisserant, Codices armeni, S. 69). Bzomar, 86, 82v (s. XVIII, S. 94—95).

Unechte Schriften: 8. „Desselben Worte gegen die Römer (Lateiner), wie dieselben mit diesen vier Kirchen uneinig wurden. Dies hat Eustratios, Metropolit von Nikäa, geschrieben." Handschriften: Etschmiadsin, 63, 103, 116. Jerusalem, 768, 1035. Konstantinopel-Galata, 77 (vgl. A. Demetrakopulos,

Ἐκκλσ. Βίβλιοθήκη [Leipzig 1866], 36—47; mir unzugänglich).

9. „Desselben Johannes von Damaskus Antworten an die Armenier in verkürzter Gestalt." Handschriften: Etschmiadsin, 63, 103. Konstantinopel-Galata, 77. Herausgegeben von B. Gülesserian, Wochenschrift Loys (Konstantinopel), 1905—1906.

Zweifelhafte Schriften: 1. Des Johannes von Damaskus Schrift über das Paradies. Erhalten in einer Hs. von Venedig (vgl. Zarpanalian, Bibliothek, S. 579). Wahrscheinlich cap. 24 des orthodoxen Glaubens.

2. Des Johannes von Damaskus Schrift über die Vorsehung. Etschmiadsin, Nr. 55 (Kar.). Wahrscheinlich cap. 32 des orthodoxen Glaubens.

3. Vita Barlaam et Joasaph. Ed. Mesrop Ter-Movsessian, Valaršapat, 1897.

4. Martyrium S. Artemii in zwei Redaktionen: I. Paris, Bibl. nat. cod. arm. 115, 131v (s. XIII); II. Paris, Nr. 118, 78r—87v (1307) = MG 115, 1160—1217.

5. Homilie über Verklärung Christi. P. B. Sarigissian, Bazmavep, 1889, S. 305—313, 353—361, hat nachgewiesen, daß in der dem Moses Khorenatzi zugeschriebenen Homilie über die Verklärung die Homilie des Damaskeners ausgewertet ist. Die Homilie aber ist in armenischer Übersetzung nicht vorhanden (S. 95—101).

3. Die Leiter des Johannes Klimakos.

(S. 103—144)

Die armenische Übersetzung der Leiter fällt in die erste Hälfte des 13. Jahrhunderts. Als

Übersetzer werden die Mönche Minas von Trapezunt und Simeon von Plindzahank' genannt. Ersterer übersetzte die Kapitel 1—20 aus dem griechischen Original und letzterer die Kapitel 21—30 aus der georgischen Vorlage. Diese Übersetzung ist uns in zwei Handschriften, Nr. 25 der Berliner Staatsbibliothek (vom Jahre 1361) und Nr. 1925 der Edschmiadsiner Bibliothek (vom Jahre 1401) überliefert. Die Übertragung war sklavisch, daher schwer verständlich. Um 1290 hat sie ein gewisser Wardan in Kilikisch-Armenien revidiert und in verständlichem Armenisch wiedergegeben. Diese Redaktion ist in zahlreichen Handschriften vorhanden, deren älteste, Nr. 70 der Dadian Kollektion (vom Jahre 1329) darstellt.

Dem Werk beigefügt sind: Die Biographie des Joh. Klimakos von Daniel aus Raïthu (vgl. S. 139—142), und Scholien, die dem Daniel zugeschrieben werden (S. 137—138 und 142—143).

4. Johannes der Theologe.
(S. 145—159)

In den Handschriften der revidierten Leiter finden wir auch die Schriften des sogenannten „Johannes des Theologen". Die Überschrift des ersten Kapitels lautet: Dies sind Worte der Wahrheit des hl. Johannes des Theologen, die er für die Mönche und Einsiedler gesagt hat, die ihm der hl. Geist eingeflößt hat.

Zarpanelian will ihn mit dem Joh. Klimakos identifizieren und Dashian vermutet in ihm den Joh. von Alexandrien. Lauter Voraussetzungen ohne feste Basis. Der Verfasser hat umsonst versucht ihn in der syrischen Literatur ausfindig zu machen.

Die Schrift ist in 24 Abschnitte eingeteilt, inhaltlich mystische Anschauungen und religiöse Ratschläge und Ermahnungen an die Mönche. (Handschriften Nr. 276 der Wiener Mechitaristen-Bibliothek und Nr. 70 der Dadian Kollektion).

Im Kolophon der Nr. 70 wird mitgeteilt, daß die armenische Übersetzung aus dem Syrischen gefertigt sei, und zwar, in der „neuen" Zeit, womit wahrscheinlich das 11. Jahrhundert gemeint ist.

5. Geschichte der Georgier.

(S. 161—188)

In Nr. 1902 der Edschmiadsiner Bibliothek ist uns eine „Geschichte der Georgier" überliefert, die im Jahre 1125 plötzlich unterbricht, da am Ende der Handschrift Blätter ausgefallen sind. Dies setzt uns in Verlegenheit in betreff der Fortsetzung der Geschichte und Verfertigung der Schrift.

Daß diese aus dem Georgischen übersetzt ist und das Leben Georgens (Kart'lis Zkhovreba) darstellt, ist unzweifelhaft. Die georgischen Gelehrten stimmen darin überein, daß die verschollenen Blätter das letzte Jahr des Königs David und die Thronbesteigung seines Sohnes Georgi (1126) behandelt haben könnten. Es dürfte anschließend das Kolophon der Übersetzer folgen.

Wann und von wem wurde diese Geschichte übersetzt? Der Verfasser will als Übersetzer den Simeon annehmen, und die Übersetzung im ersten Viertel des 13. Jahrhunderts ansetzen. Die Übersetzung war dem Mechithar

von Ani um 1200 noch unzugänglich. An der Wende des 13. Jahrhunderts kennt Mechithar von Ayriwank' die Reihenfolge der georgischen Könige von 1126 an. Dies veranlaßt den Verfasser zu vermuten, daß der Übersetzer seinem Werke zur Vervollständigung eine kurze Übersicht angehängt habe. Der Ayriwank'er hatte in seiner Chronik diese Übersetzung benützt.

6. Oktoechos der orthodoxen Kirche.
(S. 189—224)

F. C. Conybeare hatte vor Jahren dem Verfasser eine photographische Aufnahme des ccd. arm. 58 (Or. 2611) des British Museum zur Untersuchung vorgelegt. In seinem Katalog hatte Conybeare die Handschrift als „Canones and Troparia" betitelt. Die nähere Untersuchung des Inhalts brachte heraus, daß die armenische Übersetzung den griechischen Oktoechos beinhaltet, leider mit großen Lücken. Die Nachforschung entdeckte ein vollständiges Exemplar davon in Nr. 630 der Mechitharisten-Bibliothek zu Venedig. Interessant war diese Handschrift besonders dadurch, daß im Kolophon die Übersetzung den Mönchen Papa Minas und Papa Simeon zugeschrieben wurde. Diese Übersetzer sind uns schon aus der 1. Hälfte des 13. Jahrhunderts bekannt.

Eine zweite Handschrift derselben Bibliothek enthält die Hymnen der Haupt- und Heiligenfeste der orthodoxen Kirche; der Übersetzer des ersten Teiles nennt sich Karapet in Konstantinopel, wahrscheinlich ein Zeitgenosse von Minas und Simeon. Eine kurze Beschreibung dieser Handschriften folgt S. 190—200 und 265—266.

Ein genaues Verzeichnis der in Nr. 58 des Brit. Mus. erhaltenen Kanones gibt der Verfasser S. 202—218, Nr. 1—34. Es sind nur die Töne A, B, C erhalten, und zwar mit großen Lükken. Ein Kanon wird vollständig veröffentlicht (S. 212—218). In wenigen Fällen stimmen die Kanones mit dem griechisch-slawischen Oktoechos (Nr. 8 = Malzew 398, 9 = 428, 12 = 444, 16 = 526, 20 = 601, 27 = 706, 29 = 694) überein.

Anhang.

Literarische Reste der Armeno-Romäer (S. 225)

Unter Armeno-Romäer (Հայ Հռոմ) oder Tsath (ցաթ) werden diejenigen Armenier bezeichnet, die seit dem 10. Jahrhundert freiwillig oder unter Zwang zu der griechisch- bzw. georgisch-orthodoxen Kirche übergetreten sind. Sie waren zahlenmäßig in der Minderheit, bildeten jedoch im byzantinischen Kleinasien und in Georgien eigene Gemeinden. Die kleinasiatischen Armeno-Romäer im 16. und 17. Jahrhundert übersiedelten teilweise in die Umgebung Konstantinopels.

Sowohl im Byzantinischen Reiche wie auch in Georgien waren sie von den Armeniern umgeben und mit ihnen im Verkehr. Dies bewirkte, daß sie der Muttersprache treu blieben. Die griechische wie auch die georgische Sprache blieb ihnen unzugänglich. Daher wurde im 13. Jahrhundert der Wunsch laut die Ritualbücher ins Armenische zu übersetzen und die Offizien armenisch zu verrichten. Wir haben gesehen,

daß Simeon in Plindzahank', Minas in Trapezunt und Karapet in Konstantinopel sich mit den Übersetzungen befaßten, um das Brevier samt Hymnarien ins Armenische zu übertragen. Vorher oder gleichzeitig soll die Liturgie schon übersetzt worden sein.

Im folgenden bemüht sich der Verfasser alle jene Schriften zusammenzustellen, die im 13. bis 18. Jahrhundert von den Armeno-Romäern oder von anderen für sie ins Armenische übersetzt worden waren.

1. Die byzantinische Liturgie des hl. Basilius.

2. Die Basiliusliturgie *τῶν προηγισομένων.*

3. Die Liturgie des hl. Chrysostomus.

4. Breviarium für die Mönche.

5. Horologium nach Wiener Mechith. Kat. Nr. 942.

6. Horologium nach der Handschrift von Antilias.

7. Horologium nach der Nr. 307 von Bzomar.

8. Horologium magnum, übersetzt von Jakob Giamgioghlu (1749), gedruckt Konstantinopel 1800.

9. Synaxarion? (S. 250—252).

10. Menologion (S. 252—254).

11. Lectionarium (S. 254).

12. Kanonsammlung (S. 254—255).

13. Euchologion, übersetzt von Gregor Peschtima'djian, herausgegeben in Konstantinopel 1831.

14. Neophitos' Katechismus, übersetzt im Jahre 1779 von Georg Palatetzi.

Գինն՝ զ· փր· 3·—։

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0371681